З.С. | Зовнішні справи

*Заснований у 1991 році
Випускається 6 разів на рік*

**Том 31, № 5
2021**

ISSN: 2663-2675
E-ISSN: 2663-2683

**Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації**
Серія: KB № 24816-14756 ПР від 31.03.2021 р.

Журнал включено до
Переліку фахових видань України (Категорія «Б»)
з історичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України № 1188
від 24 вересня 2020 р.)

Журнал представлено
у таких наукометричних базах:
Google Scholar, НБУ ім. В.І. Вернадського,
Фахові видання України

Зовнішні справи / Ред. кол.: Т. В. Сидорук та ін. – Київ: Громадська спілка «Редакція журналу «Зовнішні справи», ТОВ «Наукові журнали», 2021. – Том 31, № 5. – 104 с.

Засновник і видавець:
Громадська спілка «Редакція журналу «Зовнішні справи», ТОВ «Наукові журнали»
01001, пров. Рильський, 6, Київ, Україна
E-mail: officeua.foreign.affairs@gmail.com
www: <https://uaforeignaffairs.com/uk>

© Громадська спілка «Редакція журналу «Зовнішні справи»,
ТОВ «Наукові журнали», 2021

F.A. | Foreign Affairs

*Founded in 1991
Published six times per year*

**Volume 31, No. 5
2021**

ISSN: 2663-2675
E-ISSN: 2663-2683

**Certificate of state registration
of the print media**

Series: KV No. 24816-14756 PR dated 31.03.2021

Journal included in List of professional publications of Ukraine (Category “B”)
in Historical Sciences (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1188
of September 24, 2020)

**Journal is presented
in the following scientometric databases:**
Google Scholar, VNLU, Professional publications
of Ukraine

Foreign Affairs / Ed. col.: T. V. Sydoruk et al. – Kyiv: Public Union Editorial Board of the Journal
“Foreign Affairs”, LLC “Scientific Journals”, 2021. – Volume 31, No. 5. – 104 p.

Founder and publisher:
Public Union Editorial Board of the Journal “Foreign Affairs”, LLC “Scientific Journals”
01001, 6 Rylskyi Ln, Kyiv, Ukraine
E-mail: officeua.foreign.affairs@gmail.com
www: <https://uaforeignaffairs.com/en>

© Public Union Editorial Board of the Journal “Foreign Affairs”,
LLC “Scientific Journals”, 2021

Редакційна колегія

Головний редактор

Тетяна Віталіївна Сидорук

д-р політ. наук, професор, Національний університет «Острозька академія», Україна

Члени редакційної колегії

Валерій Власенко

канд. істор. наук, доцент, Сумський державний університет, Україна

Нуліфар Комілова

д-р геогр. наук, професор, Національний університет Узбекистану імені Мірзо Улутбека, Узбекистан

Олександр Патапас

д-р філософ. наук, доцент, Університет Миколаса Ромеріса, Литва

Юса Джуянді

д-р філософ. наук, доцент, Паджаджаранський університет, Індонезія

Канат Єнсенов

канд. істор. наук, доцент, Інститут історії держави Комітету науки МОН Республіки Казахстан, Республіка Казахстан

Ляззат Бейсенова

канд. екон. наук, професор, Євразійський національний університет імені Л.Н. Гумільова, Республіка Казахстан

Бехчет Кемаль Єсільбурса

д-р істор. наук, професор, Університет Улудаг, Туреччина

Зівар Зайналова

PhD, викладач, Університет Анадолу, Туреччина

Ельнур Гасанов

PhD, Гянджинське відділення Національної академії наук Азербайджану, Азербайджан

Надер Мохаммад Альджаварнех

PhD, доцент, Бізнес-коледж, Університет Джадарі, Йорданія

Автанділ Сілагадзе

д-р екон. наук, професор, Тбіліський державний університет ім. Іване Джавахішвілі, Грузія

Френсіс Ботчвей

канд. юрид. наук, Катарський університет, Катар

Єрмек Бурібаєв

д-р юрид. наук, професор, Казахський Національний педагогічний університет ім. Абая, Казахстан

Жанна Хамзіна

д-р юрид. наук, професор, Казахський Національний педагогічний університет ім. Абая, Казахстан

Кун Вуй Йі

PhD, старший викладач, Університет Санвей, Малайзія

Артур Атанесян

д-р політ. наук, професор, Єреванський державний університет, Вірменія

Йосип Салуквадзе

д-р наук, професор, Тбіліський державний університет ім. Іване Джавахішвілі, Грузія

Тенгіз Верулава

PhD, доцент, Тбіліський державний університет ім. Іване Джавахішвілі, Грузія

Паскаль Желев

PhD, доцент, Університет національної і світової економіки, Болгарія

Марія Бакалова

PhD, Університет національної та світової економіки, Болгарія

Улан Умиткалієв

канд. істор. наук, доцент, Євразійський національний університет імені Л.Н. Гумільова, Казахстан

Марал Хабдуліна

канд. істор. наук, доцент, Євразійський національний університет імені Л.Н. Гумільова, Казахстан

Хатуна Марцквішвілі

PhD, доцент, Тбіліський державний університет ім. Іване Джавахішвілі, Грузія

Нагіма Кала

PhD, доцент, Євразійський національний університет імені Л.Н. Гумільова, Казахстан

Віра Пандіян Каліані Сундрам

PhD, доцент, Університет Технології МАРА, Малайзія

Кирил Точков

PhD, професор, Техаський християнський університет, США

Валерій Грицюк

канд. істор. наук, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, Україна

Наталія Хома

д-р політ. наук, професор, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Тимейчук Ірина

канд. філол. наук, доцент, Національний університет «Острозька академія», Україна

Антоніна Шуляк (Митко)

д-р політ. наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Тетяна Перга

канд. істор. наук, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Україна

Лариса Синявська

д-р істор. наук, професор, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

Ясін Керем Гумус

канд. міжнар. відносин, доцент, Університет Сакар'я, Туреччина

Олександр Пухкал

д-р наук держ. упр., професор, Національна академія державного управління при Президентові України, Україна

Наталія Чабан

д-р наук, професор, Кентерберійський університет, Нова Зеландія

Сіті Рахіла Рахмат

PhD, Науковий університет Малайзії, Малайзія

Editorial Board**Editor-in-Chief****Tetiana V. Sydoruk**

Full Doctor of Political Sciences, Professor, National University of Ostroh Academy, Ukraine

Editorial Board Members**Valeriy Vlasenko**

PhD of Historical Sciences, Associate Professor, Sumy State University, Ukraine

Nilufar Komilova

Full Doctor of Geographical Sciences, Professor, National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Republic of Uzbekistan

Aleksandras Patapas

Full Doctor in Philosophical Sciences, Associate Professor, Mykolas Romeris University, Lithuania

Yusa Djuyandi

Full Doctor in Philosophical Sciences, Associate Professor, Padjadjaran University, Indonesia

Kanat Yensenov

PhD of Historical Sciences, Associate Professor, Institute of the State History Ministry of Education and Science of Kazakhstan, Republic of Kazakhstan

Lyazzat Beisenova

Full Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of State Audit, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan

Behçet Kemal Yesilbursa

Full Doctor of Historical Sciences, Professor, Bursa Uludag University, Turkey

Zivar Zeynalova

PhD, Lecturer, Anadolu University, Turkey

Elnur Hasanov

Full Doctor of Philosophy in History Sciences, Ganja Branch of Azerbaijan National Academy of Sciences, Republic of Azerbaijan

Nader Mohammad Aljawarneh

PhD, Associate Professor, Business college, Jadara University, Jordan

Avtandil Silagadze

Full Doctor of Economic Sciences, Professor, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Francis Botchway

PhD of Legal Sciences, Qatar University, Qatar

Yermek Buribayev

Full Doctor of Legal Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Republic of Kazakhstan

Zhanna Khamzina

Full Doctor of Legal Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Republic of Kazakhstan

Koon Vui Yee

PhD, Senior Lecturer, Sunway University, Malaysia

Arthur Atanesyan

Full Doctor of Political Sciences, Professor, Yerevan State University, Armenia

Joseph Salukvadze

Dr. Habil., Professor, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Tengiz Verulava

PhD, Associate Professor, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Paskal Zhelev

PhD, Associate Professor, University of National and World Economy, Bulgaria

Maria Bakalova

PhD, University of National and World Economy, Bulgaria

Ulan Umitkaliev

PhD of Historical Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan

Maral Khabdulina

PhD of Historical Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan

Khatuna Martskvishvili

PhD, Associate Professor, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Nagima Kala

PhD, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan

Veera Pandiyan Kaliani Sundram

PhD, Associate Professor, Universiti Teknologi MARA, Malaysia

Kiril Tochkov

PhD, Professor, Texas Christian University, United States

Valerii Hrytsiuk

PhD of Historical Sciences, Associate Professor, The National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, Ukraine

Nataliia Khoma

Full Doctor in Political Sciences, Professor, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Iryna Tymeichuk

PhD of Philological Sciences, Associate Professor, National University of Ostroh Academy, Ukraine

Antonina Shuliak (Mytko)

Full Doctor of Political Sciences, Professor, Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine

Tetiana Perha

PhD of Historical Sciences, Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

Larysa Syniavska

Full Doctor of Historical Sciences, Professor, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Yasin Kerem Gumus

PhD in International Relations, Associate Professor, Sakarya Üniversitesi, Turkey

Aleksandr Pukhkal

Full Doctor of Science in Public Administration, Professor, The National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Ukraine

Natalia Chaban

Dr. Habil., Professor, University of Canterbury, New Zealand

Siti Rahyla Rahmat

PhD, Universiti Sains Malaysia, Minden, Malaysia

ЗМІСТ

ДОСЛІДНИЦЬКІ СТАТТІ

В. Павленко, М. Половін

«Електоральна історія популістських правих партій Австрії, Франції та Нідерландів (1980–2017 роки)».....9

Т. Рендюк

«До витоків української еміграції: передумови, основні форми та напрями формування перших зарубіжних груп і колоній етнічних українців».....15

Р. Пиріг

«Індійська дипломатична місія до імператора Октавіана Августа в дзеркалі індоевропейських контактів»28

І. Рибачок

«Українське жіноцтво Австрії та спроби відновлення діяльності Союзу українок (1945–1957)».....35

В. Лу

«Порівняльний аналіз заснування китайських та американських аналітичних центрів».....44

О. Цветков

«Структуризація аналізу міжнародних конфліктів та загроз»52

Д. Чеберкус, А. Федчук, С. Жеребчук

«Зовнішня політика ЄС і Росії в Арктиці як чинник формування стратегії діяльності України в полярних регіонах Землі»61

РЕЦЕНЗІЇ НА КНИГИ

Ю. Чотарі

«Грунтова праця про закарпатську «Просвіту»: рецензія на книгу Павла Федаки «Закарпатська «Просвіта» у постатях її діячів (1920–2020)»70

ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

І. Матяш, І. Старовойтенко

«Ганна Чикаленко-Келлер: перша українська жінка-дипломат – учасниця міжнародного форуму»74

Є. Габер

«Новітні тренди у дипломатії: що змінює дипломатичний світ сьогодні і яким він буде у майбутньому?»82

О. Діброва

«У пошуках стратегічної глибини для України» (до 30-ї річниці Незалежності України)88

О. Костюк

«Найважливіше в житті – це краса»97

CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

V. Pavlenko, M. Polovin

Electoral History of the Populist Right-Wing Parties of Austria, France, and the Netherlands (1980-2017)9

T. Rendiuk

The Roots of Ukrainian Emigration: Preconditions, Main Forms and Vectors of Development of the First Foreign Groups and Colonies of Ethnic Ukrainians15

R. Pyrih

Indian Diplomatic Mission to Emperor Octavian Augustus: Indo-European Contacts28

I. Rybachok

Ukrainian Women in Austria and Attempts to Resume the Activities of the Union of Ukrainian Women (1945-1957)35

W. Lu

Comparative Analysis of the Establishment of Chinese and American Think Tanks44

O. Tsvietkov

Structuring the Analysis of International Conflicts and Threats52

D. Cheberkus, A. Fedchuk, S. Zherebchuk

EU and Russian Foreign Policy in the Arctic as a Factor in Shaping Ukraine's Strategy in the Earth's Polar Regions61

BOOK REVIEWS

Yu. Chotari

An Essential Work on Transcarpathian “Prosvita”: A Book Review of Pavlo Fedaka’s “Transcarpathian “Prosvita” in the Activities of its Members (1920-2020)”70

THE FEMALE FACE OF UKRAINIAN DIPLOMACY

I. Matiash, I. Starovoitenko

Hanna Chykalenko-Keller: The First Ukrainian Woman-Diplomat – Participant of the International Forum74

Ye. Haber

Recent Trends in Diplomacy: What is Changing the Diplomatic World Today and What Will it be Like in the Future?82

O. Dibrova

In Search of Strategic Depth for Ukraine (to the 30th anniversary of Ukraine's Independence)88

O. Kostyuk

The Most Important Thing in Life is Beauty97

УДК 94(4)

DOI: 10.46493/2663-2675.31(5).2021.9-14

Валерій Павленко, Микола Половін**Київський національний університет імені Тараса Шевченка
01033, вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна*

Електоральна історія популістських правих партій Австрії, Франції та Нідерландів (1980–2017 роки)

Анотація. Актуальність даної статті можна прослідкувати у двох аспектах: по-перше, в необхідності дослідити та зрозуміти причини все більш зростаючої популярності правих популістських партій у країнах-членах ЄС; по-друге, для України як потенційного кандидата на вступ до ЄС у майбутньому надзвичайно важливо зрозуміти роль, яку розширення Євросоюзу 2004 року зіграло в підігріванні антиіміграційних настроїв і збільшенні рівня підтримки правих популістів. У статті розглянута електоральна історія правих популістських партій в Австрії, Нідерландах і Франції в період з початку 1980-х років до 2017 року, а також притаманні цим політичним силам особливості. Показано спільні та відмінні риси націоналістичних, антиімігрантських партій у Королівстві Нідерланди, Французькій Республіці та Австрії, проведено аналіз історичних передумов формування націоналістично-налаштованих партій: французької Front National (фр. «Національний фронт», з 1 червня 2018 року Rassemblement national – «Національне об'єднання»), австрійської Freiheitliche Partei Österreichs (нім. «Партія свободи») і голландської Partij voor de Vrijheid (нід. «Партія свободи Нідерландів»). Проаналізовано вплив проблем, наявних у суспільствах вищезгаданих країн, на електоральні успіхи даних партій. Досліджено електоральні тренди та основні чинники, що протягом зазначеного періоду мали вплив на популяризацію голосування за праві популістські партії Австрії, Франції та Нідерландів. Продemonстровано прямий вплив питання нелегальної міграції (зокрема з мусульманських країн Близького Сходу) на виборчі пріоритети голландців, французів та австрійців. У деталях висвітлено історію створення нинішніх провідних правих популістських партій у вищезгаданих країнах, проаналізовано їхню ідеологічну еволюцію та показано їхні відмінності в економічному, соціальному, політичному аспектах. Розкрито причини росту популярності правих націоналістичних партій в Австрії, Нідерландах і Франції, серед яких найбільше уваги приділяється питанню мусульман-іммігрантів, а також чиннику недовіри все більшої кількості корінних австрійців, французів та голландців до органів і політики Європейського Союзу. Продemonстровано важливість харизматичних лідерів правих популістських партій в успіху даних політичних сил. Показано, яку роль в електоральних результатах партій грали внутрішні протиріччя і ідеологічні розбіжності всередині французького Національного фронту, австрійської Партії свободи, а також Партії свободи Нідерландів.

Ключові слова: політичний порядок Франції, партія свободи Австрії, праві сили в Нідерландах, націоналізм, популізм

Вступ

Актуальність даної роботи полягає, по-перше, в необхідності аналізу першопричин виникнення попиту на праві популістські ідеї в європейських суспільствах, адже самі собою праві сили і партії є лише симптомом – якісний пошук шляхів вирішення тих проблем, з якими стикався і продовжує стикатися ЄС, неможливий без усвідомлення причин, які до цих проблем призвели. По-друге, актуальність, особливо для України та інших європейських країн, що ставлять як довгострокову ціль вступ до Євросоюзу, полягає у дослідженні ролі вступу нових, східноєвропейських країн до блоку (в контексті розширення 2004 і 2007 років) і впливу даного процесу на ставлення європейців як до нових країн-членів, так і до імміграції загалом – результати даного дослідження

можуть навести на висновки, які в перспективі можуть змінити зовнішньоевропейський курс України, зокрема її бажання стати членом ЄС [1; 2].

Об'єктом дослідження даної праці є новітня історія трьох країн Європейського Союзу. Предметом роботи є ріст популярності правих популістських партій у Франції, Нідерландах та Австрії і причини даної тенденції.

У ході роботи з даною статтею використовувалась комплексна робота за авторством Габріелли Лазарідіс (Сполучене Королівство), Джованні Кампані (Італія) та Анні Бенвеністе (Франція) під назвою «The Rise of the Far Right in Europe: Populist Shifts and Othering» [3]. У книзі основну увагу надано трендам, що зумовили

Стаття надійшла: 15.06.2021, Доопрацьовано: 20.07.2021, Схвалено до друку: 26.08.2021

Рекомендоване цитування:

Павленко В., Половін М. Електоральна історія популістських правих партій Австрії, Франції та Нідерландів (1980–2017 роки). *Зовнішні справи*. 2021. Т. 31, № 5. С. 9–14.

**Відповідальний автор*

зростання правих популістів, а також можливим шляхам боротьби з ростом правого популізму в Європі. Робота фокусується на Франції та Австрії, а також на Данії, Словенії, Греції та Сполученому Королівстві. Незважаючи на певну тенденційність авторів (усі вони не приховують своїх ліберальних поглядів і вважають правий популізм загрозою ЄС), у книзі надані важливі деталі стосовно ходу парламентських виборів у вищезгаданих країнах. Наступна праця, яка досліджує тематику правих популістів в Європі за останні десятиліття, називається «Far-Right Politics in Europe» за авторством французьких політологів та істориків Жана-Іва Камю та Ніколаса Лебурга [4]. Дана робота зосереджує увагу на правих рухах в Італії, Франції, Австрії, Німеччині та Польщі, справедливо відокремлюючи нинішніх популістів від фашизму й нацизму; також у роботі автори дискутують про особливості партій правого популістського толку в ЄС і про те, до чого може призвести їхня подальша популяризація. Зрештою, джерелом, в якому можна знайти детальну інформацію про електоральні результати партій у тих чи інших країнах (зокрема в Нідерландах, Австрії та Франції) під час парламентських виборів, є книга Дітера Нолена та Філіпа Стовера «Elections in Europe: A data handbook», дані з якої було неодноразово використано в даній статті [5].

Метою дослідження є поступове висвітлення електоральних успіхів правих партій, що прослідковуються практично в один і той самий час, у трьох європейських країнах: Франції, Австрії та Нідерландах.

Задля того, щоб досягти вищезазначених цілей, необхідно успішно вирішити такі завдання: визначити ідеологічні устремління сучасних європейських правих сил; прослідкувати хронологію електоральних успіхів правих сил у кількох країнах ЄС, у яких вони набрали найбільшої популярності та досягли найбільшого успіху на виборах; дослідити можливі причини, що спричинили ріст популярності правих популістських партій.

Політичний порядок Франції. Стратегія та позиції правих популістських партій

Для повного розуміння становища правих популістів в ЄС необхідно розглянути приклади кількох країн, що репрезентують різні регіони Європейського Союзу: Франції, Австрії та Нідерландів [6; 7]. Це дозволить прослідкувати розвиток та успіхи правих партій, а окрім цього – з більшою точністю визначити причини їхньої високої підтримки у вищеназваних країнах. Першим *case-study* виступить Французька Республіка.

Французьку партію Національний фронт (НФ) було утворено 1972 року Жан-Марі Ле Пенем, батьком нинішнього лідера партії Марін Ле Пен. На той час ця політична сила характеризувалась антикомуністичною, націоналістичною і, загалом, консервативною позицією як у соціополітичних питаннях, так і в економіці. В перші роки існування партії всередині неї навіть точилися суперечки щодо того, займати даній політичній силі більш фашистську позицію чи намагатися позиціонувати себе як більш традиційну праву силу. Друге бачення, яке підтримував і Ле Пен, врешті перемогло, а

більш радикальне крило партії, що виступало за орієнтацію на італійських фашистів з MSI (Італійський соціальний рух), від'єдналось від Національного фронту.

Незважаючи на те, що НФ вибрав більш помірковану стратегію ідеологічного розвитку, партія залишалась на політичній периферії аж до 1984 року, коли пройшли вибори до Європейського парламенту, де парламентська група, до складу якої входив Національний фронт, набрала цілих 11,2 % голосів [8, с. 58]. Через це НФ вперше привернув увагу населення Франції і всієї Європи загалом. Завдяки тому, що були успішно політизовані нові теми, зокрема питання імміграції, яке до цього практично не піднімалося, було досягнуто такого порівняно високого рівня підтримки. Більше того, Національний фронт зміг подати проблему імміграції в такому вигляді, наче вона на той момент вже була екзистенційною проблемою для Франції. Окрім цього, відмічається, що станом на середину 1980-х років всередині Франції зростало незадоволення населення політиками країни і політичними інституціями загалом, що змусило багатьох жителів голосувати за НФ на знак протесту [8, с. 60].

Протягом наступних років Національний фронт продовжував зберігати стабільний рівень підтримки населення в районі 10 %, що дозволило партії після парламентських виборів 1986 року забрати 35 місць у Національній асамблеї Франції. Тим не менш, вже під час парламентських виборів 1988 року при такій самій підтримці з боку населення в парламенті партія змогла забезпечити собі лише одне місце через повернення Франції до мажоритарної системи – до цього певний час використовувалася пропорційна система голосування. Що ж стосується загальноєвропейського рівня, то тут Національний фронт отримав 10 місць, виграні 1984 року, і на виборах до Європарламенту 1989 року завоював 11,7 % голосів [9, с. 234–236].

Соціальна напруга всередині Франції прямо відобразилася на електоральних результатах у наступні роки. Наприкінці 1989 року сталося кілька важливих подій: по-перше, *l'affaire du voile*, або ж так званий «скандал з ісламським хіджабом», що викликав жваву дискусію у французькому суспільстві з приводу дозволу носити жінкам хіджаб у школах Франції; по-друге, проти Салмана Рушді, британця індійського походження, воєни того ж таки 1989 року було видано так звану фетву (вказівку) тодішнім аятолою Ірану Хомейні. Салман Рушді опублікував новелу, в якій фігурує мусульманський пророк Мухаммед. Більшість мусульман світу сприйняли сюжет новели негативно, назвавши Рушді богохульником. Дійшло до того, що аятола Хомейні видав згадану вище фетву, якою закликав вбити Салмана Рушді. Хоча врешті-решт британця вбито не було, наказ аятоли спричинив хвилю насилля з боку мусульман, зокрема й у Франції, яка на той час мала одну з найчисельніших мусульманських комун у усій Європі [10]. Вищезгадані події вилилися в збільшення антимусульманських настроїв у Франції, що дозволило Національному фронту на парламентських виборах 1993 року заручитися підтримкою 12,7 % голосів [9]; через два роки після цього, на президентських виборах 1995 р., Жан-Марі Ле Пен,

що виступав зі вже звичними для себе антиіммігрантськими (зокрема антиісламістськими) закликами, наголошуючи на економічних проблемах Франції, заручився 15 % голосів французів. На виборах до парламенту 1997 р. Національний фронт взагалі досяг найкращого результату за всю свою історію – 15,7 % голосів [9, с. 261].

Тим не менш, електоральні здобутки Національного фронту були поставлені під сумнів тим, що 1999 р. партія фактично розкололася навпіл – зі складу НФ вийшов Бруно Мегре та утворив партію Національний республіканський рух (НРП). Внаслідок на виборах до Європарламенту того ж року НФ набрала найнижчий з 1984 року результат (5,7 %), в той час як НРП, що була ідеологічно близькою до Національного фронту, здобула 3,3 % [9, с. 264]. Через розкол партія Національний фронт на наступних кількох парламентських і президентських виборах у Франції набирала дуже скромну кількість голосів, а 2007 року не здобула жодного місця на парламентських виборах; що ж стосується виборів до Європарламенту, то 2004 року партія набрала вже звичні для себе 9,8 %. Лише 2010 року Національний фронт зміг показати неочікувано пристойний результат, здивувавши аналітиків тим, що набрав 12 % голосів на муніципальних виборах, що повернуло партію до політичного порядку денного у Франції [11].

Після відставки Жана-Марі Ле Пена з поста лідера партії, його місце 2011 р. зайняла донька – Марін Ле Пен. Того ж року на кантональних виборах Національний фронт показав дуже пристойний результат в 15 % голосів, а на президентських виборах 2012 року лідер НФ набрала 18 % по всій країні, здобувши загальнонаціональний третій результат – і лише через дворівневу систему виборів у Франції не пройшла до другого туру [4, с. 108]. Тим не менш, цей результат був еквівалентний успіхові. Його було закріплено на виборах до Європейського парламенту 2014 року, коли Національний фронт з Ле Пен на чолі здобув 24 із 74 місць Франції, здобувши перемогу над іншими французькими партіями і набравши 24,86 % голосів [4, с. 115–117]. Цей результат став великою несподіванкою для переважної більшості політичних аналітиків. На цьому Ле Пен та її команда вирішили не зупинятися: на президентських виборах 2017 року Марін Ле Пен спромоглася пройти до другого туру, де, попри те, що перемогу здобув Емануель Макрон, успіх правої популістської НФ був приголомшливим. Партія не змогла закріпити його на парламентських виборах 2017 року, набравши 13 % голосів, але, незважаючи на це, вона продовжує являти собою грізну силу як на національному, так і на загальноєвропейському рівні [4, с. 122].

Партія свободи Австрії. Від маргінальної політичної сили до другої партії країни

Головну праву популістську партію Австрії на сьогодні, Партію свободи Австрії (нім. Freiheitliche Partei Österreichs; FPÖ), було утворено 1956 року на принципах пангерманізму, а також економічного і соціального лібералізму, а лідери FPÖ на той час позиціонували її як таку, що є так званою «третьою партією» на противагу

двом основним – як Австрійській народній партії, так і австрійським соціальним демократам. Тим не менш, впродовж перших кількох десятиліть свого існування Партія свободи не користувалася популярністю серед населення і не могла похизуватися серйозними електоральними здобутками [12].

Перші успіхи прийшли до неї 1986 року (тобто майже одночасно із французьким Національним фронтом), коли змінилось її керівництво і лідером ПС став Йорг Хайдер. На парламентських виборах 1986 року Партія свободи змогла заручитись підтримкою 9,7 % голосів, що, хоч і не дозволило змагатися з двома головними партіями Австрії, було доволі серйозним покращенням порівняно з попередніми результатами виборів до Національної ради (нижня палата парламенту Австрії) [5, с. 189]. На наступних парламентських виборах, 1990 року, FPÖ змогла завоювати вже 16,6 % голосів, тоді як одна з двох головних партій країни, Австрійська народна партія, втратила майже 10 % підтримки порівняно з минулими виборами, взявши 32,1 % [5, с. 196].

Не зупинившись на цьому, Партія свободи 1993 р. модернізувала свою платформу: продовжуючи відстоювати ліберальні позиції в економіці, вона зайняла більш жорстку націоналістичну позицію, виступаючи водночас з усе більш активної антиімміграційної платформи. Результати цього підходу не змусили довго себе чекати, і на чергових виборах до Національної Ради 1994 року, а також на позачергових – 1995-го, FPÖ спромоглася завоювати 22,5 % і 21,9 % голосів відповідно [5, с. 215–216]. Ці результати не лише маркували собою серйозні зміни пріоритетів виборців в Австрії, але в політичному плані ще й знаменували значне зменшення кількості людей, що до цього підтримували дві головні партії країни.

Результати чергових парламентських виборів 1999 року виявилися для Партії свободи найуспішнішими в її історії. Вона спромоглася не лише завоювати 27 % голосів, але й випередити на 0,1 % Австрійську народну партію, внаслідок чого вперше з часів свого заснування стала другою за силою партією країни [5, с. 221]. Отже, в Австрії було вперше сформовано уряд, що складався з правоцентристської Австрійської народної партії і правої популістської FPÖ. Незважаючи на критику та протести з боку ряду європейських країн, і навіть введення короткострокового дипломатичного *cordon sanitaire*, дві вищезгадані партії увійшли в коаліцію, яку очолив лідер АНП Вольфганг Шюссель [5, с. 223].

Однак на цьому етапі в Партії свободи почалася внутрішня протиріччя, ряд визначних осіб полишили лави партії, а її лідер Йорг Хайдер змушений був піти у відставку. Це значно вплинуло на електоральні результати FPÖ, що спромоглися завоювати лише 10 % і 11 % на наступних парламентських виборах 2002 і 2006 років відповідно. Дані результати керівництвом партії та її новим лідером Сюзанною Рісс-Пассер були сприйняті не інакше як політична катастрофа. Тим не менш, незважаючи на внутрішню кризу, вже 2008 року Партія свободи знову починає повертати собі довіру австрійських виборців, а з нею – і позиції в парламенті Австрії. Ще більше наголошуючи на центральних для

FRÖ темах і виступаючи зі звичними для себе антиімміграційними, антиісламістськими та євроскептичними закличками, партія змогла виграти 17,5 % голосів [5, с. 231]. На наступних парламентських виборах, що були проведені 2013 року, Партія свободи покращила свої позиції, набравши 20,5 % відсотків голосів – і завдяки цьому знову ввійшла до коаліційного уряду з АНП, а 2017 року на чергових виборах до Національної Ради вкотре шокувала аналітиків, збільшивши свій результат до 26 % голосів, що консолідувало ПС у статусі другої найпотужнішої політичної сили Австрії [13].

Праві сили в Нідерландах. Ріст антиімміграційної Партії свободи Нідерландів

Третьою та останньою західноєвропейською країною, на яку варто звернути увагу в контексті зростаючої популярності правих сил в Європі, є Нідерланди. Популярність правих популістів у Нідерландах за останні десятиліття стала чи не найбільшим сюрпризом європейської політики, адже королівство донедавна було відоме на весь світ своєю толерантністю та підтримкою ліберальних, прогресивних цінностей [14; 15]. Тим не менш, судячи з тих паттернів, що останнім часом прослідковуються в країні, попит на праві популістські сили там, як і у випадку Франції та Австрії, продовжує зростати [4, с. 14].

Тим не менш, на відміну від попередніх двох випадків, права популістська Партія свободи Нідерландів (нід. *Partij voor de Vrijheid, PVV*) не має такої багатой і давньої історії, і була утворена порівняно недавно, а саме 2006 року Гертом Вільдерсом. За два роки до цього, 2004-го, Герт полишив лави своєї колишньої партії (Народної партії за свободу і демократію; нід. *Volkspartij voor Vrijheid en Democratie* або ж *VVD*) через розбіжність поглядів стосовно можливого входження Туреччини до ЄС у майбутньому, категорично проти чого він виступав, а також напряму розвитку Євросоюзу загалом [4, с. 19–20]. До того ж, за рік до створення PVV Герт Вільдерс був одним з тих, хто активно виступав проти проєкту Європейської конституції, і, як відомо, референдум 2005 року з цього приводу як у Нідерландах, так і у Франції завершився перемогою противників документа, що внаслідок не був прийнятий [16].

Тож не є дивним, що антиімміграційна та євроскептична позиція були зайняті PVV з першого дня її створення. Зокрема, однією з головних тем стала агітація партії за зменшення імміграції з мусульманських країн – окрім цього також була обіцяна більш активна імплементація прямої демократії за допомогою референдумів, перший з яких партія пообіцяла провести з приводу членства Нідерландів у Європейському Союзі [17]. Така риторика принесла результати: на парламентських виборах 2006 року, рівно через дев'ять місяців після утворення PVV, партія змогла заручитися підтримкою 9 % голландського населення, що можна було вважати успіхом для новоутвореної політичної сили, та увійшла до парламенту. На наступних парламентських

виборах результат Партії свободи Нідерландів буде закріплено [18].

Напередодні виборів 2010 року голландські праві популісти дещо змінили свої передвиборчі обіцянки: тепер до головних позицій PVV, окрім уже звичних на зразок зменшення імміграції та критики Євросоюзу, додався ще й економічний елемент. Це дозволило перехопити в інших партій, зокрема VVD (колишньої партії Вільдерса), немалу кількість голосів, що внаслідок дало змогу PVV набрати рекордні для себе 24 %, а відтак – стати третьою політичною силою в Нідерландах [5, с. 626]. Хоча партії і не дісталось жодне міністерське крісло в уряді меншості Марка Рутте (який став новим прем'єр-міністром Нідерландів від VVD), Партія свободи Нідерландів погодилася працювати з правлячою коаліцією і голосувати разом з нею за важливі законопроєкти – це рішення викликало шквал критики й обурення з боку лівих політичних кіл Нідерландів.

Наступні парламентські вибори стали для PVV менш успішними, здебільшого через те, що її лави в березні 2012 року полишили кілька важливих фігур – як Херо Брінкман, Марсіаль Ернандес і Вім Кортенейвен, через що уряд Марка Рутте втратив необхідну йому парламентську підтримку. Окрім внутрішньої кризи, втрату голосів PVV частково пояснюють ще й тим, що правоцентристська VVD перейняла в неї певні політичні гасла, зокрема почавши більш жорстко ставитися до імміграційного питання, а також критикуючи збільшення ролі Європейського Союзу в житті держав-членів блоку [19]. Тож 2012 року на парламентських виборах PVV набрала 10,1 % голосів, втративши свою позицію третьої партії країни. Як виявилось згодом, втрата підтримки виборців і кількох місць у голландському парламенті були лише тимчасовим явищем в історії PVV [5, с. 633–634].

У певному сенсі результати нідерландських парламентських виборів 2017 року для Партії свободи Нідерландів склалися навіть краще за вибори 2010-го. Незважаючи на те, що результат склав 20 % (що на 4 % менше результатів 2010 року), цього разу партія Вільдерса стала не третьою, а другою партією Нідерландів за кількістю виграних місць у парламенті, а за кілька тижнів до виборів навіть лідирувала в соціологічних опитуваннях. Хоча всі інші політичні сили одразу відмовилися співпрацювати з PVV в коаліції, та кількість голосів, яка була завойована голландськими правими 2017 року, стала черговим попередженням для проєвропейських, ліберальних сил країни [5, с. 640]. Як і у випадку Франції та Австрії, такий рівень успіху правих сил у Нідерландах свідчив скоріше не про те, що електорат правих партій є ксенофобами й расистами (а саме на це дуже часто прямо натякали провідні ЗМІ згаданих вище країн, так само як і європейські політики загалом), а про наявність цілої низки проблем і кризових явищ, які й змушують виборців голосувати за французьке Національний фронт, австрійську Партію свободи і голландську PVV [20].

Висновки

Отже, результати даної роботи підводять до низки висновків. Насамперед, можна сміливо констатувати, що мету, яка ставилася на початку дослідження, цілком вдалося досягти: були детально та в доступному форматі висвітлені електоральні успіхи правих європейських популістів на прикладі трьох країн з, відповідно, трьох різних регіонів Західної Європи. Увага була зосереджена на періоді, що вказаний у хронологічних рамках, а саме з початку 1980-х до 2017 року, а відтак явно прослідковується еволюція електоральних успіхів, а інколи й невдач правих євроскептичних партій і зростання їхньої підтримки, що дозволяє зробити відповідні висновки щодо трендів, які були наявні протягом вказаного періоду в західноєвропейських країнах.

По-друге, було досліджено найбільш вірогідні причини та чинники росту популярності правих популістських партій серед країн Євросоюзу. Зокрема, були проаналізовані й причини більш внутрішнього характеру, передусім – збільшення рівня імміграції до ряду країн Європи, що, накладаючись на політику мультикультуралізму, почало призводити до росту ворожнечі між різними культурами й національностями в рамках

Франції, Нідерландів та Австрії. З іншого боку, є «зовнішні» чинники: недовіра і невдоволення непропорційно зростаючою роллю ЄС у житті простих людей без можливості якимось чином вплинути на рішення, що приймаються Брюсселем, а також більш широка проблема пришвидшення рівня глобалізації, через що ряд низькокваліфікованих робітників у західноєвропейських країнах почали відчувати фінансову нестабільність, а в ряді випадків навіть втратили роботу.

Відповідно праві популістські партії з їхніми націоналістичними, консервативними, антиімміграційними меседжами в даному разі стали виступати як єдина політична сила, що може захистити постраждалих від негативних ефектів глобалізації, а також яка активно виступає за зменшення повноважень органів ЄС і пропагує повернення до принципів народної, прямої демократії з широким застосуванням референдумів, що, як виявилось, надзвичайно імпонує певному відсотку жителів Австрії, Франції, Нідерландів та інших країн ЄС – це проявилось в збільшенні електоральної підтримки правих популістів, що й було детально продемонстровано у цій статті.

References

- [1] McKeever, A. (2020). *Immigration policy and right-wing populism in Western Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- [2] Mouffe, C. (2018). *For a left populism*. London: Verso.
- [3] Lazaridis, G., Campani, G., & Benveniste, A. (Eds.). (2016). *The rise of the far right in Europe. Populist shifts and othering*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- [4] Jean-Yves, C., & Lebourg, N. (2017). *Far-right politics in Europe*. Cambridge: Harvard University Press.
- [5] Nohlen, D., & Stöver, P. (2010). *Elections in Europe: A data handbook*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- [6] Bergmann, E. (2017). *Nordic nationalism and right-wing populist politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- [7] Dietze, G., & Roth, J. (Eds.). (2020). *Right-wing populism and gender: European perspectives and beyond*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- [8] Ignazi, P. (2003). *Extreme right parties in Western Europe*. New York: Oxford University Press.
- [9] Shields, J. (2007). *The extreme right in France: From Pétain to Le Pen*. London: Routledge.
- [10] Noble, C., & Ottmann, G. (Eds.). (2020). *The challenge of right-wing nationalist populism for social work: A human rights approach*. London: Routledge.
- [11] French President Sarkozy reshuffles after poll defeat. (2010). Retrieved from <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8580276.stm>.
- [12] Agnew, J., & Shin, M. (2020). *Mapping populism: Taking politics to the people*. Lanham: Rowman and Littlefield.
- [13] Austria's far-right Freedom party invited to enter coalition talks. (2017). Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/24/austrias-far-right-freedom-party-invited-to-enter-coalition-talks-sebastian-kurz-ovp-fpo-europe>.
- [14] Fraser, N. (2019). *The old is dying and the new cannot be born: From progressive neoliberalism to Trump and beyond*. New York: Verso.
- [15] Bergmann, E. (2018). *Conspiracy & populism. The politics of misinformation*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- [16] De Jonge, L. (2021). *The success and failure of right-wing populist parties in the Benelux countries (Routledge studies in extremism and democracy)*. London: Routledge.
- [17] Nederland weer van ons! (2017). Retrieved from <https://www.pvv.nl/images/Conceptverkiezingsprogramma.pdf>.
- [18] Surge for Dutch anti-Islam freedom party. (2010). Retrieved from <https://www.bbc.com/news/10271153>.
- [19] Euro dominated Dutch polls go down to wire. (2012). Retrieved from <https://www.aljazeera.com/news/2012/09/12/euro-dominated-dutch-polls-go-down-to-wire/>.
- [20] Holt, K. (2019). *Right-wing alternative media*. London: Routledge.

Valerii Pavlenko, Mykola Polovin

*Taras Shevchenko National University of Kyiv
01033, 60 Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine*

Electoral History of the Populist Right-Wing Parties of Austria, France, and the Netherlands (1980-2017)

Abstract. The relevance of this study can be traced in two aspects: first, the need to explore and understand the reasons for the growing popularity of right-wing populist parties in EU Member States; second, for Ukraine as a potential candidate for EU membership, it is crucial to understand the role that the expansion of the European Union in 2004 played a part in fuelling anti-immigration sentiment and increasing support for right-wing populists. This paper examines the electoral history of right-wing populist parties in Austria, the Netherlands, and France from the early 1980s to 2017, as well as the specific features of these political forces. The study demonstrates the common and distinctive features of nationalist, anti-immigrant parties in the Kingdom of the Netherlands, the French Republic, and Austria, as well as analyses the historical preconditions for the development of nationalist parties: the French Front National (since June 1, 2018 Rassemblement national – “National Unity”), the Austrian Freiheitliche Partei Österreichs (“Freedom Party”) and the Dutch Partij voor de Vrijheid (“Freedom Party of the Netherlands”). The authors analyse the influence of the issues in the societies of the aforementioned countries on the electoral success of these parties. The study investigates the electoral trends and the main factors that had popularised voting for the right-wing populist parties of Austria, France, and the Netherlands during the specified period. The authors demonstrate the direct impact of the issue of illegal migration (particularly from Muslim countries in the Middle East) on the electoral priorities of the Dutch, French, and Austrians. The history of the creation of the current leading right-wing populist parties in the above-mentioned countries is covered in detail, analysing their ideological evolution and indicating their differences in economic, social, and political aspects. The reasons for the growing popularity of right-wing nationalist parties in Austria, the Netherlands, and France are revealed, with most attention paid to the issue of Muslim immigrants, as well as the growing distrust of Indigenous Austrians, French and Dutch in EU bodies and policies. The importance of charismatic leaders of right-wing populist parties in the success of these political forces has been demonstrated. The paper demonstrates the role of internal disputes and ideological differences within the French National Front, the Austrian Freedom Party, and the Freedom Party of the Netherlands in the electoral results of the parties

Keywords: French political order, Austrian Freedom Party, right-wing forces in the Netherlands, nationalism, populism

УДК 94

DOI: 10.46493/2663-2675.31(5).2021.15-27

Теофіл Рендюк*

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології

ім. М. Т. Рильського НАН України

01001, вул. Грушевського, 4, м. Київ, Україна

До витоків української еміграції: передумови, основні форми та напрями формування перших зарубіжних груп і колоній етнічних українців

Анотація. Наголошується на важливості дослідження унікального явища української еміграції, яка має давню історію та глобальні географічні масштаби. Актуальність роботи обґрунтована потребою вивчення джерел української еміграції, формування з часом потужної маси переселенців з України, розселених у всьому світі, які завжди підтримували ідею відродження Української держави і сьогодні відіграють істотну роль у просуванні її інтересів за кордоном. З історичного ракурсу українська еміграція посідає п'яте місце у світі після єврейської, грецької, вірменської та китайської. Першими українці емігрували до Європи та у межах сучасної Росії. У середині XVIII ст. з'явилися перші українські хліборобські колонії в тодішній Австрійській імперії, коли декілька тисяч закарпатських українців у пошуках роботи переїхали до Бачки, Срему й Славонії – регіонів сучасних Сербії та Хорватії. Але значно більше українських селян перебралися на Надволжя, Урал та у Сибір, де вони створювали великі українські поселення серед місцевих росіян. Метою статті є дослідження невідомих дотепер питань щодо мотивів індивідуальної та групової еміграції на ранніх етапах існування Української держави в усіх її формах, джерела формування перших українських хліборобських колоній у країнах Європи, поселень етнічних українців у межах царської Росії, Північної, Південної Америки та в Австралії. Базовою методологічною основою роботи є системний підхід і комплексний аналіз, що дали можливість надати цілісне бачення ролі та місця співвітчизників у формуванні потужної, національно-свідомої та впливової української діаспори. Результатами роботи стало виявлення причин індивідуальної та групової еміграції українців, встановлення географії їх розселення в різних країнах світу, їх роль у засвоєнні вільних до того територій, збереженні рідної мови та національної культури. Практична цінність роботи зводиться до того, що наведений фактичний матеріал, висловленні авторські міркування та зроблені висновки можуть бути використані для підготовки праць з історії України, окремих зарубіжних країн та української діаспори

Ключові слова: мотиви, географія еміграції українців, зарубіжні поселення, діаспора

Вступ

Феномен української еміграції як частини світового українства є унікальним явищем в історії України. Термін «українська еміграція» застосовують для визначення тієї частини етнічних українців, яка через економічні, військові, політичні та релігійні причини вимушено чи добровільно переселилася за межі національної території до інших країн на постійне проживання. Явище, характерне для середньовічного періоду історії України, значно посилюється у другій половині – наприкінці XIX століття і триває понині, проходячи лише за понад сторіччя чотири чітко визначені і добре вивчені хвилі масової еміграції з нашої країни.

Предметом дослідження є висвітлення процесу виникнення передумов української масової еміграції, встановлення основних форм, етапів і напрямів формування перших емігрантських груп, поселень і колоній

етнічних українців, що дотепер не було об'єктом окремого дослідження в українській і зарубіжній історичній та етнологічній науці. Актуальність роботи обґрунтована потребою вивчення джерел української еміграції, формування з часом потужної маси переселенців з України, розселених у всьому світі, які завжди підтримували ідею відродження Української держави і сьогодні відіграють істотну роль у просуванні її інтересів за кордоном.

Історіографія питання охоплює низку досліджень загального характеру, у яких висвітлено питання, що є предметом цієї статті, лише епізодично – основну увагу в них зосереджено на проблематиці української еміграції кінця XIX – початку XXI століття. Йдеться, про вивчення історико-географічних, соціально-економічних, етно-демографічних, військово-політичних та конфесійно-релігійних аспектів класичної української

Стаття надійшла: 20.06.2021, Доопрацьовано: 25.07.2021, Схвалено до друку: 31.08.2021

Рекомендоване цитування:

Рендюк Т. До витоків української еміграції: передумови, основні форми та напрями формування перших зарубіжних груп і колоній етнічних українців. *Зовнішні справи*. 2021. Т. 31, № 5. С. 15–27.

*Відповідальний автор

еміграції та закордонного українства. Питання, що є предметом даної статті, знайшли певне висвітлення в роботах М. Костомарова [1], О. Субтельного [2], В. Кушніра [3], Т. Рендюка [4], В. Ріцька [5], у нещодавно опублікованій статті Д. Чернієнка [6] тощо. Зокрема, декан факультету історії та філософії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова у своїй монографії на досліджену тему «Українці за Дунаєм» [3] вперше розкрив особливості появи та становлення мережі поселень українців у румунській частині Нижнього Подунав'я, яка сформувалася наприкінці XVIII – на початку XIX ст., коли цей край стали заселяти козаки після ліквідації Запорозької Січі в 1775 році. Румунський дослідник українського походження В. Ріцько в роботі «Українці в Добруджі» [5] не лише вдало доповнює науковий доробок В. Кушніра, але наводить чимало нових джерел і документів про задунайських козаків, невідомих до того в Україні. Справжнім науковим проривом у вивченні процесу заселення етнічними українцями прикордонних земель Росії, зокрема Стародубщин з давніх часів стала опублікована в травні 2014 року, тобто після початку сучасної російсько-української війни, стаття авторитетного українського дослідника Т. Чухліба «Стародубщина чекає на повернення...»: історичні, історіографічні та політичні проблеми українського субрегіону Російської Федерації». Як випливає з назви роботи, автор звернув особливу увагу на історичні та політичні проблеми «українського субрегіону» Російської Федерації [7]. Кубань і Північний Кавказ як регіон розселення, компактного та тривалого проживання етнічних українців, від засвоєння ними звільненого наприкінці XVIII ст. цього широкого простору від Османської імперії до встановлення там радянської влади детально відображені у двох працях Д.Д. Білого: «Малиновий Клин. Нариси з історії українців Кубані» (1994) [8] та «Українці Кубані в 1792–1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей», видану у 2009 р. [9]. На широкій документальній базі, ретельного вивчення мемуарів лідерів козацького руху на Кубані, професійної власної інтерпретації історичних подій та описування процесів освоєння етнічними українцями Кубанщини та Північного Кавказу автор представив унікальні данні щодо головних етапів переселення козаків і селян з Великої України до Кубані та Північного Кавказу, чисельного переважання українців над росіянами та іншими етносами цих регіонів, збереження та розвитку українцями на нових землях національних традицій, рідної мови, культури, віри, обрядів та звичаїв, що завжди виділяло їх серед інших місцевих мешканців. Але цілісного, комплексного дослідження джерел української еміграції, її причин, перших форм та етапів розвитку дотепер немає.

Мета статті – дослідити невідомі дотепер питання мотивів індивідуальної та групової еміграції на ранніх етапах існування Української держави в усіх її формах, джерела формування перших українських хліборобських колоній у країнах Європи, поселень етнічних українців у межах царської Росії, Північної, Південної Америки та в Австралії. Особливої уваги надано вивченню причин появи та форм проявів мазепинської еміграції, самоорганізації кубанських і задунайських козаків упродовж XVIII – на початку XIX століть.

Основні мотиви та перші напрями українського емігрантського руху

Головними причинами появи спочатку індивідуальної, групової, а з часом – масової еміграції за кордон завжди були як економічні, політичні, національні, соціальні та релігійні утиски, так і демографічні, тобто аграрна перенаселеність українських територій і нестача землі, зокрема в українських Карпатах. До цього у XVIII столітті додався жорстокий національний гніт українців з боку Австро-Угорської та Російської імперій. Окреме місце серед причин еміграції належить воєнному чиннику та загрози бути окупованими або поневоленими.

Із самого початку наголошуємо на тому, що для історико-географічного та етнографічного простору сучасної України явище багатопричинної еміграції було притаманне впродовж усього її минулого. Ще давні слов'яни – прашури українського народу – часто пливли вниз Дніпром аж до берегів Візантії, де або торгували, або наймалися до греків у військо, бо від природи були людьми сильними і витривалими. У період черняхівської культури, яка існувала впродовж 100–500 років до нашої ери і була поширена на території лісостепової сучасної України між Сіверським Дінцем на сході та Східними Карпатами на заході, високий рівень господарства і спричинений ним демографічний вибух обумовили високу густоту слов'янського населення на цій великій території, унаслідок чого сформувався значний на той час резерв «зайвих» людей, готових до міграцій. Якщо на початковому етапі відбувалася невелика інфільтрація слов'ян у Подунав'я і на Балкани, спричинена демографічним вибухом, зокрема у землеробських племенах Дніпровського регіону, і переселенням «зайвого населення», то у середині I тисячоліття під впливом кліматичних змін, та особливо внаслідок військових загроз з боку східних кочовиків, переселенські рухи набули ширшого характеру. Загалом слов'яни із сучасної української етнографічної території, почавши велику міграцію на південь, захід і північ, йшли трьома великими потоками. Як свідчать топонімічні дані, вони спочатку заселили компактним масивом нинішню Болгарію, рухаючись до Дунаю гирлами паралельних рік Дністер, Прут, Сірет. У подальшому невеликими групами слов'яни досягли Пелопоннеського півострова та навіть деяких островів в Егейському морі аж до о. Крит. Про це, зокрема, свідчать слов'янські топоніми, що збереглися дотепер в усьому цьому регіоні. Другий потік міграції слов'ян – південно-західний – з території сучасної України йшов через перевали східних Карпат у напрямі Адріатичного моря. Ті племена мігрантів, зокрема білі хорвати, з протоукраїнського етнографічного ареалу стали прашурами сучасних сербів, хорватів, словенців і чорногорців. У сучасній Сербії чимало географічних назв тотожні з назвами поселень України, наприклад: Житомир, Малін, Київ, Києвець, Києво, Кияни, Болярка, Радичі тощо. Відомі поселення слов'ян також на півдні Італії і на Сицилії. За даними арабського автора Ібн-Хаукаля, у X столітті слов'яни проживали у м. Палермо у двох із п'яти кварталів. Один із них мав назву Слов'янський, а другий – Син слов'янина [10, с. 13–14]. Просувалися слов'яни також на захід і північ європейського континенту, заселяючи вільні землі у басейні Одрю і

Ельби у V–VIII столітті. Острівки слов'янської колонізації залишалися на цих територіях і після їхнього заселення германцями. На півночі ареал переселення слов'ян сягнув сучасного Віленського краю, де трапляються топоніми, похідні від слова «вовк»: Вількішки, Вілкомир, Вілкомуші, Волчая, Волчин, Волковичі, Волколаки, Волковиськ тощо [10, с. 82]. До Сілезії переселилася частина слов'янських племен з Волині та Поділля. Серед полабських слов'ян фігурувало плем'я укрів, у німецькій формі – укрів (Ukri, Ukrani), яке розселялося на берегах р. Вкра (Укра) у Сілезії. Тобто від назви племені укрів походила назва згаданої р. Вкра – Укра (німецька форма Ікер, Юкер) і назва регіону Укермарк, уперше згаданого у джерелах XV століття. Відомо, що укри заснували в Сілезії свої міста і столицю Пренцлав. Під тиском германців, які у X столітті почали колонізацію межиріччя Лаби й Одри, укри, як й інші слов'янські племена, частково були асимільовані, а решта повернулася на батьківщину – Волинь, Галичину, Поділля і Наддніпрянщину. Саме з цими процесами український дослідник початку XX століття Д. Вергун, виходець з міста Городка на Львівщині, пов'язував зникнення у XII столітті у басейні Лаби етноніму «укри» і появу у той самий час у літописах назв «україняни» й «Україна» [11, с. 480]. Це питання потребує додаткового вивчення, що може відкрити нове пояснення походження українського народу та нові часові рамки появи Української держави.

З прийняттям християнства посилюються зв'язки Київської Русі з Візантією та країнами Близького Сходу. Давньоруські прочани здійснювали систематичні паломництва до Палестини. Так, XI століття Єрусалим відвідав ігумен Печерської лаври в Києві Варлаам. На початку XII століття у Палестині побував виходець із Чернігівщини ігумен Данило. Є припущення, що частина паломників з української етнографічної території залишалися при монастирях Святої Землі.

Особливе місце в еміграційних процесах часів Київської Русі посідають династичні хвилі виїздів нащадків князів до країн Центральної, Західної та Північної Європи. Зокрема, сини Ярослава Мудрого – Ізяслав Ярославич і Всеволод Ярославич були одружені, відповідно, із сестрою польського князя та донькою візантійського імператора; доньки Ярослава Мудрого – Анна Ярославна, Єлизавета Ярославна, Анастасія Ярославна – відповідно, із французьким, норвезьким та угорським королями, а сестра Марія-Добронєга – із польським князем. Перший герцог Бурбонський Людовік I був прямим нащадком Анни Ярославни у восьмому поколінні та, відповідно, Ярослава Мудрого – у дев'ятому. Король Франції та Наварри Генріх IV був нащадком згаданого Людовіка I. Шотландські й англійські Стюарти теж були нащадками Ярослава Мудрого. Самодержець Росії Микола II був нащадком видатного київського князя у двадцять восьмому поколінні.

Згодом інша київська династична хвиля скеровувалася у північно-східному напрямку. Так, під час правління Великого князя київського Володимира Мономаха (1053–1125) за його сином Юрієм, прозваним Долгоруким, було закріплено Ростово-Суздальську землю із резиденцією у Суздалі, де місцеве боярство служило

для нього підпорою. Із 1125 року, після смерті Володимира Мономаха, Юрій Долгорукий (1090–1157) став незалежним ростово-суздальським князем, що поклало початок стабільному перебуванню вихідців з Київської Русі у межах майбутнього Московського царства. За його князювання зросла економічна та політична сила північно-східних князівств, зокрема там були засновані міста Переяславль-Заліський, Юр'єв-Польський, Кострома, а 1147 року вперше згадано Москву, через що Ю. Долгорукого вважають її засновником. Починаючи з середини XIII століття, українці стали частіше емігрувати до Московського князівства, зокрема й тікаючи від постійних татарських набігів з півдня. Переселенці з українських етнографічних територій брали участь у будівництві оборонних споруд у Москві, Рязані, Твері, їх залучали до освоєння нових територій, охорони прикордоння Московського князівства тощо.

Династичні еміграційні традиції продовжувалися і в часи входження більшої території України до складу Великого князівства Литовського. Наприклад, Євдокія Київська, сестра київського князя Семена Олельковича (1420–1470), 1463 року стала дружиною найвпливовішого господаря середньовічної Молдови Стефана Великого (1429–1504). Згодом її син Олександр взяв шлюб з донькою воєводи Трансильванії Бартоломеєм Драгффі, а донька Олена Стефанівна, прозвана Волошанкою, вийшла заміж за старшого сина московського царя Івана III Васильовича – Івана Івановича Молодого.

Наголошуємо на тому, що всі представники династичних еміграцій покидали українські етнографічні території у супроводі численних делегацій та обслуги. З часом усі вони були асимільовані етнічним середовищем відповідних країн, але кожен емігрант поширював інформацію про батьківщину та готував підґрунтя для наступних хвиль індивідуального, групового або масового виїздів з країни.

З появою українського козацтва наприкінці XV ст. та його зміцнення впродовж першої половини XVI століття еміграція на північний схід посилювалася через постійні запити з боку Московського князівства на охоронні послуги козацтва. Зокрема, 1557 року до Москви прибув з кількостями козаками засновник Січі на о. Хортиці Д. Вишневецький, одержавши від царя І. Грозного на південь від Тули «город Белев» з великими земельними наділами та підлеглими селянами [12, с. 26]. Це була розплата за надійну охорону українськими козаками південних кордонів тодішнього ще малонаселеного та слабкого Московського царства від набігів татар і кочових племен з півдня, а також за участь запорожців у далеких походах царя. Фактично, м. Белев стало першим організованим поселенням українських козаків у межах тодішнього Московського князівства. Паралельно українські «черкаси» (одна з назв тодішніх українців – насамперед козаків) селилися і в прикордонних з Московщиною регіонах, зокрема на Курщині та Воронежчині, нащадки яких проживають там і донині. Найбільшим населеним пунктом, заснованим «черкасами», стало місто Черкаськ (нині Черкаська станиця в Ростовській області), початок існування якого датують 1570 роком, коли п'ять тисяч українських козаків-черкасів, які

поверталися з переможного походу на Астрахань, зупинилися неподалік від турецької фортеці Азов і заснували там першу Січ за зразком Запорозької: для заснування свого укріпленого центру на Дону козаки обрали острів Лисячий, що нагадував о. Хортиця на Дніпрі. У середині нової січі було шість куренів, як у запорожців, та й звичаї спочатку зовсім не відрізнялися від традицій дніпровських низовиків. З цього приводу в «Истории Донского войска» зазначено: «В 1570 году запорожские черкасы в 60 верст от Азова построили новый городок, назвав его своим именем Черкас», «...в коем и жили долгое время без жен, как запорожцы» [13]. Доказом ролі князя Д. Вишневецького у заселенні території сучасної Ростовської області РФ служать і назви тамтешніх населених пунктів Верхній Вишневецький та Нижній Вишневецький, що збереглися до нинішнього часу [12, с. 69]. У пониззі Дону українські черкаси заснували й інші найдавніші козацькі укріплення – Верхні та Нижні Роздори, Манич тощо. Отже, головною колонізаційною силою у цьому регіоні стало саме українське козацтво. Наприкінці XVI століття прикордонні московські залоги переважно склалися з українців. За твердженнями англійського купця Д. Флетчера, 1588 року на московських південних кордонах служили чотири тисячі українців з 4,3 тис. загальної кількості найманців [14, с. 4]. Із приєднанням Правобережної України до Речі Посполитої витік українців у бік південного регіону Московського царства збільшився через примусове покатоличення місцевого православного населення і внаслідок повстань проти польського соціального та національного гноблення. Як наслідок – там з'явилося чимало нових поселень.

З часом, окрім зазначених південних меж Московщини, напрямками переселення та місцями постійного перебування запорожців стали Приуралля та Поволжя. У загонах Єрмака Тимофєєва (1537–1585) під час його Сибірського походу впродовж 1580–1585 років були й українські козаки на чолі з отаманом Микитою Паном (1542–1583). Про участь козаків свідчить той факт, що у фольклорі народів північного сходу Сибіру для позначення нових прибульців того часу використовували етнонім «козак», який уперше з'явився і побутував у тодішній Україні. Слідом за козаками до Сибіру йшли поселенці, адміністратори, духовенство, промисловики й купці, серед яких були й вихідці з українських етнічних територій. Отже, у другій половині XVI століття запорозьке козацтво брало активну участь не лише у захисті Дикого поля від татарських набігів, але й у освоєнні нових територій на сході Московського царства – Приуралля, Поволжя та Сибіру.

Еміграція українців у північно-східному напрямку тривала і впродовж XVII століття. 1618 року, після спільного з поляками походу на Москву 20 тисячного Війська Запорозького на чолі з гетьманом П. Сагайдачним (1582–1622), частина козаків залишилася в межах Московського царства. На початку 1619 року 700 із тих козаків, очолюваних полковником Б. Коншею, перейшли на службу до царя [14, с. 4]. 1638 року, за свідченнями донського військового отамана М. Татарина, «...запорозских черкас у них в Азове и на Дону з 10 000 человек; и ныне к ним в Азов запорожские черкасы идут безперестанно

многие люди» [15, с. 203]. За десять років до початку Визвольної війни українського народу 1648–1654 років, вихідці з України становили половину населення на Дону. Така хвиля еміграції українців, що постійно зростала, почала насторожувати царську владу, яка змінила правила їхнього розселення у межах Московщини того часу, побоюючись зворотних україноцентричних тенденцій серед мешканців українсько-російського прикордоння. У цьому контексті показовим став новий царський наказ місцевим царським воєводам спрямувати емігрантів на постійне проживання на схід, зокрема на Волгу, і в жодному разі не залишати їх у прикордонній смузі. Але додатковий відтік населення з України на схід під час визвольної війни козацтва з Річчю Посполитою збільшив потік емігрантів настільки, що царська влада не змогла, наприклад, заважати переселенцям заснувати 1652 року на Воронежчині нове місто Острогозьк [14, с. 4].

Емігрантський рух до Росії, насамперед до Москви, значно збільшився після Переяславської ради 1654 року, коли східні простори Московського царства стали відкритішими для вихідців з України. Саме на той час припадає виникнення у Москві та в інших великих російських містах постійних українських колоній. Туди ринули у пошуках кращих умов для життя або задля кар'єрного зростання українські військовослужбовці, духівники, купці, промисловці, ремісники, викладачі, перекладачі, митці та інші категорії населення України, які добровільно рушили на схід. Безперечно, така потужна присутність етнічних українців у Москві та інших містах Московського царства європеїзували тодішню багату в чому відсталу Московщину. Але паралельно з цим, починаючи з другої половини XVII століття, частина мешканців Лівобережної України зіткнулася з невідомим до того явищем – примусовим виселенням до східних від Батьківщини просторів. Під категорію примусово висланих українців підпадали ув'язнені царською владою особи, повстанці та бунтівники, засуджені козаки, арештовані козацькі старшини антимосковської орієнтації, реальні чи потенційні противники розпочатої експансіоністської політики Москви в Україні тощо. В силу їхнього специфічного статусу, примусово вислані українці потрапляли до Сибіру або до інших важкодоступних регіонів Росії, практично, не мали шансів повертатися до України. Одними з перших політичних в'язнів Москви стали І. Нечай – полковник Білоруського козацького полку в 1654–1659 роках та зять Б. Хмельницького, який виступив проти насильства Москви після Переяславської ради, а також родичі І. Виговського (1608–1664) – українського військового, політичного і державного діяча, гетьмана Війська Запорозького, голови козацької держави у Наддніпрянській Україні впродовж 1657–1659 років. Під час козацько-московської війни 1658–1659 років І. Виговський завдав нищівної поразки сотисячній царській армії під проводом О. Трубецького 9 липня 1659 року у битві під Конотопом. Втрати О. Трубецького становили близько 40 тис. осіб московського війська, а близько 15 тис. було захоплено в полон, за що пізніше поплатилися родичі гетьмана.

Апогею ж політичних депортацій з України вперше

було досягнуто за часів Петра I, коли, після поразки І. Мазепи (1649–1709) та шведського короля Карла XII (1682–1718) у битві під Полтавою 27 червня 1709 року, «мазепинців», які мешкали на території України і не встигли покинути її межі до прибуття царських каральних органів, було знищено або заслано до Сибіру, до Архангельська, на Соловки та в інші місцевості Далекого Сходу і Півночі Росії. Проте значна частина мазепинців зуміла уникнути царського покарання, обравши південно-західний напрям примусової еміграції, чим зберегли життя собі та своїм родичам, які разом виїхали до тодішньої Османської імперії. Відомий канадський історик українського походження О. Субтельний уточнив, що «за Мазепою до Бендер пішли близько 50 провідних представників старшини, майже 500 козаків із Гетьманщини та понад чотири тисячі запорожців» [16, с. 151]. Загалом сталий в історіографії термін «мазепинська еміграція» відображає широке військове, політичне, історичне, географічне, етнографічне та соціальне явище, пов'язане з перебуванням та діяльністю упродовж півстоліття (1709–1750) за межами України – в Османській імперії, зокрема в Греції та Болгарії як її складових частинах, Кримському ханстві, Молдавському князівстві, Шведському королівстві, Речі Посполитій, Франції, «Священній Римській імперії германської нації» та в інших державах козаків, генеральних старшин, полковників та їхніх родин з Гетьманщини й Запорозької Січі. На той час мазепинська еміграція складалася з двох частин: першу сформували із запорожських козаків, які після зруйнування царськими військами Чортомлицької Січі 25 травня 1709 року перейшли на територію Кримського ханства, а також з генеральних та інших старшин, які 27–28 червня того ж року відступили на територію Очаківського ейялету, а згодом – до Бендерського ейялету Османської імперії (нині – м. Бендери Придністровського регіону Республіки Молдова). За своєю суттю ця перша вимушена масова еміграція з України мала, насамперед, політичний характер, що випливає з передумов, які її спричинили: неприйняття частиною гетьманської старшини та запорозького козацтва експансіоністської політики московського царя та їхнє прагнення відокремити від Росії Гетьманщину та Запорозьку Січ; жорстокі каральні репресії російських військ проти «мазепинців», які у жовтні 1708 року перейшли на бік Карла XII з надією здобути незалежність Лівобережної України від Москви; проголошення запорозького козацтва указом Петра I від 26 травня 1709 року поза законом; приєднання російським царем території Запорозької Січі до Миргородського полку.

Мазепинську еміграцію впродовж її півстолітнього розвитку можна поділити на п'ять етапів, а саме: 1) масова військово-політична еміграція 1709–1914 років до Османської імперії (Молдавське князівство, Греція, Болгарія); 2) втрата еміграцією масового характеру, перебування першого гетьмана в екзилі П. Орлика (1672–1742) та групи генеральних старшин упродовж 1714–1720 в Австрії, Франції, Німеччині та у Шведському королівстві; 3) розпад уряду П. Орлика і втрата еміграцією організованого характеру, її розпорошення різними країнами впродовж 1720–1742 років; 4) втрата

мазепинською еміграцією характеру впливової політичної сили та її поступове згасання після 1742 року, коли в Яссах помер український гетьман в екзилі; 5) поодинокі спроби Гр. Орлика (1702–1759), старшого сина П. Орлика, у середині XVIII століття відновити в Європі започаткований його батьком шляхетний рух за звільнення України з-під гніту царської Росії та проголошення її самостійності.

Місцем розселення мазепинської еміграції на першому етапі було місто-фортеця Бендери, де зупинився сам І. Мазепа, його племінник А. Войнаровський та певна частина козаків і біженців з України. П. Орлик, на той час ще генеральний писар Війська Запорозького, разом із сім'єю та частиною старшин, переїхали до м. Ясси – тодішньої столиці Молдавського князівства. Унаслідок цього, молдовський літописець та свідок тих подій Н. Костін (1660–1712) навів цінну, на нашу думку, інформацію про порядок та місце розташування української верхівки в Яссах. 12 серпня 1709 року гетьманські полковники, посилаючись на свою православну віру, вернулися до короля та Мазепи з проханням дати їм, їхнім дружинам та дітям дозвіл виїхати до Ясс. Коментуючи цей факт, румунський історик І. Ністор (1876–1962) свого часу підкреслював, що «дружня зустріч була забезпечена полковникам Мазепи в Яссах завдяки їхнім родинним зв'язкам з Данилом Апостолом» [17, с. 44–45]. Більшість же городових козаків та запорожців розмістилися у с. Варниці, що за три кілометри на північ від Бендер, разом зі шведами Карла XII, який заснував там укріплений табір «Новий Стокгольм». Члени родини представників мазепинської еміграції, які були вимушені залишитися в Гетьманщині, після 1709 року з боку Петра I зазнали репресій, зокрема деяких він вислав на будівництво Петербурга, Ладозького каналу чи до Сибіру. 1710 року лише з Київської губернії до північних регіонів Росії було примусово вислано 2 125 осіб [4, с. 5]. Пізніше, повіривши гарантіям царської влади про нібито амністію, улітку 1714 року близько 30 старшин з родинами повернулися з еміграції до України, але незабаром за наказом Петра I всіх їх було засуджено на довічне заслання до Сибіру або в інші дальні регіони Росії. Водночас саме через репресивні дії царської влади на Лівобережній Україні упродовж 1709–1714 років і частина її мешканців, яка на собі відчула наслідки антимазепинської політики московського царя, всілякими шляхами поспішала слідом за гетьманом до Молдови, поповнюючи лави попередніх українських емігрантів.

Найвищим досягненням першого етапу мазепинської еміграції стало схвалення 5 квітня 1710 року старшинською радою та зборами козацтва у Бендерах «Правового укладу та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького». При всьому тому, що над текстом Бендерської конституції працювала і козацька старшина, а її зміст погоджували із запорожцями Олешківської Січі та прибічниками незалежності в Україні, що свідчить про демократичний підхід до підготовки цього унікального документа, П. Орлику належить не лише роль координатора розробки кінцевого варіанта Конституції 1710 року, але й авторство багатьох її статей. Цей документ увійшов в історію як перша Конституція

України, яка задовго до класичної американської проголосила пріоритет демократичних принципів. Конституція П. Орлика – це підсумок послідовного розвитку державної правової думки в Україні від часів древньої Української держави – Київської Русі («Руська правда»), Литовсько-Руського князівства (Литовські статuti) до початку XVIII століття. Вона передувала конституціям Сполучених Штатів Америки (1 березня 1781 р.), Польщі (3 травня 1791 р.) та Франції (3 вересня 1791 р.) і стала юридичною вершиною українського державотворення ранньомодерної козацької доби. Сам гетьман П. Орлик своєю невтомною боротьбою, волею, талантом, вмінням і досвідом обстоював незалежність України, здобувши повагу у Європі як визнаний лідер першої української політичної еміграції. Про свою першу зустріч з П. Орликом, яка відбулася 11 березня 1710 року у Бендерах, залишив спогади французький посол у Туреччині Дезаєр, який повідомляв до Парижа, що новий запорозький лідер – «людина з розумом і зовсім молодий». Він казав, «що певний у визволенні України... та прохав протекції для своєї нації...» [18, с. 126]. Практично, це був початок ознайомлення французів з українським питанням, що до середини XVIII століття відіграло важливу роль у зовнішній політиці Парижа як чинник протистояння російській експансії на захід.

Варто зазначити, що П. Орлик як політичний стратег задумав широкий план звільнення України від окупації Росією, який передбачав, з одного боку, військовий союз із Кримським ханством та Османською імперією, а з іншого – отримання військової допомоги з боку Швеції, Польщі, та донських козаків. Зазначений план також передбачав отримання політико-дипломатичної підтримки зі сторони Франції. Отже, П. Орлик, як масштабний державний діяч, вмілий політик та досвідчений дипломат чітко усвідомлював, що Україна могла сподіватися на міжнародну допомогу лише в тому разі, якщо українська справа буде добре популяризована в Європі та європейські політичні кола будуть нею зацікавлені. Тому П. Орлик звернувся з «Маніфестом до європейських урядів», щоб пояснити їм сутність української проблеми. Цей документ гетьман написав французькою і латинською мовами у квітні 1712 року [19, с. 263]. Маніфест був розісланий усім керівникам впливових західноєвропейських держав, які з інтересом сприйняли унікальний сигнал про недостатньо відому їм тоді ще Україну. У своєму зверненні до європейських лідерів український гетьман в екзилі спочатку представив загальну картину відносин України і Росії, починаючи від Б. Хмельницького до І. Мазепи. Це мало б ввести європейських лідерів у курсі із сутністю українського питання та сприяти створенню широкої міжнародної коаліції на підтримку України в її справедливої боротьби за незалежність.

Головним підсумком першого етапу мазепинської еміграції – найбільш насиченого за змістом та досягнутими результатами – стала справжня європеїзація українського питання. У цьому контексті не можна не підкреслити влучність, із якою П. Орлик за допомогою згаданого Маніфесту та інших звернень вмонтував українську справу в загальноєвропейський контекст

міжнародних відносин того часу. Він писав, що лише «...коли козацька нація буде оновлена в своїх правах» можливе буде «досягнення миру на континенті» [19, с. 264–265]. Ці слова чітко відповідали суті започаткованої гетьманом активної політичної та дипломатичної діяльності на європейському просторі. «Маніфест» та інші аналогічні документи П. Орлика, безперечно, сприяли закріпленню в європейській дипломатичній думці ролі України в складній архітектурі відносин між головними гравцями на політичному та військовому полі Європи другої декади XVIII ст. Український гетьман в екзилі ще раз нагадав старому континенту про існування «козацької нації» та її особливу роль для європейських народів. У цьому плані його звернення чітко відображали геополітичну ідею головного представника мазепинської еміграції, а саме – бачення України як держави, що своїм існуванням мала забезпечити зв'язок між східною та західною цивілізаціями, захищати західноєвропейський простір від загрози зі сходу, що не втрачає своєї актуальності й у наші дні. Він, як ніхто інший, маючи багатий досвід дипломатичного, політичного спілкування та військового протистояння з царською Росією, усвідомлював роль України у приборканні просування стратегічних інтересів Петра I щодо Чорного моря, проток Босфор і Дарданелли і до Середземного моря та Балкан у цілому. Отже, П. Орлик чітко усвідомлював, що відродження незалежної Української держави сприятиме захисту європейської свободи від загрози зі сходу, і тому закликав європейських правителів допомогти Україні здобути незалежність. Отже, ці звернення П. Орлика до лідерів європейських держав того часу є не лише важливими документами, які сигналізували європейським державам про важливість української справи, але й визначною пам'яткою української політичної та правової думки того часу. Завдяки тим документам ім'я українського гетьмана вписане в історію європейської суспільно-політичної думки початку XVIII ст. Політичні ідеали П. Орлика ґрунтувалися на принципах християнства, справедливості та гуманізму, мали прогресивний характер і повністю відповідали принципам розвитку європейської цивілізації.

Наступні етапи розвитку мазепинської еміграції не були такими переповненими контентом та подіями, як її початковий період. Після двох спроб звільнити Україну воєнним шляхом від царського панування у 1711 та 1713 роках, а також неготовності Європи належним чином підтримати визвольний рух козацтва за самостійність України, П. Орлик у червні 1714 року перебрався в Доматицю (Північна Греція), де навколо Карла XII знову зібралася значна частина європейської дипломатії. Користуючись цим, гетьман упродовж літа – початку осені 1714 року неодноразово спробував порушити питання про надання йому допомоги з метою відвоювання незалежності України, але результати виявилися, практично, нульовими.

З Греції, слідом за шведським королем, який поспішно виїхав до свого краю восени 1714 року, П. Орлик та його кількісно зменшене оточення, перетинаючи всю територію Болгарії, Валахії, Трансильванії, Угорщини, «Священної Римської імперії» та Франції, 1715 року

дістався Шведського королівства, де до 1720 року проживав у м. Істад (провінція Сканія). Водночас А. Войнаровський 1714 року виїхав до Гамбурга (Німеччина), де вже за два роки був заарештований російськими резидентами, позбавлений величезного майна І. Мазепи та вивезений до Санкт-Петербурга, а потім, засуджений на довічне заслання до Якутська, де помер 1742 року.

11 жовтня 1720 року П. Орлик з родиною та рештою козацьких старшин виїхав зі Швеції і, після відмови «Священної Римської імперії» надати йому політичний притулок, 10 березня 1722 року перейшов до Османської імперії, де, за розпорядженням султанського уряду, був поселений спочатку у македонському місті Серес, а згодом – у м. Салоніки (Греція). Упродовж 1734–1735 років П. Орлик, разом з І. Герциком, Ф. Мировичем, Ф. Нахимовським спробував утворити новий політичний центр української еміграції в м. Каушани (тодішній адміністративний центр Буджацької орди, нині м. Каушень у Республіці Молдова), а згодом – знов у відомих їм Бендерах. Турецький уряд доручив П. Орлику, який на той час втратив масову підтримку козацтва, бути радником князя Трансільванії Ф. Ракоці.

Водночас син П. Орлика Григорій, який на той час перебував на військовій службі у Франції, де дослужився до чину генерал-лейтенанта, прийняв на службу групу запорозьких козаків, із яких було сформовано окремий підрозділ королівської армії, а 1735 року він подав французькому уряду проект організації Запорозької Січі на р. Рейн для охорони східного кордону Франції. При цьому син українського гетьмана виходив з того, що корені перебування козаків у Франції були давні: 1572 року під час франко-іспанської війни на боці французів були козацькі частини. Але зі смертю Гр. Орлика 1759 року мазепинська еміграція фактично перестала існувати.

Набагато масштабніша хвиля української еміграції – чисельністю до 54 тис. осіб [4, с. 15] була спровокована зруйнуванням 1775 року Запорізької Січі за наказом російської імператриці Катерини II. Запорозьких козаків у часи Катерини II переселили спочатку в межиріччя нижньої течії Південного Бугу та Дністра, звідки вони продовжили еміграційний шлях у напрямку пониззя Дунаю, а згодом – на Кубань і Північний Кавказ.

До Дунайської дельти втекли понад 8 тис. козаків [20, с. 235] з прислугою та родичами. Вони поселилися у Північній Добруджі та гирлі Дунаю на території сучасних повітів Румунії – Тулча та Констанца. Там свого часу отримали від Османської імперії право на самоврядування і, на зразок Запорозької Січі, заснували нову Задунайську Січ. Центр новоствореної Задунайської Січі спочатку був у с. Караорман, що у нижній частині дельти Дунаю. Проте системні непорозуміння з «некрасовцями» – представниками російського козацтва в дельті Дунаю, примусили переважну частину українських козаків покинути регіон і, в пошуках сприятливих умов для проживання, піднятися угору по Дунаю, сягнувши тодішньої Австрійської імперії (сьогоднішні повіти Румунії – Тімішоара, Арад, Орадя і Сату-Маре). Там вони зустрілися з місцевими мешканцями – першими емігрантами із Закарпаття

та Мараморощини: лемками, бойками і гуцулами, які оселилися там також у другій пол. XVIII ст. після витіснення турків з цих територій [21, с. 238]. Але 1785 року емігранти-запорожці повернулися до Нижнього Дунаю, де заснували Задунайську Січ у с. Сеймени, що на лівому березі Дунаю, а впродовж 1812–1828 років – у с. Верхній Дунавець, розташоване неподалік (на той час) від впадіння правого рукава Дунаю, Святого Георгія, у Чорне море. Пізніше їхні козацькі поселення систематично поповнювалися українськими втікачами від російського кріпацтва, що було важливим джерелом підживлення українського етносу в зазначеному регіоні. Вони заснували або поповнили населення понад 40 населених пунктів, серед яких міста та села Ісакча, Гамчарка, Чукурова, Телиця, Циганка, Пошта, Тулча, Чаталкьой, Патладжанка, Пардина, Кілія, Татарин, Летя, Склинав, Крішан, Горгова, Караорман, Святий Георгій, Ілгани, Вікторія, Верхній та Нижній Дунавці, Муригьол, Махмудія [22, с. 196] тощо. У 9-ти з них, де етнічні українці складали більшість населення впродовж двох століть, дотепер збереглася низка православних храмів, побудованих протягом XVIII–XX ст. задунайськими козаками або їхніми нащадками у характерному для Наддніпрянської України того часу архітектурному стилі.

На південно-східному напрямку – у бік Кубані та Північному Кавказі – переселенню козацтва та українського селянства відчутно посприяло завершення російсько-турецької війни 1768–1774 років на користь царської Росії та зречення, зокрема, Османської імперії від півночі Кубані. З того часу розпочалося організоване царським урядом переселення на Кубань та Північний Кавказ тієї частини запорозьких козаків і українських селян, яка ще не емігрувала у південно-західному напрямку. З метою надання цьому рухові цілеспрямованого та контрольованого характеру, 1783 року почалося формування полків Війська вірних козаків, яке вже за п'ять років було перейменоване на Чорноморське козацьке військо. Оскільки чорноморські козаки-запорожці відзначилися в роки російсько-турецької війни 1787–1891 років у поході на захід відомого російського полководця О. Суворова (1729–1800), то указом цариці їм було виділено звільнені турками території Кубані. 25 серпня 1792 року запорожці заснували своє перше поселення на Кубані, відоме пізніше за русифікованою назвою – станиця Таманська. Незабаром на Кубань переселилися понад 17 тис. козаків (із членами сімей), які заснували 40 куренів, 38 з яких мали старі запорозькі назви. Але місцеве самоуправління в новостворених станицях підпорядковувалося наказному отаману, якого призначав з російських генералів царський уряд, що прискорило процес русифікації українського козацтва в регіоні. Згодом на Кубань прибуло ще 7 тис. сімейних і несімейних козаків, які після ліквідації Запорозької Січі перебували на поселенні в різних місцях південноукраїнських земель. У 1794 році запорозькі козаки заснували Нову Січ, яка за короткий час перетворилася на місто, що за наказом царської влади було назване Катеринодаром (нині м. Краснодар, РФ). Загалом, перша хвиля українських переселенців на Кубань, яка завершилася на початку XIX ст., сягнула понад 25 тис. осіб [23, с. 145].

Упродовж наступного півстоліття Чорноморсько-запорозьке військо на Кубані та Північному Кавказі систематично поповнювалося новими поколіннями українських емігрантів. Найбільше їх було з Чернігівщини, Полтавщини, Харківщини – регіонів з великим прошарком вільного від кріпацької залежності козацького населення. Царський уряд, будучи зацікавленим у поповненні власного війська, що воювало з непокірними гірськими народами Кавказу, всіляко заохочував такі переселення з України. Як результат, упродовж першої половини XIX ст. український емігрантський рух пройшов три організовані масові хвилі: 1809–1811, 1821–1825, 1848–1849 років. Цього разу переселення відрізнялося від першого етапу тим, що емігрували переважно сімейні козаки, які йшли на Кубань з родинами і навіть цілими селами. У цілому протягом 1792–1865 років з України на Кубань було переселено козаків у складі царських військових формувань, козаків з колишньої Гетьманщини і Слобідської України та селян-українців у кількості 158 843 особи [24].

Скасування кріпацтва 1861 року та, як наслідок, несправедливого розподілу землі, виникнення малоземелля селян і аграрне перенаселення в Україні спровокувало новий етап масової еміграції українців не лише до Північного Кавказу, але й до нових регіонів Росії. Переселялися з усіх дев'яти українських губерній, де після реформи 1861 року селянам належало лише від 28 до 60 % землі, що оброблялася. Зокрема, у другій половині XIX ст. українське населення на Кавказі подвоїлося, сягнувши 1 млн. 300 тис. осіб. 400 тис. українців налічувалося у нижньому Поволжі, на вільних землях Оренбурзької, Уфимської та інших губерній європейської частини Росії. Водночас понад 100 тис. українських емігрантів з Катеринославської, Київської, Полтавської, Чернігівської, Харківської, Херсонської та інших губерній України емігрували в Казахстан, створивши там відомий Сірий Клин, та до Середньої Азії. Але найбільше заохочував царський уряд освоєння малозаселених на той час регіонів Сибіру та Далекого Сходу. Діставалися сюди переважно пароплавами з Одеси, які після довготривалої подорожі висаджували переселенців на Тихоокеанському узбережжі у Владивостоці. Потік переселенців з України до Сибіру і Далекого Сходу значно збільшився під час будівництва Транссибірської залізниці у 1891–1916 роках. Емігранти масово селилися вздовж цієї магістралі відповідно до введення в експлуатацію її нових станцій. Активізації переселенського руху з України істотно посприяла і Столипінська аграрна реформа 1906–1910 років. Для заселення царський уряд визначив Енісейську, Іркутську, Тобольську, Томську губернії, Алтайський, Уссурійський та Приморський краї. Для порівняння: наприкінці XIX ст. українців тут налічувалося близько 225 тис. осіб (упродовж 1891–1900 рр. вони складали 36 % від усіх внутрішніх мігрантів імперії), а у 1901–1910 роках їхня частка зростає до 49 % і досягла 60 % перед Першою світовою війною. Загалом за період із 1896 до 1914 року з 9-ти українських губерній за Урал переселилися 1,6 млн осіб. З них 23 %

виїхали з Полтавщини, 17 % – з Чернігівщини, 12 % – з Київщини, 9 % – з Херсонщини, 7 % – з Таврії, 4,5 % – з Поділля та 4 % – з Волині. Компактно заселену вихідцями з України в 1 млн кв. км територію – від узбережжя Японського і Охотського морів до Забайкалля – вони самі назвали Зеленим Клином. Тут переселенці будували собі селища, викорчували ліси під земельні ділянки для хліборобства, осушували болота. Кожна новоприбула родина безкоштовно одержувала земельні наділи. Крім того, царський уряд заохочував до переселення обіцянками пільгового проїзду до місця поселення, наданням позичок для обзаведення господарством, худобою, насінням, речами домашнього вжитку, звільненням на два-три роки від податків та від призову на військову службу. Отже, внесок українців в освоєння далекосхідних просторів, як і інших окраїнних земель Російської імперії, був істотний.

Отже, викладений у першому розділі матеріал переконливо свідчить про те, що в ході засвоєння нових південних і східних земель колишньої Російської імперії – зокрема, Кубанщини, Північного Кавказу, нижнього Поволжя, Сибіру та Далекого Сходу – суттєва роль належала переселенцям з Великої України, що надає право українській етнічній складовій вважатися провідною у формуванні ідентичності населення цих територій, а, отже, і право місцевих українців на подальше збереження і розвиток цієї ідентичності.

Західний, трансатлантичний та австралійський напрями української еміграції

Повзууча експансія Австрійської імперії та приєднання до її складу Галичини (1772), Буковини (1775), а також Холмщини і Підляшшя (1795–1809) призвела до зростання еміграції етнічних українців у країни Центральної та Західної Європи. Першими трудовими емігрантами з української етнографічної території в Європу стали декілька тисяч закарпатських малоземельних українців, які у пошуках роботи в середині XVIII ст. переїхали до Бачки, Срему й Славонії – регіонів сучасних Сербії та Хорватії. За ними слідували українські емігранти зі Східної Галичини, Буковини та Закарпаття в Німеччину, Швейцарію, Францію, Іспанію, Португалію, Данію, Велику Британію, Швецію, Румунію та інші європейські країни. На першому етапі українці-заробітчани працювали як у сільському господарстві, так і на новостворених заводах, фабриках і копальнях. На постійне місце проживання, переважно у Відні, виїжджали українські військові й державні службовці зі своїми сім'ями, а також студенти Віденського університету – одного з найстаріших і найбільших університетів Європи. Ідучи назустріч духовним потребам українців, 1775 року імператриця Марія-Тереза передала їм церкву Святої Варвари, яка була, відповідно, перебудована з раніше діючого костелу чернечого ордену єзуїтів. Для консолідації української колонії в австрійській столиці 1784 року імператор Йосиф II заснував українську греко-католицьку

парафію Святої Варвари. Крім того, було відкрито теологічну семінарію Барбареум, де українці могли вивчитися на священника й навіть здобути докторський ступінь, а 1852 року у Відні засновано ще одну семінарію, Барбареум II [25, с. 75–76].

Обидві семінарії відіграли велику роль не лише в церковному, але й у національному та громадсько-політичному розвитку українців, які обрали західний шлях еміграції. Серед них було чимало високоосвічених людей, науковців, єпископів, митрополитів та архимандритів, які піднесли авторитет українських греко-католиків в очах сусідніх народів. У підсумку впродовж другої половини XIX ст. в Австро-Угорщині викристалізувалася 200 тисячна українська діаспора [26], яка складалася із землеробів, робітників, представників українських земель до австрійського парламенту, урядовців різного рангу, військових, священнослужителів та студентів університетів. Поява значного прошарку інтелігенції сприяла піднесенню національної свідомості українців Австро-Угорщини і, як наслідок, розвитку організованого українського життя. Уже 1867 року у Відні виникло студентське товариство «Січ», а з часом українські студентські організації були створені у Граці, Інсбруку та Леобені. Наприкінці XIX ст. в Австрії сформувалася впливова група української інтелігенції: у Відні мешкав та у 1893 році захистив дисертацію І. Франко, раніше там же склали докторати професори С. Смаль-Стоцький та О. Калужняцький.

Водночас з українських земель, що перебували в складі Російської імперії, в Центральну та Західну Європу виїхала нечисленна група емігрантів, серед яких були Ф. Вовк, М. Драгоманов, М. Зібер, С. Подолинський та ін. Їхня діяльність мала значний вплив на формування національної свідомості та становлення політичного українства на Батьківщині та у Європі в цілому.

Демократичніша система в заокеанських США, порівняно з самодержавними режимами Австро-Угорщини чи Росії, вищий рівень зарплати, кращі матеріальні умови та свобода – відкривали перед українськими поселенцями нові перспективи. Перші поодинокі українці проторували шлях в Америку наприкінці XVIII ст. Їх імена – серед засновників першої англійської колонії у Джеймстауні. У 1784 році на острові Кодяк в колонії Каліфорнії (США) жили та працювали й українці. Вони були і серед учасників американської революції та громадянської війни. Найпершим відомим емігрантом у США, який вважав себе українцем, був православний священник Агапій Гончаренко (справжнє ім'я – Андрій Гумницький), пам'ять про якого шанують у цій країні й дотепер. А. Гончаренко, уродженець с. Криве на Житомирщині, наприкінці 1850-х років через переслідування за антикріпосницькі та українські переконання змушений був емігрувати з Росії. У Лондоні, де він зупинився на певний час, А. Гончаренко співпрацював з Вільною російською друкарнею О. Герцена, писав для неї статті на українські теми, зокрема опублікував у газеті «Колокол» некролог на смерть Т. Шевченка. 1865 року А. Гончаренко назавжди переїхав до США. Там він служив

православним священником, заснував слов'янську бібліотеку, видавав англійською та російською мовами газету «*The Alaska Herald*» («Вісник Аляски») з українським додатком до неї «Свобода». Уже в першому номері цієї газети, поряд із російським перекладом тексту американської Конституції, містилася стаття про політичні антицарські та українські національно-визвольні ідеї Т. Шевченка. У подальшому А. Гончаренко активно популяризував серед американців знання про минуле та сучасне України, перекладав англійською Шевченкові поезії, пропагував ідею створення на Алясці «козацької республіки», листувався з М. Драгомановим і М. Павликом, друкував свої статті в журналі І. Франка «Народ». А. Гончаренко морально й матеріально підтримував земляків. Тих, хто наприкінці 1870-х років прибував до США, він залучав до організованого ним у Каліфорнії сільськогосподарського кооперативу «Українське братство» [25, с. 41]. Отже, саме він почав гуртувати навколо себе земляків, і тому його вважають засновником української діаспори на Американському континенті. Але початок масової еміграції українців до США датують 60-ми роками XIX ст. Переважно це були мало- та безземельні селяни із західноукраїнських земель – Гуцульщини, Закарпаття, Буковини та Лемківщини. Спочатку більшість новоприбулих знаходили роботу на вугільних шахтах і металургійних заводах штату Пенсильванія, тому цей регіон і став осередком перших українських емігрантів. Решта влаштовувалися на заводах на півночі та сході США – у Нью-Йорку, Нью-Джерсі, Коннектикуті тощо. Українська еміграція до США наростала, сягнувши найбільшого розмаху на початку 90-х років XIX ст. Якщо впродовж 1877–1887 рр. до Сполучених Штатів прибуло 33,9 тис. українців, за 1887–1897 рр. – 74,4 тис., то за 1897–1907 рр. – вже 284,4 тис. У 1905 році кількість емігрантів у США із західноукраїнських земель сягала 97 % усіх переселенців з України [25, с. 42].

До 1891 року поява емігрантів з України в Канаді мала поодинокий характер, тому вони асимілювалися у місцевому середовищі. Окремі українці прибули в Канаду в перші десятиріччя XIX ст., зокрема як вояки найманих швейцарських загонів, щоб захищати канадські володіння від наступу американців під час війни 1812 року. Історія зберегла імена українців, які прибули в Канаду 1891 року. Це були мешканці с. Небилів у Західній Україні І. Пилипів та В. Сленяк. Масове переселення українців у Канаду розпочалося наприкінці XIX ст., коли канадський уряд активно став заохочувати широкомасштабну еміграцію з Південної, Центральної та Східної Європи. Масштабного розмаху українська еміграція в Канаду набула, зокрема, після 1896 року, значною мірою завдяки зусиллям галицького агронома О. Олеськова, професора сільського господарства у Львівській учительській семінарії, відомого популяризатора еміграції з Галичини і Буковини наприкінці 90-х років XIX ст. У 1895 році він відвідав Канаду і був захоплений її можливостями для розвитку сільського господарства. Його публічні лекції та брошури «Про

вільні землі», «О еміграції» заохотили багатьох селян, переважно з Галичини, Буковини, Закарпаття та Лемківщини, до виїзду на цілині простори Канади. Він, зокрема, скерував великий потік українських емігрантів із Західної України, замість Бразилії, в Канаду. Його зусилля підтримав канадський міністр внутрішніх справ Сіфтон, який упродовж 1897–1903 рр. також розгорнув на західноукраїнських землях активну агітацію за переселення в Канаду, сподіваючись таким чином, розв'язати проблему освоєння канадських цілиних теренів. Уряд Канади, практично, безкоштовно (всього 10 дол. за 64,7 га) роздавав іммігрантам «гомстеди» (земельні наділи) для заселення канадських степів. Головною умовою було розпочати господарювання на землі за три роки. Українські іммігранти в Канаді переважно були землеробами, вони відгукнулися на канадську пропаганду і селилися громадами в цілинному поясі степових провінцій Альберти, Саскачевану й Манітоби. Хоч канадські прерії часто порівнюють з українським степом, варто зазначити, що Галичина і Буковина належать до лісостепової зони, тому українці з цих регіонів воліли селитися поблизу Едмонтона та Вінніпега. Своїм компактним поселенням українці намагалися створити зручне культурно-національне середовище і посприяти родинним зв'язкам. Нині райони на схід і на північний схід від Едмонтона провінційний уряд Альберти визнає як екомусей «*Kalya Country*» («Калиновий край»). Помітна кількість іммігрантів приїхали також і з Правобережної України, яка у той час перебувала у складі Росії. Також велика кількість українців прибули в Канаду як тимчасові робітники. Заробивши гроші, вони поверталися додому. Перша хвиля масової трудової імміграції тривала до початку Першої світової війни, охопивши близько 170 тис. осіб [27]. Вона започаткувала формування української етнічної групи в Канаді та канадського регіонального варіанта української мови, створивши підґрунтя для наступних хвиль масової еміграції українців в цю країну.

Хоч українські прізвища Бадеяк, Возняк, Добрий, Дорошенко, Семашко та інші трапляються в різних документах на території Південної Америки ще в XVII–XVIII ст., початок більш-менш масової еміграції сюди українців припадає на кінець XIX ст. Першими документально засвідченими українськими іммігрантами в Бразилії вважають членів сім'ї М. Морозовича з Галичини. Невелика група українських селян, яка 1876 року осіла в штаті Парана, прибула з Буковини. У 1891 році вісім родин із Галичини заснували поселення Санта-Барбара в графстві Палмерія. Відтоді щороку сюди прибувало кілька родин переселенців із західноукраїнських земель. Але масова імміграція, яка відбувалася в кілька етапів, розпочалася 1895 року, коли сюди приїхали 15 тис. мешканців Галичини [25, с. 64]. У цілому вирізняють два піки української еміграції в Бразилію: середина 1890-х років та 1908–1910 роки. На території цієї країни українці надалі розселилися в штаті Парана, а також у Санта-Катарина, Ріу-Гранді-ду-Сул, Сан-Паулу, де жили переважно із сільського господарства, зокрема із виробництва кави. В Аргентині українські емігранти здебільшого компактно розселилися в провінції Місьйонес та Буенос-Айрес [26].

Українська еміграція в Австралії – наймолодша за часом існування українських поселень у зарубіжному світі. Перші українці на 5-му континенті з'явилися наприкінці XVIII ст. Зокрема, у складі флотилії російського адмірала А. Крузенштерна, яка відплила з Кронштадта 7 серпня 1773 року у наукову експедицію довкола світу (відвідавши й Австралію), був вітрильник-шлюп «Нева» під командою капітана-лейтенанта Ю. Лисянського, який народився на Чернігівщині. Після 1784 року на острові Кодьяк у колонії Каліфорнії (США), де жили й українці, були російські торговельні компанії, які висилали кораблі у торговельні місії, зокрема й у Австралію. На кораблях цих компаній були й українські моряки. Також збереглися відомості про уродженця Полтавщини матроса Ф. Зубенка, який 1820 року прибув до Сіднея у складі команди російського корабля «Открытие» й залишився там назавжди. У 1823 році корабель «Ладога», на борту якого між старшинами був українець Д. Завалишин, відвідав Ван-Дімен-Ланд. У 1829 році до Порт-Джексона приплив корабель «Елена» під командою капітана українського походження В. Хромченка, а 1832 року під його ж командою – корабель «Америка». У 1835 році до того ж Порт-Джексона знову приплив корабель «Америка», на борту якого був старшина українського походження В. Завойко. Серед перших українців в Австралії був і лікар І. Луцький, який прибув на 5-й континент 1832 року та обіймав посаду державного ботаніка. До Тасманії прибули К. Кабат і В. Коссак (Козак), які працювали в австралійській поліції. У середині XIX ст., під час золотої лихоманки, до Австралії приплив гірничий інженер українського походження М. Шостак. У 1854 році туди ж нелегально добрався кораблем із Шотландії 16 річний юнак Ю. Горещкий, батько якого був етнічний українець. У 1850-х роках до Австралії прибув М. Гриб, що згодом став успішним фермером. До нього у 1860 році приєднався селянин Я. Пелевський, який успадкував майно М. Гриба. Інший українець, І. Займак, зійшов з корабля в Брісбені 1869 року, а згодом оселився в Новому Півд. Уельсі, де вирощував устриць. Особливе місце серед постатей українського походження, життя яких пов'язане з Австралією, посідає М. Миклухо-Маклай (1846–1888) – виходець з козацького роду Миклух, відомий мандрівник, антрополог, етнограф, географ, дослідник народів Південно-Східної Азії, зокрема Австралії й Океанії, автор 160 наукових праць. 18 липня 1878 року він прибув до Сіднею, де, за підтримки уряду Австралії, заснував біологічну станцію у Вотсон-Бей – першу на той час такого роду модерну наукову установу. Наприкінці лютого 1886 р. М. Миклухо-Маклай відплив у Європу з наміром заохочувати людей їхати на постійне проживання до Нової Гвінеї. З таким планом він відвідав Київ та Одесу. В Австралії М. Миклухо-Маклай залишив чимало своїх учнів і послідовників. Після завершення російсько-японської війни 1904–1905 років і революції у Російській імперії 1905 року, в Австралію прибуло до 4 тис. іммігрантів [28, с. 35], серед яких було чимало українців.

Підсумовуючи викладений у другому розділі науковий та інформаційний матеріали, вважаємо за доцільне особливо підкреслити роль перших індивідуальних

і згрупованих етнічних українців-вихідців з різних регіонів України, насамперед з її західної частини, у формуванні початкової бази організованої української діаспори в країнах Центральної та Західної Європи, у США та Канаді, Південній Америці та в Австралії. На відміну від умов праці та проживання переважної частини наших співвітчизників-першопрохідців на теренах Росії, українці, які обрали західний і південний напрями еміграції, опинилися у значно кращих умовах самовиявлення, що дозволило їм не лише успішно самореалізуватися, але й внести власну лепту у процвітання відповідних країн, а з часом – і у підтримці самої України.

Висновки

Як впливає з контенту статті, початок української еміграції в різні країни світу сягає далекої давнини та має столітні корені. Мешканці української етнографічної території з різних причин – політичних, економічних, військових, релігійних, соціальних і національних – за різних часів були вимушені покинути рідні землі та шукати кращого життя за її межами. Спочатку еміграція

з України мала індивідуальний і груповий характер. Серед перших організованих форм української еміграції можна виокремити династичну, військово-політичну, економічну, соціальну, а також примусове вивезення населення з України до безкрайніх меж царської Росії. Починаючи з кінця XIX ст., у зарубіжних країнах утворилися великі українські етнічні групи, які стали невіддільною частиною української нації. У 1880 р., тобто до початку масової трудової еміграції наприкінці XIX ст., закордонні українці налічували понад 1,2 млн осіб, що становило 4,6 % від їхньої загальної кількості у тодішньому світі. Перші українські колоністи заклали основу масштабної чотирихвильової еміграції кінця XIX – початку XXI ст. до країн Центральної і Західної Європи, а також до США, Канади, Південної Америки та Австралії. Загалом, українська еміграція ділиться на східну та західну. Східна еміграція – це поселення українців у межах колишньої Російської імперії та Радянського Союзу, а західна – поза його межами. За існуючою статистикою, східна діаспора перевищує 10 млн осіб, а західна – понад 5 млн осіб українського походження, які всі разом є складовою частиною єдиного Українського народу.

Список використаних джерел

- [1] Костомаров М.І. Історичні монографії Миколи Костомарова. Львів: Друк, 1895. Т. Х: Мазепа. Ч. І. 198 с.
- [2] Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ: Либідь, 1994. 240 с.
- [3] Кушнір В.Г. Українці за Дунаєм. Одеса, 2002. 138 с.
- [4] Рендюк Т.Г. Українці Румунії: національно-культурне життя та взаємовідносини з владою. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 150 с.
- [5] Ріцько В. Українці в Добруджі. Бухарест: RCR Editorial, 2014. 191 с.
- [6] Чернієнко Д. Українці Казахстану: історія формування та етнокультурні особливості національної меншини. *Народна творчість та етнологія*. 2019. № 6 (382). С. 14–28.
- [7] Чухліб Т. «Стародубщина чекає на повернення...»: історичні, історіографічні та політичні проблеми українського субрегіону Російської Федерації. *Сіверянський літопис*. 2014. № 5. С. 230–255.
- [8] Білий Д. Малиновий Клин. Нариси з історії українців Кубані. Київ: Товариство «Україна», 1994. 120 с.
- [9] Білий Д.Д. Українці Кубані в 1792–1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей: монографія. Львів-Донецьк: Східний видавничий дім, 2009. 544 с.
- [10] Котляр М.Ф. Русь язичницька. Київ: Заповіт, 1995. 288 с.
- [11] Стрижак О. Етнонімія Птолемеєвої Сарматії: У пошуках Русі. Київ: Наукова думка, 1991. 224 с.
- [12] Материали для изучения сельских поселений России. Доклады и сообщения третьей научно-практической конференции «Центральночерноземная деревня: история и современность». Воронеж, декабрь 1994 г. Москва, 1994.
- [13] Броневский В. История Донского войска. Санкт-Петербург, 1834. С. 54.
- [14] Українці. Східна діаспора: атлас / [текст І. Винниченко; передм. В. Наулко; відп. ред. Р. Сосса]. Київ: Мапа ЛТД, 1993. 26 с.
- [15] Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в трех томах / редкол.: П.П. Гудзенко и др. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1953. Т. 1. 1620–1647 годы. 588 с.
- [16] Субтельний О. Україна: історія. Київ: Либідь, 1991. 512 с.
- [17] Рендюк Т.Г. Гетьман Іван Мазепа – відомий і невідомий (українською, англійською, французькою, польською та румунською мовами). Київ: АДЕФ-Україна, 2010. 480 с.
- [18] Матях В.М. Гетьман в еміграції Пилип Орлик: історико-історіографічний портрет політика. *Український історичний журнал*. 2011. № 4. С. 116–131.
- [19] Rendiuk T.Gh. Pylyp Orlyk – căile moldo-române (în limbile română și ucraineană). Galați, 2016.
- [20] Григорчук В. Хвилі української еміграції/міграції та українці Румунії. *Зошити Міжнародної конференції «Українці Румунії – історія, сучасність та перспективи»*. Бухарест, 2018. Т. I/2017.
- [21] Рендюк Т.Г. Історична імміграція з України як чинник підтримки та посилення українського етносу Румунії. *Зошити Міжнародної конференції «Українці Румунії – історія, сучасність та перспективи»*. Бухарест, 2019. Т. II/2018.
- [22] Рендюк Т.Г. Українці в Румунії та румуни в Україні: проблеми минулого та сучасне становище. Київ: Оріон-Принт, 2011. 293 с.

- [23] Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2008. 560 с.
- [24] Білокінь С.І. Малиновий край. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій та ін. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла–Мі. С. 471–474. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/ehu/6.pdf> (дата звернення: 10.07.2021).
- [25] Історія української діаспори / уклад. М.М. Рогожа. Умань: ПП Жовтий О.О., 2011. 153 с.
- [26] Ясь О.В. Еміграція українського населення. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій та ін. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3: Е–Й. 672 с. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?> (дата звернення: 11.07.2021).
- [27] Христинко О.В. Першопочатки української канадської діаспори очима канадців. *Гуманітарний журнал*. 2009. № 1–2(40–41). С. 134–142.
- [28] Українці Австралії. Енциклопедичний довідник / ред. В. Шумський, М. Шумський. Сідней: «Вільна Думка» і Товариство Збереження Української Спадщини в Австралії, 2001. 673 с.

References

- [1] Kostomarov, M. (1895). *Historical monographs by Mykola Kostomarov. Vol. X: Mazepa Ch.I.* Lviv: Druk.
- [2] Subtelny, O. (1994). *The Mazepists: Ukrainian separatism in the early XVIII century*. Kyiv: Lybid.
- [3] Kushnir, V.H. (2002). *Ukrainians across the Danube*. Odesa.
- [4] Rendiuk, T.G. (2010). *Romanian Ukrainians: National cultural life and relations with the authorities*. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine.
- [5] Ritsko, V. (2014). *Ukrainians in Dobrudzha*. Bucharest: RCR Editorial.
- [6] Cherniyenko, D. (2019). Ukrainians of Kazakhstan: History of formation and ethno-cultural features of the national minority. *Folk Art and Ethnology*, 6(382), 14–28.
- [7] Chukhlib, T. (2014). “Starodubshchyna is waiting for its return...”: Historical, historiographical and political problems of the Ukrainian subregion of the Russian Federation». *Severyansky Chronicle*, 5, 230–255.
- [8] Bilyi, D. (1994). Raspberry Wedge. Essays on the history of Ukrainians in Kuban. Kyiv: Tovarustvo “Ukrayina”.
- [9] Bilyi, D. (2009). *Ukrainians of the Kuban in 1792–1921. Evolution of social identities*. Lviv–Donetsk: Skhidnyi Vydavnychy Dim.
- [10] Kotlyar, M.F. (1995). *The pagan Rus*. Kyiv: Zapovit.
- [11] Stryzhak, O. (1991). *Ethnonymy of Ptolemy Sarmatia*. Kyiv: Naukova dumka.
- [12] Materials for the study of rural settlements of Russia. Reports and messages of the third scientific and practical conference “Central Black Earth Village: History and Modernity”. Voronezh, December 1994. Moscow, 1994.
- [13] Bronevsky, V. (1834). *History of the Don Army*. Saint Petersburg.
- [14] Sossa, R. (Ed.). (1993). *Ukrainians. Of the eastern diaspora: An atlas*. Kyiv: Mapa LTD.
- [15] Gudzenko, P.P. (1953). *Ukraine’s reunification with Russia. Documents and materials in three volumes*. Vol. 1. Moscow: USSR Academy of Sciences Publishing House.
- [16] Subtelny, O. (1991). *Ukraine: History*. Kyiv: Lybid.
- [17] Rendiuk, T.G. (2010). *Hetman Ivan Mazepa – known and unknown (in Ukrainian, English, French, Polish and Romanian)*. Kyiv: ADEF-Ukraine.
- [18] Matyakh, V.M. (2011). Hetman in emigration Philip Orlyk: Historical and historiographical portrait of a politician. *Ukrainian Historical Journal*, 4, 116–131.
- [19] Rendiuk, T.G. (2016). Pylyp Orlyk – Moldovan-Romanian ways (in Romanian and Ukrainian). Galats.
- [20] Grigorchuk, V. (2018). Waves of Ukrainian emigration / migration and Ukrainians of Romania. *Notebooks of the International Conference “Ukrainians of Romania – History, Present and Prospects”*. Bucharest. Vol. 1/2017.
- [21] Rendiuk, T.G. (2019). Historical immigration from Ukraine as a factor in supporting and enhancing the Ukrainian ethnicity of Romania. *Notebooks of the International Conference “Romanian Ukrainians – History, Present and Prospects”*. Vol. II/2018. Bucharest.
- [22] Rendiuk, T.G. (2011). *Ukrainians in Romania and Romanians in Ukraine: Problems of the Past and Current Situation*. Kyiv: Orion-Prynt.
- [23] Sergiychuk, V. (2008). *Ethnic borders and the state border of Ukraine*. Kyiv: V. Sergiychuk.
- [24] Bilokin, S.I. (2009). Raspberry edge. In V.A. Smoliy (Ed.), *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Vol. 6: La–Mi (pp. 471–474). Kyiv: Naukova Dumka. Retrieved from <http://history.org.ua/LiberUA/ehu/6.pdf>.
- [25] Rohozha, M.M. (Ed.). (2011). *History of the Ukrainian diaspora*. Uman: PP Zhovtyi O.O.
- [26] Yas, O.V. (2005). Emigration of the Ukrainian population. In V.A. Smoliy (Ed.), *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Vol. 3. Retrieved from <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.
- [27] Khrystynko, O.V. (2009). The beginnings of the Ukrainian Canadian diaspora through the eyes of Canadians. *Humanities Journal*, 1–2(40–41), 134–142.
- [28] Shumskiy, V., & Shumskiy, M. (Eds.). (2001). *Ukrainians of Australia: Encyclopedic reference book*. Sydney: “Vilna Dumka” and the Society for the Preservation of Ukrainian Heritage in Australia.

Teofil Rendiuk

*M.T. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore, and Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01001, 4 Hrushevskiy Str., Kyiv, Ukraine*

The Roots of Ukrainian Emigration: Preconditions, Main Forms and Vectors of Development of the First Foreign Groups and Colonies of Ethnic Ukrainians

Abstract. This study highlights the importance of investigating the unique phenomenon of Ukrainian emigration, which has a long history and global geographical scale. The relevance of the study is justified by the necessity of studying the sources of Ukrainian emigration, the over-time development of a powerful mass of immigrants from Ukraine, settled around the world, who have always supported the revival of the Ukrainian state and today play a substantial role in promoting its interests abroad. From a historical perspective, Ukrainian emigration ranks fifth in the world after Jewish, Greek, Armenian, and Chinese. Ukrainians were the first to emigrate to Europe and within modern Russia. In the middle of the 18th century, the first Ukrainian agricultural colonies appeared in the then Austrian Empire, when several thousand Transcarpathian Ukrainians moved to Bačka, Srem, and Slavonia – the regions of modern Serbia and Croatia – searching for work. But much more Ukrainian peasants moved to the Volga region, the Urals, and Siberia, where they established large Ukrainian settlements among local Russians. The purpose of this study is to investigate hitherto unknown questions about the motives of individual and group emigration in the early stages of the Ukrainian state in all its forms, the sources of the first Ukrainian agricultural colonies in Europe, ethnic Ukrainian settlements within tsarist Russia, North, South America, and Australia. The fundamental methodological framework of this study is a systematic approach and comprehensive analysis, which gave an opportunity to provide a holistic vision of the role and place of compatriots in the development of a powerful, nationally conscious, and influential Ukrainian diaspora. The results of the study allowed identifying the causes of individual and group emigration of Ukrainians, establishing the geography of their settlement in different countries, their role in the development of previously free territories, preservation of the native language and national culture. The practical value of this paper comes down to the fact that the given factual material, as well as the authors' opinions and conclusions, can be used to prepare studies on the history of Ukraine, certain foreign countries, and the Ukrainian diaspora

Keywords: motives, geography of emigration of Ukrainians, foreign settlements, diaspora

УДК 94
DOI: 10.46493/2663-2675.31(5).2021.28-34

Роман Пиріг*

радник відділу Аравійського півострова П'ятого територіального департаменту
Міністерства закордонних справ України

Індійська дипломатична місія до імператора Октавіана Августа в дзеркалі індоєвропейських контактів

Анотація. У статті досліджуються можливі мотиви дипломатичних контактів між імперським Римом і древньою Індією в часи імператора Октавіана Августа (27 р. до н.е. – 14 р. н.е.). Наявність активних зв'язків між Середземномор'ям і Індостаном в античний період є недостатньо вивченою сторінкою історії, що свідчить про існування спільного індоєвропейського економічного та культурного простору. Актуальність дослідження пов'язана, зокрема, із зростанням інтересу до витоків індоєвропейської спільності на тлі останніх відкриттів у галузі геноміки та генографії. Автор аналізує економічне підґрунтя відносин між Середземномор'ям і державами Індостану, привертаючи увагу до активного розвитку торговельних зв'язків між ними, що став можливим завдяки освоєнню навігації Індійським океаном, включенню Єгипту до складу Римської імперії та високому попиту на індійські спеції серед римлян. Порівнюється потуга Риму та Індії, як домінуючих економік античного світу, описується вплив торгівлі на культурні обміни між ними. Детально досліджуючи наявні історичні джерела та свідчення про індійську дипломатичну місію до імператора Октавіана Августа, автор описує її можливі причини, політичні та ідеологічні наслідки для Імперії. Наводиться версія щодо скіфського походження царя Пора та його можливого прагнення укласти військовий союз з Римом. Для кращого розуміння контексту події окремо йдеться про ритуальні традиції римської дипломатії. Серед цікавих деталей індійського посольства привертається увага до самоспалення одного з його членів – Зарманохега. Автор зупиняється на можливих мотивах його вчинку, історії ритуальних самогубств, зв'язку з культом Гермеса і Елевсинськими містеріями, звертається до історичних записів про аналогічні вчинки індійських аскетів і правителів. Виокремлюючи індійську місію як яскраву сторінку у відносинах між західним і східним краєм індоєвропейського простору, автор статті вписує цю подію в ширший контекст, що починається з перших контактів між еллінами і індійцями, зафіксованих істориками під час військового походу Александра Македонського, і закінчується колонізацією Індії європейськими державами та ренесансом інтересу європейців до індійської релігії та культури. Стаття зацікавить спеціалістів з історії дипломатії, культурології та компаративістики

Ключові слова: дипломатія стародавнього Риму, стародавня Індія, імператор Октавіан Август, Александр Македонський, Елевсинські містерії

Вступ

Ані життя, ані історичний процес не рухаються по колу, але в їх ритмі впізнаємо певну повторюваність, циклічність. Наприкінці 1 ст. до н.е. – на початку 1 ст. н.е. завдяки злету Римської цивілізації античний світ вступив у нову епоху глобалізації та процвітання, яку характеризували встановлення тривалого миру, розквіт торгівлі, активні міжнародні обміни [1]. У рядках поета Катулла, який подумки мандрує «від моря Індійського, що рве та бурхає» на «острів Британський, далекий і дикий» [2] проглядаємо обриси римської ойкумени, що включає весь індоєвропейський простір. Між двома краями цього простору – Середземномор'ям і Індостаном налагоджуються активні контакти, яскравим свідченням яких є індійська дипломатична місія до імператора Октавіана Августа у 20-х рр. 1 ст. до н.е., описана у цій статті.

Ця тема назагал є слабо висвітленою у вітчизняній та зарубіжній літературі. Зазвичай, дослідники

торкаються її побіжно, розглядаючи на тлі більш важливих історичних подій того часу. Окрему розвідку авторства Осмонда де Бовуара Пріо було опубліковано в 1860 р. у виданні «*The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*» [12]. У ній британський вчений висловлює думку, що індійську місію було організовано грецькими купцями Александрії, яким вдалося переконати в її доцільності свого торгового партнера – раджу однієї з держав на території Північної Індії. Обґрунтовуючи її виключно комерційними мотивами, що полягали в налагодженні прямої торгівлі між Середземномор'ям та Індією без арабського посередництва, Пріо, втім, припускає і наявність певних політичних міркувань. На його думку, вони обумовлювалися бажанням александрійців, які під час громадянської війни 31–30 рр. до н.е. підтримували Марка Антонія і Клеопатру, догодити переможцю Октавіану. Як побачимо

Стаття надійшла: 10.07.2021, Доопрацьовано: 15.08.2021, Схвалено до друку: 20.09.2021

Рекомендоване цитування:

Пиріг Р. Індійська дипломатична місія до імператора Октавіана Августа в дзеркалі індоєвропейських контактів. *Зовнішні справи*. 2021. Т. 31, № 5. С. 28–34.

*Відповідальний автор

далі, індійське посольство і справді широко використовувалося в Римі для пропаганди імперської величі.

77-й британський прем'єр-міністр Борис Джонсон у книзі «Омріяний Рим» [1], наче підтверджуючи паліндромну максимуму *Roma sumtus amor*, розглядає *Pax Romana* як певний еталон зв'язаності, до якого намагаються у подальшому наблизитися всі паневропейські інтеграційні проекти, включно з Європейським Союзом. Одним з його ключових елементів був культ імператора як «сина бога», що, на думку Джонсона, у подальшому знайшло відображення у догмах християнської релігії, як альтернативі панівній римській ідеології. Йдучи за такою логікою, індійська дипломатична місія, поряд з посольствами парфян і саків, легітимізуючи божественну владу Августа, є своєрідною предтечею місії трьох царів (мудреців) зі Сходу до Ісуса, як майбутнього *Rex Iudaeorum* і володаря світу.

Автор блогу «*Weapons and Warfare*» припускає, що завданням індійської місії могло бути укладення військового союзу з Римом проти спільного ворога – парфян [13]. Визнаючи важливість економічних, військово-політичних та ідеологічних мотивів, у цій статті автор пропонує подивитися на індійську місію під дещо іншим кутом, акцентуючи увагу на тому, що сьогодні можна було б віднести до «культурної дипломатії». Чому найвідомішим членом місії став Зарманохег – не політична, а духовна фігура? Чому його разом з імператором Августом ініціюють в Елевсинські містерії і для чого він здійснює вогняну самопожертву?

Намагаючись наблизитися до відповідей на ці запитання, автор ставить перед собою мету вписати своє дослідження у ширший контекст індоевропейських контактів. Останніми роками в Україні зростає інтерес як до античної культурної спадщини, так і до індоевропейської компаративістики [25]. Відтак, стаття буде актуальною для фахівців у галузі історії дипломатії та широкого кола дослідників.

Економічне підґрунтя відносин між Середземномор'ям і Індією

Першими безпосередніми знаннями про Індію елліністичний світ завдячує війнам Александра Македонського. Завдяки свідченням учасників його Індійського походу (327–325 роки до н.е.) грекам вдалося скласти уявлення про географію, культуру та суспільний устрій тодішнього Пенджабу і долини Інду (нині територія Пакистану), однак відомості про решту Індії були вкрай обмеженими і доволі суперечливими. Страбон (64/63 роки до н.е. – 24 рік н.е.), який зібрав наявні дані про Індію («Географія», т. 15), скаржиться на брак інформації [3], суперечності та явні перебільшення у свідченнях македонян стосовно цієї країни. На завойованих Александром землях з часом постали Греко-Бактрійське і Греко-Індійське царство, де відбувався цікавий синтез грецької та індійської культур, значного поширення набув буддизм. Утім, не лише війни сприяли відкриттю Індії Заходом. Іншим важливим джерелом інформації були торговельні контакти.

Торгівля між Єгиптом і портами на західному узбережжі Індії, яка велася через Аден і була доволі

активною в часи Птолемеїв, набула нового розмаху після завоювання Єгипту Римом. За свідченням Страбона [3], кількість кораблів, які відпливали звідти до Індії, зростає у шість разів. За часів Імперії відновлено Канал фараонів, що сполучав Середземне та Червоне моря, і отримав назву ріки Траяна. Основним індійським товаром були прянощі, насамперед перець, імбир, гвоздика, кардамон, які не росли у Середземномор'ї. Рим також імпортував з Індії коштовне каміння, перли, екзотичних тварин, цукор, червоне дерево, бавовну, фрукти, барвник індиго, слонову кістку. Через індійські порти постачалися й товари з Китаю, зокрема шовк. Товари з Індії також потрапляли на ринок Імперії сухопутним шляхом. Основними центрами продажу індійського краму були Александрія і Пальміра. До Індії експортували італійське вино, метали, скло, текстиль, червоний корал, мистецькі вироби. Серед індійських вельмож стають престижними грецькі рабині. В часи імператора Августа лише з єгипетського порту Мйос Хормос щорічно відпливало до Індії близько 120 суден [3] – іншим важливим портом на Червоному морі, що обслуговував східний напрям, була Береніка. Швидкому розвитку торгівлі сприяла сезонна зміна напрямку мусонів в Індійському океані, яка полегшувала навігацію в обидва боки.

Сальдо товарообігу було на індійську користь. Пліній Старший скаржиться, що через любов римських жінок до екзотичних товарів і предметів розкоші з Індії, Китаю та Аравії Рим щорічно втрачав золотом 100 млн сестерцій [4]. Водночас податки на імпорту були важливим джерелом надходжень до бюджету Імперії, допомагаючи утримувати її військову машину. Щоб краще уявити масштаби, варто зазначити, що станом на початок нашої ери населення Римської імперії могло нараховувати близько 45 млн чоловік, населення Великої Індії – 60 млн (за максимальними оцінками – 60 і 75 млн чоловік відповідно), складаючи сукупно від половини до 1/3 населення світу. Стосовно економічного потенціалу, за оцінкою А. Меддісона [5], ВВП на душу населення в Римі та Індії, станом на 1 рік н.е., складав 570 і 450 доларів США відповідно (в цінах 1990 року); частка Індії і Риму в глобальному ВВП – 32 % і 23,7 % відповідно (номінальний ВВП Індії та Риму – 33,75 і 25 млрд доларів США відповідно).

Торгівля з Римом збагатила індійських правителів і сприяла підйому місцевої культури, а також міжкультурним обмінам. Серед руїн Помпеї знайдено скульптуру в індійському стилі, названу помпейською Лакшмі. Згідно з традицією, 52 року приніс християнство до Індії апостол Фома.

Римські джерела про індійську дипломатичну місію

Активні торговельні зв'язки вилилися й у дипломатичні контакти, які описують римські джерела [3; 6–10]. Йдеться про індійське посольство до імператора Августа. Через певні розбіжності у свідченнях достеменно не відомо, йдеться про одну подію чи індійських місій було декілька. Сам Октавіан Август у «*Res Gestae Divi Augusti*» свідчить [11], що часто приймав індійські делегації, наголошуючи, що такі офіційні контакти трапилися

вперше в римській історії саме за його правління. Повідомлення з індійських джерел про ці події відсутні.

Светоній [10] і Луцій Флор [7] згадують індійське посольство в переліку делегацій до Августа від інших народів. Флор уточнює, що серед дарів, які воно привезло, були слони, коштовне каміння і перли. За його словами, подорож індійських посланців зайняла чотири роки і ці зусилля, самі по собі, стали найціннішим дарунком для імператора. Втім, якщо слони пережили таку тривалу подорож, то це теж було неабияким здобутком.

Більш цілісну картину про індійське посольство можна скласти завдяки описам Страбона [3] і Діона Кассія, визначальні деталі яких збігаються [6]. Водночас останній серед подарунків називає тигрів, яких, мовляв, вперше побачили римляни, про що, однак, не пише Страбон. Він згадує лише про великих змій, черепаху і куріпку. Обидва стверджують, що делегація подарувала імператору чоловіка, народженого без рук, який водночас вправно користувався ногами, стріляючи ними з лука, кидаючи спис і граючи на трубі. За свідченнями сучасників [10], Август не любив людей з фізичними вадами, але справді захоплювався дивовижними тваринами. Страбон сам бачив цього незвичного чоловіка, якого греки назвали «живим Гермесом», оскільки в Елладі безрукі стовпи «герми» с наверхам у вигляді скульптурної голови традиційно присвячували Гермесу. Ймовірно, подаровані індійцями тварини також мали символічну причетність до цього бога-посланця, який опікується кордонами, дорогами та торгівлею – одними з атрибутів Гермеса, крім герми, є черепаха, півень та обплетений зміями кадуцей.

Ця індійська делегація, яку зустрів в Антіохії Микола Дамаський, складалася з трьох посланців – інші не пережили подорожі. Вони мали з собою написаний на шкірі (нетиповий для Індії матеріал для письма) грецькою мовою лист від індійського царя Пора (*Poros*), у якому той пропонував цезарю дружбу, давав дозвіл на прохід своєю територією та запевняв у підтримці всіх його справедливих починань. Пор називає себе сувереном 600 правителів. В іншому місці Страбон подає його ім'я як Пандіон [7], тому можливо йдеться про представника тамільської династії Пандья, яка правила на Півдні Індії. У цьому випадку мотивація Пандіона мала б бути винятково комерційною [12]. За іншою версією [13], посольство було направлено правителем Індо-скіфського царства (ймовірно Азом II), і мало на меті встановлення військового союзу з Римом супроти парф'ян, які тиснули індо-скіфів. Це частково підтверджується походженням одного з членів делегації Зарманохега, про якого йтиметься нижче. Непрямим доказом може бути й те, що Светоній у реченні про іноземні посольства, які прийняв Август, справді ставить поруч індійців і саків (скіфів) [10].

Як впливає з опису Діона Кассія [6], зустріч цезаря з індійською делегацією відбулася взимку 20–19 р. до н.е. на о. Самос. Хоча Оросій пише [8], що Август приймав делегацію скіфів та індійців в Іспанії, а Єронім Стридонський датує зустріч 26 роком до н.е. [12], (того року принцепс керував в Іспанії військовою кампанією проти кантабрів), як зазначалося вище, немає

певності, що йдеться про ту саму делегацію. Крім того, пізніші історики могли помилятися щодо локалізації і датування події.

Самоспалення Зарманохега

Сенсацією в Афінах, куди прибув Август, став вчинок одного з членів індійської делегації, названого греками Зарманохегом (Зармар – за версією Діона), який привселюдно спалив себе на вогнищі. На могилі цього гімносфіста (з часів Александра греки називали індійських аскетів «голими філософами») було написано, що він увіковічнив себе згідно з традиціями своєї країни. В епітафії на могилі Зарманохега в Афінах, про яку Плутарх сто років потому згадує як про місцеву пам'ятку [9], батьківщиною аскета було названо Баргосу (нині – порт Бхаруч в індійському штаті Гуджарат). Діон серед можливих мотивів вчинку Зарманохега називає [6] амбіції, старість або самопожертву для блага імператора та афінян, вказуючи, що перед смертю його було ініційовано в Елевсінські містерії, позачергово організовані афінянами для Октавіана Августа – першу посвяту принцепс отримав після перемоги над Марком Антонієм у битві при Акції 31 року до н.е. Цей факт заслуговує на окрему увагу, адже Елевсінські містерії, які Ціцерон вважав найкращим з того, що Афіни подарували світу, були центральною духовною подією елліністичної цивілізації [14]. Як правило, варварів, тобто людей, що не належали до греко-римської культури, не допускали до участі в цьому обряді. Тим більше незвичною виглядає одночасна участь імператора в містичному обряді разом з посланцем іншої країни. Політично ініціація в Елевсінські містерії, яка провіщала безсмертя, була для Августа, як і для наступних імператорів Риму, одним із засобів легітимізації божественного статусу своєї влади (*Divi filius*).

Символіка Гермеса, яку спостерігаємо в подарунках індійської делегації, чітко простежується і в Елевсінських містеріях. Гермес є «психопомпом» – провідником душ у загробному світі, а Елевсінські містерії пов'язані з пошуком Деметрою Персефони в царстві мертвих, відтак символічною смертю і духовним відродженням. Саме Гермесу за велінням Зевса Аїд передає звільнену Персефону. Один з чотирьох жерців під час містерій обов'язково мав належати до роду Кериків, які вели свій родовід від Гермеса та Аглаври – афіняни вважали, що самопожертва Аглаври колись врятувала їхнє місто. Гермес Трісмегіст міг бути однією з ланок, що зв'язувала Елевсінські містерії з єгипетськими культами.

Стосовно самоспалення Страбон згадує [3], що зазвичай воно здійснювалося індійськими аскетами у разі хвороби, але могло бути й вершинним проявом самоконтролю і зневаги до смерті. Індійський мудрець Калан, який супроводжував Александра Македонського, спалив себе в Сузах 323 року до н.е., пророкуючи смерть Александра у Вавілоні. Стосовно вчинку Зарманохега Страбон припускає [3], що він вирішив піти з життя, досягнувши піку своєї удачі, що, можливо, перегукується з пізнішими міркуваннями Марка Аврелія [15]: «...якщо ж відчуєш, що падаєш, ...то май рішучість перейти до якогось закутку... або ж навіть негайно зовсім

відійти з цього світу без пристрасі». Що насправді спонукало Зарманохега до самогубства, достоту не відомо. Кажуть, він увійшов у вогонь усміхненим. Так само навіть не здригнувся, палаючи у багатті, незворушний Калан. Тема самогубства не була табуована в античному світі, греків шокував радше обраний індійським аскетом спосіб – чи не найболючіший з усіх відомих.

Стосовно релігійної приналежності Зармара / Зарманохега, ім'я якого виводять від «шрамана» або «шрамана ачарья» (наставник шраманив) [16], більшість дослідників припускає [17], що він був буддистом. Попри наголос у дгармичних релігіях на принципі ахімси – ненасильства (зокрема стосовно власного тіла), буддизм і справді має доктринальну основу для практики ритуального самоспалення [18]. Вона ґрунтується на Лотосовій сутрі (ч. 23), де описана історія бодгісатви Царя Медицини, який спалив своє тіло як посвяту Будді [19]. Сутра заохочує адептів до наслідування цього акту (жертвування найціннішим) як найвищим благодійництвом і виявом співчуття до всіх живих істот. Практика набула доволі широкого поширення у китайському буддизмі. У наш час значний резонанс мали випадки самоспалення тибетських ченців з виразним політичним контекстом [20].

У традиції індуїзму агніправеша (смерть через самоспалення), з огляду на очисні властивості вогню (Іша-Упанішада 17, 18 [21]), була шляхетним способом самогубства, мотивованого зреченням, хворобою або нездатністю виконувати свої обов'язки, хоча більш поширеними способами були втоплення у священній річці або голодування до смерті. 1001 року закінчив життя самоспаленням індійський цар Джаяпала. Також усім добре відома традиція саті – самоспалення вдів в Індії, заборонена Британським Раджем 1829 року (цікаво, що в «Стратегіконі» візантійського імператора Маврикія зазначається, що вдови праслов'ян – антів – умертвляли себе задушенням [22]).

Результати індійської місії

Повертаючись до індійської делегації, зазначимо, що, за свідченням Діона [6], результатом її зустрічі з Августом стало укладення договору про дружбу, відтак візит можна вважати успішним. Утім, такі договори про дружбу, які укладав Рим, зазвичай були лише виявом довіри і не містили конкретних зобов'язань. Тому, якщо гіпотетично індійська сторона прагнула союзу з Римом проти Парфійського царства, то цієї мети досягти їй не вдалося, адже Август обрав лінію примирення з парфянами. Водночас індійське посольство мало для Риму важливе символічне значення, засвідчуючи велич сталої імперії. За час свого правління імператор Август тричі закриває двері храму Януса, сигналізуючи кінець воєн і початок епохи *Pax Romana*. Дипломатичні місії від індійців, бастарнів, скіфів, сарматів (три останні народи проживали на території сучасної України), іберів, кавказьких албанців, парфян і мідійців наче скріплювали новий світопорядок з Римом в його центрі. Августа не даремно називають майстром пропаганди – дипломатичні успіхи були вдало використані при формуванні новопосталого імперського культу [1].

Варто зазначити, що римляни поважно ставилися до дипломатії – дії щодо оголошення війни, укладення миру і договорів з іншими народами мали священний характер і мали відповідати волі богів. Уже наступний після Ромула римський цар Нума Помпілій заснував окрему колегію жреців-феціалів, які опікувалися сакральним правом *ius fetiale*, відповідаючи за правомірність міжнародних актів Риму [23]. 32 року до н.е. Октавіан Август, відновивши цю давню республіканську інституцію, сам став феціалом. Наприкінці власного життєпису він згадує всі свої дипломатичні здобутки, ретельно перелічуючи делегації країн і правителів, які він прийняв [11].

Висновки

Насамкінець спробуємо означити спільні риси в контактах з індійською цивілізацією Александра та Августа, що виражені в дзеркальному протиставленні. Александр намагається силою взяти індійські царства і, загалом, зазнає невдачі. Його взаємодія з Пором, хоч і закінчується дружбою, початково відбувається через важку битву на Гідаспі, в якій македонський полководець зазнає поранення і втрачає свого улюбленого коня Буцефала. До Августа Індія приходить сама, а Пор добровільно пропонує дружбу і союз. Іншим світлом фортуни сяють і два людських факели. Мудрець Калан, спалюючи себе, пророкує передчасну смерть «сина Зевса» та, відтак, розпад його імперії. Шрамана Зарманохег, пройшовши ініціацію в Елісінські містерії, наче здійснює самопожертву на благо афінян і «сина Аполлона», який після цього живе ще довгі роки, а Римська імперія підіймається на пік своєї величі. Індійський похід Александра покладає початок індо-європейським контактам, торгівля ж з Індією за часів Августа та його наступників процвітає і набуває нечуваного раніше розмаху.

Походи Александра, торгівля, дипломатія та духовні впливи зробили Індію частиною античної ойкумени, в якій вона поставала як таємничий край світу. Цей наратив зберігався в європейській думці аж до епохи Великих географічних відкриттів, рушієм якої став рух на Схід (а також, парадоксально, на Захід), до Індії. Звідти в європейській свідомості мав прийти на допомогу християнській Європі «володар Трьох Індій» пресвітер Іоанн. І якщо Заходу все таки вдалося завойовувати цю неприступну колись землю, то і вона зуміла підкорити собі уми. 1767 року ієзуїт Гастон-Лоран Керду, а 1786-го сер Вільям Джонс [24] доводять спільність походження санскриту, латини та інших європейських мов, відкриваючи епоху індо-європейських досліджень і нового захоплення індійською культурою. Жорж Дюмізель привернув увагу до спільних для індоєвропейських народів концепцій у царині сакрального [25], доводячи глибокий зв'язок між ними не лише на мовному, а й на ментальному рівнях. Картографування поширення гаплогруп і вивчення ДНК древніх людей додало аргументаційної бази гіпотезам щодо шляхів міграції предків європейців і індоарійців.

Дієвий, раціоналістичний Захід усе більше потребує споглядального, медитативного Сходу. Схід прагне модернізації, яка б не зруйнувала його духовне ядро.

Через призму індоєвропейської близькості як взаємне притягування, так і принципові відмінності між обома світами бачаться вже у діалектичній єдності, а не категоричному протиставленні [26]. Якщо за древніх часів понад усе цінувалися індійські прянощі, без яких були б неповноцінними вишукані європейські страви, то сучасну кухню ідей вже важко уявити без йоги, карми, реінкарнації чи сансари. Недивно, адже, перефразовуючи Г. Гачева [27], Індія – духовний корінь світу, що одвіку прописаний в магічних рецептах буття.

Що стосується дипломатії, то, як видно з історії, вона має справу не лише з просуванням політичних

чи економічних інтересів, але й, часом, речами доволі загадковими. Індійська дипломатична місія до римського цезаря, попри скупість історичних відомостей про неї, має важливе значення для індоєвропейських досліджень. Найважливіший висновок, який робимо з неї – попри величезну віддаль між сторонами, вони розмовляють однією мовою. І справа не лише в грецькій мові листа Пора Августу, чи універсальному лексиконі комерційних інтересів. У царині сакральності-символічного теж спостерігаємо очевидну спільність, яка не до кінця зрозуміла нам, але, схоже, легко поділяється учасниками.

Список використаних джерел

- [1] Джонсон Б. Омріяний Рим. Харків: Віват, 2020. 256 с.
- [2] Катулл Г.В. Поезії. URL: https://www.ae-lib.org.ua/texts/catullus_carmina_by_zero_v_ua.htm (дата звернення: 15.08.2021).
- [3] Strabo. Geography. London: George Bell & Sons, 1903. Vol. XV. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0239> (accessed date 15.08.2021).
- [4] Pliny the Elder. The natural history. London: Taylor and Francis, 1855. Vol. XII. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D12%3Achapter%3D41> (accessed date: 15.08.2021).
- [5] Maddison A. Contours of the world economy, 1–2030 AD: Essays in macro-economic history. Oxford: Oxford University Press, 2007. 432 p.
- [6] Cassius D. Roman history. Cambridge: Harvard University Press, 1989. Vol. LIV. 498 p.
- [7] Florus L.A. Epitome of Roman history. Cambridge: Harvard University Press, 1929. 400 p.
- [8] Orosius P. The seven books of history against the pagans. Washington: CUA Press, 1964. 438 p.
- [9] Plutarch. Plutarch's lives: Lives of the noble Grecians and Romans. Scotts Valley: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2017. 406 p.
- [10] Tranquillus G.S. The lives of the twelve Caesars. Los Angeles: Enhanced Media Publishing, 2016. Vol. II. 302 p.
- [11] Augustus. Res Gestae divi Augusti: Text, translation, and commentary. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. 331 p.
- [12] Priaulx O. On the Indian embassy to Augustus. *Journal of the Royal Asiatic Society*. 1860. Vol. 17. P. 309–321.
- [13] The Saka Kingdom and Imperial Rome. Weapons and Warfare. URL: <https://weaponsandwarfare.com/2018/12/29/the-saka-kingdom-and-imperial-rome/> (accessed date: 15.08.2021).
- [14] Cicero M.T. Cicero: On the commonwealth and on the laws. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 276 p.
- [15] Аврелій М. Розмисли наодинці з собою. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2020. 208 с.
- [16] Eliot Ch. Hinduism and Buddhism: An historical sketch. Scotts Valley: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016. 184 p.
- [17] Beckwith C.I. Greek Buddha: Pyrrho's encounter with early Buddhism in Central Asia. New Jersey: Princeton University Press, 2015. 304 p.
- [18] Kitts M. Martyrdom, self-sacrifice, and self-immolation: Religious perspectives on suicide. Oxford: Oxford University Press, 2018. 360 p.
- [19] Iketa D. The Lotus Sutra and its opening and closing sutras. Tokyo: Soka Gakkai, 2009. 417 p.
- [20] Carrico K. Tibetan Buddhist self-immolation. *Oxford handbooks online* / Ed. by M. Juergensmeyer. Oxford: Oxford University Press, 2015. P. 1–31.
- [21] Vasu S.C. Isopanisad (Madhva commentary). URL: <https://www.wisdomlib.org/hinduism/book/isopanisad-madhva-commentary> (accessed date: 15.08.2021).
- [22] Maurice. Strategikon. Handbook of Byzantine military strategy. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2001. 208 p.
- [23] Salerno E. Rituals of war. The fetiales and Augustus' legitimisation of the civil conflict. URL: https://www.academia.edu/37354506/Rituals_of_War_The_fetiales_and_Augustus_legitimation_of_the_civil_conflict (accessed date: 15.08.2021).
- [24] Godfrey J.J. Sir William Jones and Père Coeurdoux: A philological footnote. *Journal of the American Oriental Society*. 1967. Vol. 87, No. 1. P. 57–59.
- [25] Дюмізель Ж. Мітра – Варуна: нарис про дві індоєвропейські репрезентації суверенітету. Київ: Пломінь, 2019. 248 с.
- [26] Курінський В. Самоосвітні роздуми. Київ: Самміт-книга, 2021. 256 с.
- [27] Гачев Г.Д. Образы Индии (опыт экзистенциальной культурологии). Москва: Наука, 1993. 393 с.

References

- [1] Johnson, B. (2020). *The dream of Rome*. Kharkiv: Vivat.
- [2] Catullus, G.V. (1968). *Poetry*. Retrieved from https://www.ae-lib.org.ua/texts/catullus_carmina_by_zero_v_ua.htm.
- [3] Strabo. (1903). *Geography* (Vol. XV). London: George Bell & Sons. Retrieved from <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0239>.
- [4] Pliny the Elder. (1855). *The natural history* (Vol. XII). London: Taylor and Francis. Retrieved from <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D12%3Achapter%3D41>.
- [5] Maddison, A. (2007). *Contours of the world economy, 1–2030 AD: Essays in macro-economic history*. Oxford: Oxford University Press.
- [6] Cassius, D. (1989). *Roman history* (Vol. LIV). Cambridge: Harvard University Press.
- [7] Florus, L.A. (1929). *Epitome of Roman history*. Cambridge: Harvard University Press.
- [8] Orosius, P. (1964). *The seven books of history against the pagans*. Washington: CUA Press.
- [9] Plutarch. (2017). *Plutarch's lives: Lives of the noble Grecians and Romans*. Scotts Valley: CreateSpace Independent Publishing Platform.
- [10] Tranquillus, G.S. (2016). *The lives of the twelve Caesars* (Vol. II). Los Angeles: Enhanced Media Publishing.
- [11] Augustus. (2018). *Res Gestae divi Augusti: Text, translation, and commentary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [12] Priaulx, O. (1860). On the Indian embassy to Augustus. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 17, 309–321.
- [13] The Saka Kingdom and Imperial Rome. Weapons and Warfare. (2018). Retrieved from <https://weaponsandwarfare.com/2018/12/29/the-saka-kingdom-and-imperial-rome/>.
- [14] Cicero, M.T. (2017). *Cicero: On the commonwealth and on the laws*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [15] Aurelius, M. (2020). *Think alone with yourself*. Kharkiv: Family Leisure Club.
- [16] Eliot, Ch. (2016). *Hinduism and Buddhism: An historical sketch*. Scotts Valley: CreateSpace Independent Publishing Platform.
- [17] Beckwith, C.I. (2015). *Greek Buddha: Pyrrho's encounter with early Buddhism in Central Asia*. New Jersey: Princeton University Press.
- [18] Kitts, M. (2018). *Martyrdom, self-sacrifice, and self-immolation: Religious perspectives on suicide*. Oxford: Oxford University Press.
- [19] Iketa, D. (2009). *The Lotus Sutra and its opening and closing sutras*. Tokyo: Soka Gakkai.
- [20] Carrico, K. (2015). Tibetan Buddhist self-immolation. In M. Juergensmeyer (Ed.), *Oxford handbooks online* (pp. 1–31). Oxford: Oxford University Press.
- [21] Vasu, S.C. (1909). *Isopanisad (Madhva commentary)*. Retrieved from <https://www.wisdomlib.org/hinduism/book/isopanisad-madhva-commentary>.
- [22] Maurice. (2001). *Strategikon. Handbook of Byzantine military strategy*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- [23] Salerno, E. (n.d.). *Rituals of war. The fetiales and Augustus' legitimisation of the civil conflict*. Retrieved from https://www.academia.edu/37354506/Rituals_of_War_The_fetiales_and_Augustus_legitimation_of_the_civil_conflict.
- [24] Godfrey, J.J. (1967). Sir William Jones and Père Coeurdoux: A philological footnote. *Journal of the American Oriental Society*, 87(1), 57–59.
- [25] Dumezil, G. (2019). *Mitra – Varuna: An essay on two Indo-European representations of sovereignty*. Kyiv: Plomin.
- [26] Kurinskyi, V. (2021). *Self-educational reflections*. Kyiv: Sammit-knyha.
- [27] Gachev, G.D. (1993). *Images of India (the experience of existential cultural studies)*. Moscow: Nauka.

Roman Pyrih

*Counsellor of the Arabian Peninsula Division Fifth Territorial Department
of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*

Indian Diplomatic Mission to Emperor Octavian Augustus: Indo-European Contacts

Abstract. This study explores the possible motives of diplomatic contacts between imperial Rome and ancient India during the reign of Emperor Octavian Augustus (27 BC-14 AD). The existence of active ties between the Mediterranean and Hindustan in ancient times is an understudied page of history, which indicates the existence of a common Indo-European economic and cultural space. The relevance of this study is due, in particular, to the growing interest in the sources of the Indo-European community against the background of recent discoveries in the field of genomics and genography. The author analyses the economic basis of relations between the Mediterranean and the Hindu states, addressing the active development of trade relations between them, made possible by the development of navigation in the Indian Ocean, the incorporation of Egypt into the Roman Empire and high demand for Indian spices among the Romans. The study compares the power of Rome and India, as the dominant economies of the ancient world, and describes the influence of trade on cultural exchanges between them. Thoroughly examining the available historical sources and evidence of the Indian diplomatic mission to the Emperor Octavian Augustus, the author describes its possible causes, political and ideological consequences for the Empire. There is a version about the Scythian origin of King Porus and his possible desire to conclude a military alliance with Rome. To better understand the context of the event, the ritual traditions of Roman diplomacy are discussed separately. The interesting details of the Indian embassy include the attention to the self-immolation of one of its members – Zarmanoheg. The author contemplates the possible motives for his actions, the history of ritual suicides, the connection with the cult of Hermes and the Eleusinian Mysteries, refers to historical records of similar actions of Indian ascetics and rulers. Highlighting the Indian mission as a bright page in the relations between the western and eastern edges of the Indo-European space, the author of this paper puts this event in a broader context, beginning with the first contacts between Greeks and Indians recorded by historians during Alexander the Great's military campaign and ending with the colonisation of India by European powers and the renaissance of European interest in Indian religion and culture. The article will be of interest to specialists in the history of diplomacy, culturology and comparative studies

Keywords: diplomacy of ancient Rome, ancient India, Emperor Octavian Augustus, Alexander the Great, Eleusinian Mysteries

УДК 94(477).154
DOI: 10.46493/2663-2675.31(5).2021.35-43

Ірина Рибачок*

Національний університет «Острозька академія»
35800, вул. Семінарська, 2, м. Острог, Україна

Українське жіноцтво Австрії та спроби відновлення діяльності Союзу українок (1945–1957)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню становища українського жіноцтва в повоєнній Австрії, де після завершення Другої світової війни опинилася значна частина українських біженців. Українки вели активну громадську діяльність, що спричинило спроби відновити діяльність Союзу українок. Актуальність теми визначається як її малодослідженістю, так і важливістю для історії українського жіночого руху. Метою статті є розглянути спроби консолідації українського жіноцтва, активізації українського жіночого руху, відновлення діяльності Союзу українок в еміграції, основні завдання та напрями роботи українок у повоєнній Австрії. Дослідження побудовано на основі використання документальних матеріалів, що зберігаються в Центральному державному архіві України в м. Львові, споминів осіб, що перебували в Ді-Пі таборах і матеріалах тогочасної української преси. В роботі застосовувались загальнонаукові методи пізнання (аналіз, синтез, індукція та дедукція) та спеціально-історичні – проблемно-історичний, хронологічний, порівняльно-історичний, що уможливило всебічний аналіз проблеми. У перші повоєнні роки відбувається відродження українського жіночого руху в таборах для переміщених осіб і біженців в Австрії та Західній Німеччині. Активізація діяльності жінок була пов'язана як із необхідністю вирішення низки соціально-побутових проблем біженців, так і з продовженням традицій українського жіночого руху. Саме в Австрії 1945 р. відновлює свою діяльність Союз українок та виникає ідея створити єдину організаційну надбудову, що об'єднала б українок у нових політичних обставинах та еміграційних умовах (проект Союзу українок Європи). Звертається увага на необхідність перегляду завдань українського жіноцтва в еміграції. Хоч повоєнні умови проживання українських біженців у Австрії так і не дозволили реалізувати частину програми українського жіночого з'їзду у Фельдкірху, водночас діяльність місцевих осередків Союзу українок по Ді-Пі таборах мала важливе значення для життя українських громад, оскільки саме жіноцтво активно займалося допомогою діяльністю, соціальною роботою, організацією культурно-просвітницьких заходів, збереженням національних традицій в умовах еміграції. Дослідження може бути використане для написання узагальнюючих праць з історії життя українців у таборах для переміщених осіб в Німеччині та Австрії по Другій світовій війні, історії жіночого руху та української еміграції

Ключові слова: українки, жіноча організація, Союз українок, втікачі, табори для переміщених осіб і біженців

Вступ

Після завершення Другої світової війни Австрія стала однією з країн Європи, де зосередилася велика кількість переміщених осіб і біженців різних національностей, зокрема й українців. Останні були доволі строкатою групою за соціальним, віковим, гендерним, релігійним складом і походили з різних українських регіонів, але більшість із них опинилася в Австрії через політичні причини. Частина – це люди, яких було вивезено на примусові роботи і на яких після завершення війни чекала репатріація або ж відчайдушні спроби її уникнути, інші – це українські біженці, які втікали від радянської системи наприкінці війни з території України, а також українці другої еміграційної хвилі, котрі в міжвоєнний період проживали в країнах Центрально-Східної Європи і з наближенням радянських військ у 1945 р. прямували

далі на Захід. З метою подолання наслідків війни, допомоги потерпілим, зокрема й врегулювання проблем біженців та опіки над ними ще під час війни було створено міжнародну організацію – Адміністрація Організації Об'єднаних Націй для допомоги і відбудови (United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA), далі – УНРРА), а після війни – Міжнародну організацію у справах біженців (International Refugee Organization (IRO), далі – ІРО). Повоєнні біженці отримали тимчасовий притулок у спеціально створених таборах для переміщених осіб та біженців (від англ. Displaced Persons Camp, далі – Ді-Пі табори). Українці, які в міжвоєнний час були розділені у різних країнах (СРСР, Чехословаччині, Польщі, Румунії), в еміграції в основному зосередилися у Ді-Пі таборах Західної

Стаття надійшла: 22.07.2021, Доопрацьовано: 26.08.2021, Схвалено до друку: 30.09.2021

Рекомендоване цитування:

Рибачок І. Українське жіноцтво Австрії та спроби відновлення діяльності Союзу українок (1945–1957). *Зовнішні справи*. 2021. Т. 31, № 5. С. 35–43.

*Відповідальний автор

Німеччини, Австрії та Італії і зуміли заснувати низку українських організацій, відродити національно-культурне життя та стати добре організованою спільнотою.

Вивчення досвіду повоєнних біженців має вже доволі сталу традицію в українській та закордонній історіографії ([1–8] та ін.). Дослідження повоєнної української еміграції розпочалося за кордоном. Перша наукова монографічна праця про українців у Західній Німеччині та Австрії належить німецькому досліднику українського походження В. Маруняку [2], котрий зробив спробу загального огляду «явища Ді-Пі», подав чисельний, гендерний склад еміграції, зупинився на особливостях культурного життя. У цьому дослідженні лише кілька сторінок присвячено діяльності українських жіночих організацій у Ді-Пі таборах, зокрема Об'єднанню українських жінок в Німеччині (далі – ОУЖ) [2, с. 296–300], і лише побіжно автор згадав про діяльність Союзу українок Австрії, який, на його думку, «не відзначався ані організаційною рухливістю, ані ініціативністю» [2, с. 301]. У 1992 р. Канадський інститут українських студій видав науковий збірник, присвячений українським повоєнним біженцям і різним аспектам їх політичного, економічного становища, розвитку освіти, культури [4]. У цьому ж виданні вміщено статтю американської дослідниці жіночої історії М. Богачевської-Хом'як, котра вперше на науковому рівні поставила питання про необхідність вивчення жіночого досвіду перебування у Ді-Пі таборах та дослідження розвитку українського жіночого руху в нових еміграційних умовах і звернула увагу на розкол в українському жіночому русі у цей час, оскільки в Австрії відбулося відновлення діяльності Союзу українок (найбільша жіноча організація українок Галичини, що діяла до 1938 р.), а в Західній Німеччині створили у грудні 1945 р. Об'єднання українських жінок на еміграції (далі – ОУЖ) [9]. Саме з діяльністю останньої найчастіше пов'язують відновлення українського жіночого руху після Другої світової війни, а відповідно цій організації присвятили більше уваги як самі діячки жіночого руху [10; 11], так діяльність цієї жіночої організації краще відображена і у наукових публікаціях [12, с. 51; 13].

Загалом вивчення жіночого досвіду біженства, діяльності українських жіночих організацій у таборах, ролі жінок у таборовому середовищі, збережені української ідентичності, традицій, захисті прав та підтримці українських біженців найменш захищених категорій, усвідомлення значення цього періоду для подальшого розгортання українського жіночого руху в еміграції вимагають подальших студій, адже сприятимуть глибшому розумінню української історії і внеску жінок в українську справу. Метою статті є розглянути спроби відновлення Союзу українок у повоєнній Австрії з метою консолідації українського жіноцтва та охарактеризувати їх становище у цій країні після Другої світової війни.

Авторка зробила спробу узагальнити та доповнити відомості про український жіночий рух у повоєнній Австрії на основі вивчення кількох груп джерел – его-документів, періодики й матеріалів жіночого з'їзду українських жінок Австрії. До першої групи належать

спогади представників третьої хвилі української еміграції, які перебували у повоєнній Австрії [14–19]. Серед цих джерел важливе значення мають саме жіночі спогади, в яких крізь призму власного досвіду описуються клопоти та турботи українських жінок, їх переживання і страхи, участь у роботі жіночих осередків. Матеріали української еміграційної преси другої половини 1940-х – початку 1950-х рр. містять інформацію про становище українського жіноцтва в повоєнній Австрії [20–22]. Важливим інформативним джерелом є збережені документи та матеріали жіночого з'їзду, що відбувся в Австрії восени 1945 р. [23], які дозволяють розглянути активізацію українського жіночого руху в Австрії і виникнення ідеї про створення єдиної координаційної надбудови українських жіночих організацій в еміграції (т. зв. Союзу українок Європи).

Український жіночий рух в Австрії: нові обставини, складнощі та можливості

Повоєнна Австрія була поділена на чотири окупаційні зони: радянську (Нижня Австрія, Бургенланд), американську (Горішня/Верхня Австрія, Зальцбург), британську (Стирія, Каринтія), французьку (Тироль, Форарльберг). Українці, котрі прагнули уникнути примусової репатріації зосередилися у трьох останніх. Вони проживали у Ді-Пі таборах або ж поза ними, винаймаючи кімнати у місцевого населення чи жили у напівзруйнованих приміщеннях, стодолах, конюшнях тощо. Найбільші осередки перебування українців в Австрії зосереджувалися біля Зальцбурга, Інсбрука, Ландека, Граца, Куфштайна, Вілліах, Брегенца та ін. [2, с. 114]. Чисельність українців в Австрії у другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. досить стрімко змінювалася у зв'язку з проведенням репатріації, переселенням у інші країни. В. Мудрий, який був головою Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині, у своїй статті навів чисельні дані станом на 1946 р. і зазначив, що орієнтовна кількість українців в Австрії перевищувала 29 тис. осіб, третину з яких становили жінки [1, с. 108]. У липні 1947 р., чисельність українців в Австрії зменшилася до 21 736 осіб, серед яких абсолютно переважали галичани [24, с. 10]. Відповідно до досліджень В. Маруняка у січні 1949 р. кількісний показник зменшився до 10 230 осіб [2, с. 118]. Уже в той час розуміли, що відомості про чисельність українських біженців є досить умовними, неточними, орієнтовними, але водночас зауважували, що у повоєнній Австрії українці складали другу за чисельністю етнічну групу біженців (найчисельнішу становили євреї) [24, с. 10].

Найперша українська жіноча організація, що виникла поза межами українських земель з'явилася саме в Австрії 18 червня 1920 р., коли у Відні було засновано Український Жіночий Союз, який проіснував до 1938 р. [25, с. 215–216]. Після Другої світової війни в Австрії знову сконцентрувалася значна кількість українок. Відповідно до статистичних відомостей В. Мудрого та В. Маруняка жінки складали близько 30 відсотків українських емігрантів [1, с. 108; 2, с. 118].

Вони представляли різні соціальні категорії, мали різні політичні погляди, відмінний життєвий досвід, рівень освіти, професійну діяльність, походили з різних українських регіонів, хоча переважали представниці західноукраїнських земель [24, с. 10]. Наприкінці війни тут опинилися як активні громадські діячки та лідерки українського жіночого руху міжвоєнного періоду, так і робітниці, і селянки із Галичини та радянської України, котрі раніше не мали відношення до жіночого руху. У повоєнній Австрії їх об'єднували нові життєві виклики, що були пов'язані з еміграцією, політичним біженством, виживанням у складних повоєнних еміграційних умовах, спільні переживання про втрату дому (не лише конкретного місця, але й близьких людей, могил рідних, звичного середовища та справ), тривоги про тогочасне і майбутнє втікачів та їх родин. Українська письменниця і громадська діячка М. Кузьмович-Головінська, що мала досвід проживання в повоєнній Австрії як приватно, так і в Ді-Пі таборах згадувала: «Психологічно зле почуваюся, боюся розбиття родини, а про те, що поворот домів стає чимраз більш утопією – боюся вже й думати. [...] Якщо неможливий поворот домів, прошу кутка, щоб могла виховати діти» [17, с. 140]. Такі переживання про родинний побут, забезпечення базових потреб і низка страхів були характерні багатьом українським жінкам-біженкам. Спільні турботи їх згуртовували й у таборах вони майже відразу почали об'єднуватися у місцеві жіночі відділи з метою вирішення нагальних життєвих еміграційних проблем – їжі, одягу, пошуку та облаштування помешкання, виховання дітей, заробітку, захисту. Отже, в таких умовах майже одночасно в різних частинах Австрії почали здійснюватися спроби відновлення жіночої організації, але потрібно було їх об'єднати в єдину інституційну надбудову. Як зазначає І. Книш у своїх споминах, перша спроба об'єднання українських жінок в Австрії була здійснена 10 червня 1945 р. в Авфкірху (південна Швабія), проте їй не було відомо, з чиєї ініціативи вона відбулася і хто в ній брав участь [16, с. 5]. Отже, ця перша спроба створення єдиної української жіночої організації Австрії після Другої світової війни не була реалізована.

Важливе значення для подальшого інституційного оформлення українського жіночого руху в Австрії мало те, що тут опинилася значна частина активних громадських діячок, лідерок та членкинь Союзу українок Галичини та Волині. Серед них були досвідчені організаторки суспільної та культурної діяльності – Мілена Рудницька, Антоніна Горохович, Лідія Рудик-Бурачинська, Ірена Книш, Ганна Совачева, Анна Сапрун та інші. Ініціаторкою об'єднання українського жіноцтва на еміграції та прихильницею відновлення діяльності Союзу українок виступила М. Рудницька, яка у міжвоєнний час була головою цієї української жіночої організації.

Влітку 1945 р., після прибуття до Австрії М. Рудницької та А. Горохович, під час жіночого з'їзду в Фельдкірху (федеральна земля Форарльберг, Австрія) 15 липня 1945 р. було створено Ініціативний комітет, який мав провести підготовчу роботу з метою організації з'їзду українського жіноцтва та відновлення діяльності Союзу

українок, обґрунтувати мету і завдання українського жіночого руху у нових еміграційних умовах [16, с. 6]. І. Книш у своїх споминах згадує членкинь Ініціативного комітету по відновленню діяльності організації – М. Рудницьку, А. Горохович, І. Книш, М. Мороз, І. Руснак, А. Сапрун, С. Чорпіту, І. Юркевичівну [16, с. 6–7]. Двічі на тиждень представниці комітету збиралися на організаційні зустрічі, метою яких було здійснення попередньої роботи щодо реалізації відновлення Союзу українок на еміграції. Під час цих зустрічей-нарад членкині Ініціативного комітету розробили кілька важливих засадничих документів, що були відредаговані М. Рудницькою – «Інформаційний листок» (два числа за вересень та жовтень 1945 р.) [23], «Організаційну інструкцію» та відозву до українського жіноцтва [16, с. 9–13]. У цих документах було представлено заклик вступати до організації, мету, завдання, засади діяльності організації українських жінок, організаційну структуру відновленого Союзу українок. Організаційна структура була схожою до галицького Союзу українок і передбачала, що найвищим органом будуть Загальні збори, що обирають Голову та Управу Союзу українок, до якої входили заступниця голови, секретарка, скарбнича, організаційна, культурно-освітня, господарська референтка та очільниці відділів суспільної опіки та народного здоров'я [16, с. 11–13].

Справа об'єднання окремих місцевих жіночих осередків в єдину організаційну надбудову була досить складною у зв'язку зі складнощами повоєнної комунікації в Австрії та становищем тут українців (відсутність регулярно діючого транспортного сполучення, пошти, преси, необхідність перепусток, матеріальні проблеми та правовий статус біженців). Найпоширенішим способом комунікації між різними осередками українських біженців і переміщених осіб було листування. Самі ж листи передавали через приватних осіб, котрі діставали дозвіл на проїзд, перетин окупаційної зони. Членкині Ініціативного комітету листувалися з іншими активними діячками українського жіночого руху та відомими українками в повоєнній Європі з метою налагодження контактів. Так, І. Книш згадує про своє листування з Любов'ю Крушельницькою (Париж), Лідією Рудик-Бурачинською (Грац), Ольгою Коновалець та Ніною Онацькою (Рим) [16, с. 8–9]. Дослідниця М. Богачевська-Хом'як звернула увагу на листування Мілени Рудницької й Ірини Павликовської та спробу скликати у Фельдкірху єдиний жіночий з'їзд з метою відновлення діяльності Союзу українок як єдиної організаційної надбудови українського жіноцтва [9, р. 204–205]. Загалом, М. Рудницька активно цікавилася справами консолідації українського жіноцтва у Західній Німеччині, де була сконцентрована значно більша частина українських втікачів, в т.ч. жінок. Так, ще влітку 1945 р. М. Рудницька цікавилася справами становлення української жіночої організації в Німеччині у відомої письменниці, лікарки та громадської діячки Софії Парфанович. Про що дізнаємося із споминів Романа Волчука, котрий перебував у повоєнній Австрії і який опублікував частину свого листування з родиною: «Паню Рудницьку щиро привітай

і скажи, що в нас наразі ще нема ніякої організації, хоч пані Павликовська задумує таку заложити» [14, с. 44].

Спочатку авторитет і досвід М. Рудницької допомогли швидко встановити контакти з активними українками Австрії та з місцевою окупаційною владою для втілення ідеї відновлення Союзу українок як єдиної організаційної надбудови українського жіноцтва [16, с. 6]. Влітку-восени 1945 р. Союзи українок вже активно діяли у різних крупних осередках українців Австрії. Очолювали місцеві жіночі осередки українки, котрі вже мали значний досвід громадської праці, були активними діячками, що досягли успіхів у професійній сфері та мали авторитет серед громади. Організаційна інструкція визначала необхідними такі основні риси лідерок як «авторитет, енергія і тактовність» [16, с. 11]. Так, у Зальцбурзі очолила жіночу організацію відома українська акторка Ганна Совачева [26]; у Дорнбірні – відома українська письменниця й дослідниця жіночого руху Ірена Книш [16, с. 14]; в Інсбруку – Марія Рудницька [15, с. 428] та ін. Водночас, варто зауважити, що через об'єктивні (переїзд/переселення) чи суб'єктивні обставини (конфлікти, непорозуміння, політичні суперечки) таборового життя деякі очільниці осередків досить часто змінювалися. Так, осередок у Ландеку очолювали Ростислава Бровар, Наталія Лопатинська [19, с. 22, 26], Марія Спольська [18, с. 75]. Марія Рудницька, котра очолювала Союз українок землі Тироль із центром в Інсбруку, до якого входило під час її головування 122 українки [15, с. 429], попри свою активну позицію та працю щодо утворення, активізації діяльності, легалізації Союзу українок Тиролю в органах окупаційної влади все ж 30 квітня 1946 р. покинула головування на користь своєї заступниці Магдаліни Попель [15, с. 429]. Її чоловік Іван Кедрин-Рудницький у своїх споминах наводить текст листа Марії Рудницької, з якого можемо дізнатися про мотивацію її вчинку: «Всі ми живемо у такій невимовно прикрій загальній атмосфері і серед таких журб, що коли нема повного довір'я, повної взаємної пошани і спільної солідарності, то ніяка громадська праця не можлива» [15, с. 428]. Про політичну боротьбу у Ді-Пі таборах і її вплив на жіночий рух дізнаємося із споминів Р. Волчука. Він опублікував лист Івана Лисяка-Рудницького, в якому йшлося про його матір, М. Рудницьку, котра, за його словами, «наново опанувала тутешній жіночий терен, що на нього робили наступ бандерівці...» [14, с. 71]. Варто зазначити, що у Ді-Пі таборах активно точилася боротьба між різними політичними силами і позиції радикальних українських націоналістів були досить сильними. Після Другої світової війни націоналістичні ідеї в середовищі еміграції стали ще більш популярні, оскільки значний відсоток біженців складали учасники національно-визвольних змагань, тому як зазначає дослідниця М. Богачевська-Хом'як феміністки з поміркованими політичними поглядами як М. Рудницька наштотували на значний опір [9, р. 204]. Посилення націоналістичних ідей в умовах радянської окупації України в середовищі біженців було зрозумілим, як і головна мета політичних емігрантів – відновлення української самостійної

держави. Нові політичні обставини не могли не впливати і на ідеологію повоєнного українського жіночого руху в еміграції, де на жінок покладалася функція «берігині нації», адже у іноетнічному та іномовному середовищі вони мали плекати традиції національного виховання молодого покоління, з метою зберегти українську національну свідомість, сформувати любов до української мови і культури навіть поза Батьківщиною.

Український жіночий з'їзд у Фельдкірху та ідея створення Союзу українок Європи

Важливим етапом інституційного відновлення Союзу українок та подальшого розвитку ідей українського жіночого руху в повоєнній Європі було проведення другого жіночого з'їзду українок Австрії, що відбувся 30 вересня – 1 жовтня 1945 р. [23, арк. 1; 9, р. 205]. Якщо ж організаційну підготовку до першого з'їзду (15 липня 1945 р.) самі ж активісти жіночого руху оцінювали як «імпровізований мітинг» [23, арк. 2], то вже другому з'їзду передувала кількатижнева робота, якою займався Ініціативний комітет. Напередодні з'їзду делегаткам надіслали проєкт програми. Попри організаційні старання повоєнні обставини вносили свої корективи у проведення жіночого з'їзду, адже частина делегаток спізнилася на з'їзд (представниці Штаермарку, земля Стирія, британська зона), інші взагалі не приїхали, а дехто, як-от Ганна Совачева, героїчно провела в дорозі з Зальцбурга до Фельдкірха 36 годин [23, арк. 2]. Водночас, не лише проблеми зі зруйнованою комунікацією та транспортною інфраструктурою вносили свої корективи в проведення з'їзду, а й те, що організаторки сподівалися на участь у ньому українського жіноцтва Західної Німеччини, котре за певними винятками, не брало участі у з'їзді. Тільки представниці французької зони Західної Німеччини (Ліндав, Ванген) прибули до Фельдкірха. Натомість уже у грудні 1945 р. українки Західної Німеччини створили окрему жіночу організацію – ОУЖ на чолі з І. Павликовською, а вже 2 квітня 1946 р. у Ліндав відбувся перший Крайовий з'їзд ОУЖ (5 осередків – Ліндав, Ванген, Тетнанг, Кіелег, Біберах) [27, с. 12], тобто українки французької окупаційної зони Німеччини приєдналися до ОУЖ.

Попри організаційні проблеми на з'їзді панувала урочиста та дружня атмосфера [23, арк. 2]. Його відкрила своєю доповіддю «Наші найближчі завдання» Мілена Рудницька [16, с. 24]. Під час з'їзду його учасниці задекларували, що заснування організації українського жіноцтва Союзу українок, який би поширився на усю повоєнну Європу «буде продовженням довоєнного українського жіночого руху, довоєнної праці української громадянки» [23, арк. 2]. Наголосивши на історичній тягловості традицій від попередніх українських жіночих організацій (Центрального українського жіночого товариства Союзу українок у Львові, Союзу українок Волині, Союзу українок-емігранток) і проголосивши спадкоємність ідей українського жіночого руху затверджених у резолюціях Українського жіночого конгресу 1934 р., делегатки визначили, що важливим напрямом роботи Союзу українок Європи мала стати співпраця з Союзом

українок Америки для відновлення діяльності Світового Союзу українок, що мав об'єднати всі жіночі організації поза Батьківщиною [23, арк. 4]. Варто зазначити, що вже під час з'їзду між делегатками були певні протиріччя не стільки в організаційній роботі у справі відновлення Союзу українок і його діяльності, як розбіжності у політичних поглядах, які проявилися навколо питань щодо необхідності збірки допомоги для полонених вояків української дивізії, а також щодо оцінки діяльності В. Кубійовича в період Другої світової війни та доцільності створення жіночих секцій при Українських Допомогових Комітетах [16, с. 31].

«Інформаційний листок Союзу українок», в якому опубліковано повідомлення про підсумки з'їзду дозволяє розглянути основні організаційні тези Союзу українок Європи, мету його діяльності та інформацію про необхідність і механізм легалізації цієї жіночої організації [23]. Головним завданням Союзу українок Європи проголошувалася необхідність «об'єднати українське жіноцтво, яке внаслідок воєнних подій опинилося на чужині, для зорганізованого захисту його духових та матеріальних інтересів та для активної участі жіноцтва в ролі співрішального та співвідповідального чинника в житті української еміграції» [23, арк. 4]. До основних завдань українського організованого жіноцтва Австрії входили: 1) полегшення справи легалізації Союзу українок на місцях шляхом реєстрації осередків в органах окупаційної влади; 2) збірка матеріалів і заходи перед міжнародними організаціями у справі захисту української еміграції, особливо становища жінки та дитини; 3) виховна робота серед українського жіноцтва (зокрема, у справі плекання серед жіноцтва національних ідеалів і традицій, відповідальності жіноцтва за долю нації; сприяння культурно-освітньому рівню жіноцтва; активізації жіночої участі у громадських справах); 4) захист інтересів українського жіноцтва на чужині (сприяти у питаннях праці та заробітку для жінок, опікуватися здоров'ям жінки та дитини, особливо матері та немовляти; берегти українську жінку, особливо молодих дівчат, від небезпек чужого середовища); 5) жіноча організація мала стати виразником і захисником жіноцтва перед українською громадою, перед українським жіноцтвом поза Європою, перед міжнародними жіночими організаціями, міжнародними допомогливими та гуманітарними організаціями» [23, арк. 6]. Таким чином, на цьому з'їзді також широко розглядалося питання ролі і завдань, що стояли перед українським жіноцтвом в еміграційних умовах, а також вперше висловлена ідея утворення єдиної організаційної надбудови українського жіноцтва у Європі – Союзу українок Європи.

Було розроблено Тимчасовий статут організації згідно якого членкинею організації могла стати будь-яка українка, котра досягла 18 років і визнавала ідеологічні та організаційні засади українського жіночого руху та Союзу українок. У документі зазначалися права та обов'язки членкині, а також відображено структуру та органи управління організації [23, арк. 4]. До остаточного оформлення Союзу українок Європи та нових демократичних виборів Нової управи головою відновленої в Австрії організації українських жінок стала

Мілена Рудницька [23, арк. 4]. Саме вона мала очолювати провід українського жіноцтва на міжнародному терені, оскільки М. Рудницька представляла останній легально обраний провід українського жіноцтва в Україні. Водночас, надія на існування єдиної організації українських жінок в Європі зійшла нанівець у грудні 1945 р., коли у Західній Німеччині створено ОУЖ. До причин невдач у створенні Союзу українок Європи безпосередня учасниця подій І. Книш відносить 1) неможливість очолювати український жіночий рух в Європі з Австрії, де була значно менша українська громада ніж в Німеччині; 2) переїзд М. Рудницької з Австрії до Швейцарії, оскільки українки Австрії втратили свою провідницю; 3) М. Рудницька тримала зв'язки з українським жіноцтвом Західної Німеччини через І. Павличовську, яка очолила український жіночий рух і ініціювала заснування ОУЖ [16, с. 39]. Водночас, із переїздом М. Рудницької до Швейцарії місцеві осередки Союзу українок в Австрії продовжували діяти. Сама ж М. Рудницька створила в Женеві Центральне закордонне бюро Союзу українок, працювала в Українському Допомоговому Комітеті і не полишала зв'язків із українками Австрії. Із Швейцарії надсилала машинки для шиття, полотно, фланель, вовну для дитячих светрів [16, с. 37]. Це дозволяло жіночим відділам організовувати майстерні шиття одягу, вишивання та вести допомогливу діяльність на місцях серед українських емігрантів, забезпечувати свої потреби в одязі та заробітку. Вишиті речі користувалися популярністю серед іноземців, особливо представників окупаційної влади та міжнародних організацій. Саме вишивка чи товари народних промислів ставали подарунковими сувенірами під час різних урочистих заходів за участі почесних гостей-іноземців.

Отже, попри нереалізованість проєкту Союзу українок Європи саме в повоєнній Австрії виникає ідея необхідності створення організаційної надбудови, що мала б об'єднати українське жіноцтво світу в нових повоєнних умовах. На практиці ця ідея була реалізована лише в 1948 р. із заснуванням Світової федерації українських жіночих організацій (СФУЖО) без участі українського жіноцтва Австрії. Водночас, місцеві осередки Союзу українок продовжували діяти та виконувати низку напрямів соціальної роботи важливої в умовах складного становища повоєнних біженців. Тому змінився характер діяльності організації, яка сконцентрувалася та активно діяла на місцях (в окремих Ді-Пі таборах).

Напрями діяльності Союзу українок у Ді-Пі таборах Австрії

У тогочасних умовах та уявленнях суспільства роль жінки значною мірою була пов'язана з харитативною діяльністю. На жінок у таборах для біженців покладалася обов'язок опікуватися дітьми, літніми та хворими особами, самотніми, інвалідами, ветеранами [28]. Жінки відвідували та опікувалися українськими дітьми-сиротами, котрі перебували в австрійських притулках, зокрема такий сиротинець був у Брегенці [16, с. 35]. Одним із провідних напрямків діяльності українського жіноцтва Австрії була опіка над українськими дітьми у таборах, забезпечення їх щоденних потреб, організації

дозвілля, виховання, дошкільної освіти, допомоги українським дітям-сиротам. Жінки облаштовували та упорядковували у Ді-Пі таборах дитячі майданчики, організовували дитячі садки, планували навчальні заняття, організовували дозвілля дітей. Так, Союз українок в Ландеку на чолі з М. Спольською організували дитячий садок, в якому у 1945 р. було 35 дітей, а згодом – 45 [18, с. 74], де навчали українською мовою, знайомили з українською казкою, піснями, традиціями та обрядовістю, забезпечували матеріалами для творчості, виготовляли забавки для дітей. Українки з метою національного та естетичного виховання організовували різноманітні дитячі свята та імпрези до днів релігійних та національних свят – Різдва, Св. Миколая, Нового Року, Йордану, Великодня, Шевченкових днів, Дня Матері та ін. До речі, на ці та інші святочні виступи часто запрошували іноземців, як правило представників окупаційної адміністрації, працівників УНРРР чи ІРО. Отже, українське жіноцтво Австрії відігравало важливу роль у збереженні національних традицій та вихованні дітей в українському дусі в умовах еміграції. Їх діяльність мала важливе значення не лише для відновлення освітнього процесу після війни для наймолодших, а й їх психологічної реабілітації та збереження української ідентичності поза Україною.

Союз українок Австрії здійснював організацію просвітницьких і патріотичних заходів для жінок. Частина із них була пов'язана із ознайомленням з історією українського руху, діяльністю видатних українок. Так, відбувалося вшанування пам'яті померлих активісток українського руху під час війни від двох тоталітарних режимів [23, арк. 6], проводилася святочна академія на честь жінок-борців за Україну (15 лютого 1946 р., Фельдкірх) [16, с. 34], організовувалися жіночі збори та вечори. З метою забезпечення матеріальної самостійності жінок та їх працевлаштування згодом на нових місцях поселення ще в Ді-Пі таборах влаштовували різноманітні навчальні курси – кравецькі, вишивання, косметичні, перукарські, медичних сестер [19, с. 105, 121].

Українське жіноцтво відіграло важливу роль у збереженні та продовженні традицій українських народних промыслів – вишивання, писанкарства. У період Ді-Пі організовувалися міжнародні мистецькі виставки, де представники різних національностей могли презентувати вироби народних промыслів чи твори окремих діячів культури. Традиційним засобом репрезентації української культури та творення позитивного іміджу української громади в повоєнній Австрії була участь у міжнародних мистецьких виставках, де членкині Союзу українок неодноразово представляли вироби українського народного мистецтва. Такі виставки проходили в Брегенці, Інсбруку, Ландеку, Фельдкірху та інших австрійських містах [16, с. 35; 22; 19, с. 81]. Про одну із таких виставок у Брегенці писала в листі до І. Книш господарська референтка Союзу українок у Форарльбергу: «...відвідало виставку українського народного мистецтва понад три тисячі чужинців. Особливо цікаві – швайцарці – були захоплені нашими експонатами» [16, с. 36-37].

Українське жіноцтво Австрії вчиняло спроби налагодження співпраці з іншими організаціями (УНРРР,

Союзом українок Америки, Союзом українок Канади, Українським Центральним Допомоговим Об'єднанням в Австрії та ін. [16, с. 9]) з метою привернення уваги до проблем українських біженців в Австрії. З цією ж метою публікували матеріали на сторінках української еміграційної преси про становище українців Австрії і із закликом про допомогу [20; 22]. Про підтримку діяльності українок з боку УНРРР може вказувати цитата з «Інформаційного листка»: «З досвіду знаємо, що УНРРР не тільки не робить жадних перепон Союзові Українок, але навпаки ставиться до нього прихильно та помагає йому в праці» [23, арк. 9].

Союз українок Австрії в другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. мав низку труднощів у своїй організаційній роботі через обставини, в яких перебували українські емігранти: важке матеріальне становище, проблеми комунікації та інфраструктури, подальший переїзд в країни постійного проживання, постійна зміна лідерок місцевих осередків та зменшення кількості українців в Австрії. Наприкінці 1940-х рр., у зв'язку з масовим переселенням українців із таборів для біженців з повоєнної Європи, більшість українських емігрантів покинули Австрію, а в країні залишилося лише т.зв. тверде ядро або «залишенці» – хворі, літні та інші категорії, котрим було важко отримати дозвіл на виїзд в інші країни. Відбувалася реорганізація та закриття таборів, а відповідно розпадалися жіночі осередки, потрібно було реагувати на зміни і організовувати те українське жіноцтво, котре залишалося в Австрії. Тому знову в листопаді 1952 р. було скликано загальні збори українського жіноцтва в Зальцбурзі з метою відновити діяльність Союзу українок, який на певний час припинив був активну роботу через переселення своїх членкинь. Із трьох таборів Зальцбургу, де продовжували перебувати «залишенці» до Союзу українок вписалося 42 жінки, а до управи увійшли Розалія Бобанич (голова), Володимира Русинко (секретарка), А. Митрофанюк, Е. Ліщинська і М. Кейдун [20, с. 25]. У 1952 р. відновлені відділи продовжували діяти в Ст. Мартіні, Куфштайні та Інсбруку [2, с. 301]. Їх діяльністю була пов'язана із допомогою діяльністю «залишенцям» та все ж особливою сферою відповідальності Союзу українок Австрії було виховання, навчання та опіка над українськими дітьми, для котрих організовували школи українознавства, де проводили різноманітні свята, вивчали українську мову, культуру, історію [20, с. 25]. Українки продовжували брати активну участь у житті української громади та українських організацій Австрії. Так, 6-7 лютого 1954 р. під час восьмого Загального з'їзду Українського Центрального Допомогового Об'єднання Австрії було представлено серед різних українських організацій Австрії і Союз українок [21]. З другої половини 1950-х рр. український жіночий рух в Австрії очолила Анна Сапрун (до літа 1946 р. проживала у Фельдкірху), дружина видатного диригента, хорунжого армії УГА, о. Северина Сапруна, котра повернулася з Парижу до Відня. У зв'язку з завершенням діяльності окупаційної адміністрації, ліквідацією Ді-Пі таборів відбувається чергова реорганізація жіночого об'єднання українок Австрії. У 1957 р. у Відні українське жіноцтво об'єдналося в Український

жіночий союз Австрії [29, с. 3], до якого увійшли в основному старше покоління жінок, котрі залишалися на постійне місце проживання у цій країні. Ймовірно, нова назва української жіночої організації в Австрії мала відображувати тяглість до Українського Жіночого Союзу Австрії, тобто першої української жіночої організації в цій країні, яка існувала тут у міжвоєнний період.

Висновки

Після Другої світової війни Австрія стала країною, де відбувалася активізація українського жіночого руху, яка з однієї сторони була пов'язана із необхідністю консолідації у умовах політичного біженства, адже спільні тривоги, потреба в спілкуванні та співпереживанні, необхідність забезпечувати базові життєві потреби та справлятися з викликами в нових життєвих умовах згуртовували жіноцтво у Ді-Пі таборах. З іншого боку, більшу частину українських біженців у Австрії становили галичани, які в міжвоєнний період мали потужну жіночу організацію Союз українок, а після війни саме в Австрії зробили спробу її відновити і таким чином продовжили тяглість традиції українського жіночого руху. Важливе значення для відродження діяльності Союзу українок в Австрії мало те, що після війни там опинилися лідерки українського жіночого руху – М. Рудницька, А. Горохович, Л. Бурачинська, І. Книш, А. Сапун та ін.

У нових політичних умовах відбувається перегляд завдань українського жіночого руху і одним із ключових питань, яке розглядають українки Австрії – це

роль та завдання українського жіноцтва в еміграції. Серед них пріоритетне значення мав захист інтересів українських жінок і дітей-біженців, налагодження співпраці з міжнародними та українськими закордонними організаціями з метою допомоги українським втікачам. З метою реалізації нових завдань та консолідації українок, які були розкидані по різних округах не лише Австрії, а й Європи висувається вперше ідея створення єдиної організаційної надбудови жіноцтва – Союзу українок Європи. Попри нереалізованість цього проекту сама ідея була надзвичайно передовою для того часу. Українки Австрії здійснили вагомий внесок у налагодження життя української громади в окремих Ді-Пі таборах, активно займалися допомогою, організаційною, культурно-просвітницькою, господарською діяльністю, намагалися популяризувати українську культуру, сприяти покращенню іміджу українців-біженців, привертати увагу до українського питання та вирішення долі українських біженців після Другої світової війни.

Подальше вивчення діяльності українського жіноцтва у Ді-Пі таборах вважаємо перспективним напрямом досліджень з метою дослідження та розуміння ролі українок у складних еміграційних обставинах повоєнного часу. Водночас, вважаємо необхідним проведення подальших пошуків джерельної бази, яка є розпорошеною і зберігається як у закордонних архівних установах, так і міститься у приватних колекціях осіб, котрі пережили досвід біженства.

Список використаних джерел

- [1] Мудрий В. Українська еміграція в Європі. *Ювілейний календар-альманах Українського народного союзу на звичайний рік 1949*. Джерсі-Сіті, Нью-Йорк: Видавництво «Свобода», 1949. С. 107–123.
- [2] Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні. Т. 1. Роки 1945–1951. Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985. 405 с.
- [3] Wyman M. DP: Europe's displaced persons, 1945–1951. Philadelphia: Balch Inst for Ethnic Studies, 1989. 257 p.
- [4] The refugee experience: Ukrainian displaced persons after World War II / Eds. by W.W. Isajiw, R. Senkus, Yu. Boshyk. Edmonton: CIUS, 1992. 517 p.
- [5] Стрільчук Л.В. Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 1999. 174 с.
- [6] Рудик С.Я. Переселення українських біженців і переміщених осіб до США та Канади після Другої світової війни: причини, особливості, наслідки (1945–1953 pp.): авторефер. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Київ, 2003. 20 с.
- [7] Подобед О. Українська планета ДіПі: культура та повсякдення. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2018. 396 с.
- [8] Кобченко К. Українці в епоху Ді-Пі: від культури повсякдення до творення (транс)національної громади. *Народна творчість та етнологія*. 2020. № 1(383). С. 14–22.
- [9] Bohachevsky-Chomiak M. The women's movement in the DP Camps. *The refugee experience: Ukrainian displaced persons after World War II* / Eds. by W.W. Isajiw, Yu. Boshyk, R. Senkus. Edmonton: CIUS, 1992. P. 201–219.
- [10] Павликовська І. Об'єднання українських жінок у Німеччині. *35 років Об'єднання українських жінок у Німеччині, 1945–1980*. Мюнхен: ОУЖ, 1980. С. 13–28.
- [11] Козак І. Об'єднання українських жінок у Німеччині. *50-ліття СФУЖО: Ювілейна книга Світової Федерації Українських Жіночих Організацій (1948–1998)* / за ред. М. Шпір. Торонто: Видання Світової Федерації Українських Жіночих Організацій, 2002. С. 170–172.
- [12] Kichorowska Kebalo M. Exploring continuities and reconciling ruptures. Nationalism, feminism and the Ukrainian Women's Movement. *Aspasia*. 2007. Vol. 1. P. 36–60.
- [13] Рибачок І. Основні напрями діяльності Об'єднання українських жінок на еміграції (1945–1950). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2019. Вип. 28. С. 47–55.
- [14] Волчук Р. Спомини з повоєнної Австрії та Німеччини. Київ: Критика, 2004. 144 с.
- [15] Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі. Нью-Йорк: Червона Калина, 1976. 724 с.
- [16] Книш І. Перші кроки на еміграції. Вінніпег: Культура й Освіта, 1955. 39 с.
- [17] Кузьмович-Головінська М. Чужиною. Спомини. Торонто: Українське видавництво «Добра Книжка», 1977. 160 с.

- [18] Заплітна О. Згадка про дитячий садок. *Спогади про Ляндек* / за ред. Я. Чумака. Торонто: Українська книжка, 1991. С. 74–78.
- [19] Спогади про Ляндек / за ред. Я. Чумака. Торонто: Українська книжка, 1991. 268 с.
- [20] Барабаш С. Із життя жіночих організацій Австрії. *Наше життя*. 1953. Вип. 10. С. 25.
- [21] Невеселі події в Австрії. Ранок / за ред. І. Марченка. Галіфакс: Орган української консервативно-державницької думки, 1954.
- [22] Союз українок у таборі Ляндек. *Наше життя*. 1946. Ч. 7. Р. III. С. 1. ЦДІАЛ. Ф. 872. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 9.
- [23] Інформаційний листок Центрального Українського Допомогового бюро (Лондон – Женева). Матеріали до праць Міжнародної організації для втікачів (IPO). URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13487/file.pdf> (дата звернення: 15.05.2021).
- [24] Лучків В. Український Жіночий Союз Австрії. *50-ліття СФУЖО. Ювілейна книга Світової Федерації Українських Жіночих Організацій (1948–1998)* / за ред. М. Шпір. Торонто: Видання Світової Федерації Українських Жіночих Організацій, 2002. С. 215–217.
- [25] Лещенко С. Згасло велике серце. *Наше життя*. 1955. № 2. С. 8.
- [26] Французька зона. *Напередодні*. 1947. № 2. С. 12.
- [27] ЦДАЗУ. Ф. 75. Оп. 1. Спр. 215. Арк. 5.
- [28] Гордієва Л. Вісті СФУЖО. *Свобода*. 1966. Вип. 111. С. 3.

References

- [1] Mudryi, V. (1949). Ukrainian emigration in Europe. In *Anniversary calendar-almanac of the Ukrainian National Association for the ordinary year 1949* (pp. 107–123). Jersey City, New York: Svoboda Press.
- [2] Maruniak, V. (1985). *Ukrainian emigration in Germany and Austria after World War II. Vol. 1. 1945–1951*. Munich: Academic Publishing House of Dr. Peter Beleya.
- [3] Wyman, M. (1989). *DP: Europe's displaced persons, 1945–1951*. Philadelphia: Balch Inst for Ethnic Studies.
- [4] Isajiw, W., Boshyk, Yu., & Senkus, R. (Eds.) (1992). *The refugee experience: Ukrainian displaced persons after World War II*. Edmonton: CIUS.
- [5] Strilchuk, L.V. (1999). *Ukrainian political refugees and displaced persons after the World War II* (Candidate dissertation, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine).
- [6] Rudyk, S.Ya. (2003). *Resettlement of Ukrainian refugees and displaced persons to USA and Canada after the World War II: Causes, features, consequences (1945–1953)* (Candidate thesis, Institute of History of Ukraine National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine).
- [7] Podobed, O. (2018). *Ukrainian planet DP: Culture and everyday life*. Zhytomyr: Publ. O.O. Yevenok.
- [8] Kobchenko, K. (2020). Ukrainians at the DP-epoch: From everyday culture to the creation of (Trans)national Community. *Folk Art and Ethnology*, 1(383), 14–22.
- [9] Bohachevsky-Chomiak, M. (1992). The women's movement in the DP Camps. In W.W. Isajiw, Yu. Boshyk, & R. Senkus (Eds.), *The refugee experience: Ukrainian displaced persons after World War II* (pp. 201–219). Edmonton: CIUS.
- [10] Pavlykovska, I. (1980). Association of Ukrainian women in Germany. In *35 years of the Association of Ukrainian women in Germany, 1945–1980* (pp. 13–28). Munich: OUZH.
- [11] Kozak, I. (2002). Association of Ukrainian women in Germany. In M. Shpir (Ed.), *50-th Anniversary of WFUWO: Commemorative edition of the World Federation of Ukrainian Women's Organizations (1948–1998)* (pp. 170–172). Toronto: Publishing of the World Federation of Ukrainian Women's Organizations.
- [12] Kichorowska Kebalo, M. (2007). Exploring continuities and reconciling ruptures. Nationalism, feminism and the Ukrainian Women's Movement. *Aspasia*, 1, 36–60.
- [13] Rybachok, I. (2019). Main activities of the Ukrainian Women's Union in emigration (1945–1950). *Scientific Notes of Ostroh Academy National University. "Historical Sciences"*, 28, 47–55.
- [14] Volchuk, R. (2004). *Memoirs from Post-war Austria and Germany*. Kyiv: Critique.
- [15] Kedryn, I. (1976). *Life – Events – People. Memories and comments*. New York: Chervona Kalyna.
- [16] Knysh, I. (1955). *The first steps in emigration*. Winnipeg: Culture and Education.
- [17] Kuzmovich-Holovinska, M. (1977). *Abroad. Memories*. Toronto: Ukrainian Publishing House Good Book.
- [18] Zaplitna, O. (1991). Mention of kindergarten. In Ya. Chumak (Ed.), *Landeck Memoirs* (pp. 74–78). Toronto: Ukrainian Book.
- [19] Chumak, Ya. (Ed.). (1991). *Landeck Memoirs*. Toronto: Ukrainian Book.
- [20] Barabash, S. (1953). From the life of women's organizations in Austria. *Our Life*, 10, 25.
- [21] Unhappy events in Austria. (1954). In I. Marchenko (Ed.), *The Morning. Halifax: Organ of Ukrainian Conservative Thought*.
- [22] Ukrainian Women's Union in the Landeck camp. (1946). *Our Life*, 7, 1. TSDIAL. Fund 872. Description 1. File 40. Sheet 9.
- [23] Information list of the Central Ukrainian Relief Bureau (London-Geneva). Materials of the International Refugee Organization (IRO). (1947). Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13487/file.pdf>.

- [24] Luchkiv, V. (2002). Ukrainian Women's Union in Austria. In M. Shpir (Ed.), *50-th Anniversary of WFUWO: Commemorative edition of the World Federation of Ukrainian Women's Organizations (1948-1998)* (pp. 215-217). Toronto: Publishing of the World Federation of Ukrainian Women's Organizations.
- [25] Leshchenko, S. (1955). The big heart went out. *Our Life*, 2, 8.
- [26] French zone. (1947). *Naperedodni*, 2, 12.
- [27] TSDAZU. Fund 75. Description 1. File 215. Sheet 5.
- [28] Hordieva, L. (1966). WFUWO News. *Svoboda*, 111, 3.

Iryna Rybachok

*National University of Ostroh Academy
35800, 2 Seminarska Str., Ostroh, Ukraine*

Ukrainian Women in Austria and Attempts to Resume the Activities of the Union of Ukrainian Women (1945-1957)

Abstract. The present study investigates the predicament of Ukrainian women in post-war Austria, where numerous Ukrainian refugees found themselves after the end of the Second World War. Ukrainian women were active in public life, which led to attempts to resume the activities of the Ukrainian Women's Union. The relevance of this study is conditioned upon both the lack of its research and its importance for the history of the Ukrainian women's movement. The purpose of this paper is to consider the attempts to consolidate Ukrainian women, intensify the Ukrainian women's movement, resume the activities of the Union of Ukrainian Women in emigration, the main tasks and vectors of Ukrainian women's activities in post-war Austria. The study is based on the use of documentary materials stored in the Central State Archives of Ukraine in Lviv, the memories of people who were in DP camps and materials of the then Ukrainian press. The study employed general scientific methods of cognition (analysis, synthesis, induction, and deduction) and special-historical methods – problem-historical, chronological, comparative-historical, which enabled a comprehensive analysis of the problem. In the first post-war years, the Ukrainian women's movement was revived in camps for displaced persons and refugees in Austria and West Germany. The intensification of women's activities was connected both with the need to solve a number of social and national problems of refugees and with the continuation of the traditions of the Ukrainian women's movement. It was in Austria in 1945 that the Union of Ukrainian Women resumed its activities and the idea arose to establish a single organisational superstructure that would unite Ukrainian women in new political circumstances and emigration conditions (a project of the Union of Ukrainian Women of Europe). The authors of this study draw attention to the need to review the tasks of Ukrainian women in exile. Although the post-war living conditions of Ukrainian refugees in Austria did not allow for the implementation of part of the programme of the Ukrainian Women's Congress in Feldkirch, the activities of local branches of the Union of Ukrainian Women in DP camps were important for the life of Ukrainian communities, as women themselves were actively engaged in support activities, social work, organisation of cultural and educational activities, preservation of Ukrainian traditions in emigration. The present research can be used to write summary works on the history of life of Ukrainians in camps for displaced persons in Germany and Austria after the Second World War, the history of the women's movement and Ukrainian emigration

Keywords: Ukrainian women, women's organisation, Union of Ukrainian Women, refugees, camps for displaced persons and refugees

УДК 327.7
DOI: 10.46493/2663-2675.31(5).2021.44-51

Вей Лу*

Шаньсїський університет
030006, Вученгська дорога, 92, Тайюань, Шаньсі, Китай

Порівняльний аналіз заснування китайських та американських аналітичних центрів

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю проведення порівняльного аналізу заснування аналітичних центрів у Сполучених Штатах Америки та Китайській Народній Республіці. У зв'язку з цим, дана стаття спрямована на виявлення основних факторів впливу на якість роботи аналітичних центрів, розкриття універсальних методів модернізації та контролю якості діяльності аналітичних центрів в усьому світі, опис головних аспектів заснування аналітичних центрів, спрогнозувати та обґрунтувати можливі наслідки діяльності аналітичних центрів у парадигмі різних політичних режимів для локальних політичних систем, громадян країни та міжнародного суспільства в цілому. Провідним методом у даному дослідженні є системний аналіз, який було застосовано з метою здійснення порівняльного аналізу заснування китайських та американських аналітичних центрів. Також у процесі написання цієї статті були використані такі методи дослідження, як: метод логічного аналізу, порівняльний метод, методи синтезу і дедукції, метод класифікації. У статті представлені результати проведеного аналізу, розкриті основні фактори впливу на якість роботи аналітичних центрів, виявлені універсальні методи модернізації та контролю якості діяльності аналітичних центрів в усьому світі, описано головні аспекти заснування аналітичних центрів, було спрогнозовано та обґрунтовано можливі наслідки діяльності аналітичних центрів у парадигмі різних політичних режимів для локальних політичних систем, громадян країни та міжнародного суспільства в цілому; результати представлені у виді таблиць і рисунків. Матеріали статті становлять практичну цінність для викладачів і студентів вищих навчальних закладів у галузі соціології та аналітики та політичних діячів

Ключові слова: якість політичного моніторингу, політичні системи, модернізація, міжнародне суспільство, освітні системи

Вступ

Аналітичний центр – глобальне явище сучасного світу; це галузь, що продовжує розвиватися і здійснювати все більший вплив. Вплив аналітичних центрів часом навіть виходить за межі національних кордонів [1]. В усьому світі з понад 6300 аналітичних центрів, що існували в 2009 році, більше половини було створено після 1989 року. Міжнародна фінансова підтримка створення аналітичних центрів суттєво сприяла цьому збільшенню. Інститути аналітичних центрів відрізняються між собою за своїм ідеологічним підходом, джерелами фінансування, темами чи сферами, якими вони займаються, а також користувачами їхніх послуг. Інститути аналітичних центрів, як правило, змагаються за вплив на політику, бізнес, науку, ЗМІ та суспільство. Переважна кількість аналітичних центрів займається вивченням політичних тем, соціальної політики, сфери економіки та бізнесу, інтеграції тощо. Зростає кількість аналітичних центрів при інститутах, присвячених соціальним і екологічним проблемам [2]. Аналітичні центри навряд чи можна визначити універсально, але їх можна описати, використовуючи різні параметри. Відсутність чіткої категоризації, мабуть, є причиною такої великої плутанини, безладу

чи незнання щодо цього питання. Аналітичні центри, тобто науково-дослідні інститути, є незрозумілими об'єктами з трьох різних причин. Ці установи значною мірою відсутні у базових підручниках з політології та соціології, що робить їх невидимими для студентів, які вивчають ці предмети; стипендія, орієнтована конкретно на аналітичні центри, майже виключно вивчає ці інституції в англофонському світі, ігноруючи інші знання про аналітичні центри в різних частинах земної кулі; і нарешті, повсякденні дії аналітичних центрів часто проводяться за лаштунками, ховаючись від очей громадськості. У той же час аналітичні центри існують майже в усіх країнах світу, здійснюючи вплив на політику через політичні поради та формування громадської думки. Організаційна форма аналітичних центрів також дещо незрозуміла, що може бути ґносеологічним поясненням їх неясності. Аналітичні центри нагадують багато інших установ і виконують функції, характерні для таких різноманітних суб'єктів, як ЗМІ, університети та організації громадянського суспільства. У сукупності ці особливості роблять аналітичні центри вкрай цікавими та складними для вивчення [3].

Стаття надійшла: 29.08.2021, Доопрацьовано: 25.09.2021, Схвалено до друку: 22.10.2021

Рекомендоване цитування:

Лу В. Порівняльний аналіз заснування китайських та американських аналітичних центрів. *Зовнішні справи*. 2021. Т. 31, № 5. С. 44–51.

*Відповідальний автор

Нині вища освіта схиляється до трансдисциплінарності. Це включає інформаційну науку, оскільки її сучасне бачення передбачає динамічні взаємозв'язки з різними галузями, такими як: генерування знань, нові дослідницькі моделі та вимірювання якості наукової інформації. Ці сфери також пов'язані з освітою та управлінням навчальними закладами; це породжує гостру потребу в еволюції до нових тенденцій управління та перевищенні традиційних зразків. Як правило, освітні системи слідує парадигмі макросоціального навчання з метою досягнення егалітарних і всеохоплюючих мас, незалежно від соціальних, економічних, інтелектуальних чи ідеологічних умов індивіда. Вони також пропонують застосовувати когнітивні та функціональні моделі для суспільства загалом, хоча такі пропозиції можуть протиставити пошуку трансдисциплінарності. Через свої характеристики академічні та дослідницькі аналітичні центри створюють напругу між елітами та ідеями плюралізму, оскільки вони можуть представляти опозицію традиційним підходам до освіти; особливо ті, що пов'язані з фінансовим, людським, інформаційним і деякими іншими аспектами знань їхньої діяльності [4]. Процес виробництва знань передбачає ведення переговорів між кількома соціальними світами, завдяки чому діячі беруть участь у позиціонуванні та репозиціонуванні, щоб розташувати свою інтелектуальну працю та отримати ресурси. Індивідуальні та інституційні суб'єкти ведуть переговори та розміщують свою інтелектуальну практику з метою отримання капіталу з ряду відповідних галузей. Ідентичність будується в реляційному відношенні шляхом порівняння та зіставлення в обмеженому просторі міжнародного розвитку [5].

Матеріали та методи

Першочерговим методом у даному дослідженні є системний аналіз, який можна застосовувати з метою здійснення порівняльного аналізу заснування китайських та американських аналітичних центрів. Також у процесі написання цієї статті були використані такі методи дослідження, як: метод логічного аналізу, порівняльний метод, методи синтезу і дедукції, метод класифікації. Системний аналіз був використаний для детального розгляду об'єкта дослідження як системи з безліччю взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів. Результат системного аналізу в даному дослідженні був представлений у вигляді виділених універсальних характеристик аналітичних центрів. Метод логічного аналізу використовується для відтворення розвитку складної системи або об'єкта засобами теоретичного аналізу. Був використаний для більш глибокого розуміння суті аналітичних центрів, процесу їх становлення і розвитку. Порівняльний метод є методом, за допомогою якого два або більше об'єкта зіставляються між собою. Об'єктами порівняння можуть бути явища, ідеї і результати досліджень, за допомогою порівняльного методу в досліджуваних об'єктах виділяють спільне та відмінне з метою подальшої класифікації та типології. У даній роботі порівняльний метод був використаний для зіставлення китайської та американської моделей керування та функціонування аналітичних центрів з метою виявити

найбільш ефективну. Метод синтезу є способом збору цілого з функціональних частин, дозволяючи отримати уявлення про зв'язки між складовими предмета вивчення. Метод синтезу був використаний щоб упорядкувати інформацію про вплив різних ідеологій державної політики на роботу та результати досліджень аналітичних центрів.

Метод дедукції був застосований для опису методів формування і розвитку аналітичних центрів у Сполучених Штатах Америки та Китайській Народній Республіці. У даній роботі метод класифікації був використаний для виділення аналітичних центрів у категорії за типом правління та фінансування, а також типом їхньої діяльності. У роботі було виявлено теоретичні та практичні параметри оцінювання якості роботи аналітичних центрів у Сполучених Штатах Америки та Китайській Народній Республіці, а також складові забезпечення належних кількості та якості аналітичних центрів у всьому світі.

Результати та обговорення

Аналітичні центри поза межами ліберальних демократій мають відмінні риси, які виходять за рамки характеристик оригінальної концепції, що склалася в контексті США [6]. Характеристики аналітичних центрів:

- це структури, схильні до постійності та безперервності, вони не є спеціальними комітетами;
- вони походять від різноманітних ініціатив, таких як приватні особи, інтелектуальні та політичні групи, приватні чи державні організації;
- це в основному некомерційні організації, хоча це не виключає практик збору коштів для забезпечення їх діяльності;
- вони спеціалізуються на державній політиці, соціології, економіці, праві та міжнародних відносинах (більшість наукової літератури про аналітичні центри орієнтується на цей тип);
- вони наголошують на створенні, розповсюдженні та отриманні знань;
- їх інтегрують інтелектуали та аналітики, які вивчають ідеї, проекти та ініціативи (загалом громадські);
- вони генерують пропозиції, що впливають на владу держави та стратегії громадської думки;

Зі стрімким зростанням Китаю як регіональної та глобальної держави, аналітичні центри в Китаї приділяють все більшу увагу політиці та науці, головним чином завдяки досягненням академічної науки та політиці обробки персональних даних. Останнім часом співпраця між ЗМІ та аналітичними центрами стає дедалі тіснішою. Традиційна китайська конфуціанська культура та «бюрократично орієнтована традиція» відіграють значну роль у політичній поведінці аналітичних центрів. Це змушує аналітичні центри відігравати роль адвоката уряду. Незважаючи на те, що соціальні медіа певною мірою лібералізують стиль роботи аналітичних центрів Китаю, використання соціальними мережами аналітичних центрів все ще відповідає традиційній логіці засобів масової інформації для виконання дій з ціллю сприяння інтересам уряду [7]. Аналітичні центри, як незалежні некомерційні організації,

мають власні канали комунікації (веб-сайти, блоги, конференції, публікації тощо). Приблизно 75–85 % бюджету китайських аналітичних центрів надходить від уряду Китаю. Базове групування аналітичних центрів можна провести таким чином:

- незалежні аналітичні центри, створені на базі інститутів громадянського суспільства як некомерційні установи;
- аналітичні центри, створені для досліджень політики, пов'язані з університетами;
- аналітичні центри, організовані / спонсоровані урядами / державами;
- аналітичні центри, створені (тобто керовані) компаніями тощо.

Для того, щоб ближче поглянути на пріоритети в діяльності різних аналітичних центрів, їх можна класифікувати таким чином:

- за розмірами: на великі та універсальні, великі та спеціалізовані та малі;
- за засновниками: приватні особи, компанії, приватні фонди, ендаументи, уряди, державні фонди тощо;

– відповідно до моделі їх функціонування: наявності договірних відносин із засновником, консультативної ролі, проведення незалежних досліджень, лобіювання тощо;

– відповідно до періоду участі у дослідженні: довгостроковий або короткостроковий термін (наприклад, у випадку виборчих кампаній);

– відповідно до офіційних відносин з політичним істеблішментом та / або партіями та коаліціями у своїй країні тощо.

Китайські аналітичні центри показали кращі результати в 2018 році, згідно з нещодавною міжнародною доповіддю, серед 100 найкращих у світі (табл. 1). Звіт про глобальний індекс «Go To Think Tank» за 2018 рік був опублікований Програмою аналітичних центрів та громадянського суспільства в Інституті Лодера Університету Пенсільванії у понад 100 містах світу. Сполучені Штати мають більше аналітичних центрів, ніж будь-яка інша країна – 1 871, за ними слідує Індія – 509 і Китай – 507 (табл. 2).

Таблиця 1. Кількість започаткованих у 2015–2018 роках аналітичних центрів у Китайській Народній Республіці

Рік	Кількість	Сфера діяльності
2015	5	Дослідницька, соціальна, університетська
2016	7	Державна, медійна, соціальна, університетська
2017	5	Державна, соціальна, університетська
2018	7	Медійна, аналітична, федеральна, університетська

Таблиця 2. Країни з найбільшою кількістю аналітичних центрів

Місце	Країна	Кількість
1	США	1871
2	Індія	509
3	Китай	507
4	Великобританія	321
5	Аргентина	227
6	Німеччина	218
7	Росія	215
8	Франція	203
9	Японія	128
10	Італія	114

Американські аналітичні центри зайняли п'ять з 10 найкращих позицій, а Інститут Брукінгса посів перше місце, а Фонд Карнегі за міжнародний мир – третє. Китайський інститут сучасних міжнародних відносин на 30-му місці здобув найвищий рейтинг серед аналітичних центрів Китаю. Китайська академія соціальних наук стала 39-ю, тоді як Китайський інститут міжнародних досліджень – 51-м. Інші аналітичні центри Китаю, які потрапили до першої сотні, – це Центр досліджень розвитку Державної ради на 60-му місці, Інститут міжнародних та стратегічних досліджень Пекінського університету на 81-му, Центр Китаю та глобалізації на 94-му та Шанхайський інститут міжнародних досліджень на

96-ій позиції. Згідно з доповіддю, китайські аналітичні центри також було відзначено в різних категоріях, таких як «Найкращі аналітичні центри з питань зовнішньої політики та міжнародних відносин», «Найкращі аналітичні центри з питань міжнародної економічної політики» та «Найкращі аналітичні центри з питань довкілля».

Водночас цей звіт виявив прогалини у деяких сферах і відповідно запропонував вдосконалити аналітичні центри у таких галузях, як управлінські навички, програми стратегічного спілкування, стратегії збору коштів та аналіз великих даних [8]. Нещодавня низка скандалів, пов'язаних з вищими посадовими особами

Європейського Союзу (ЄС), знову викликала дискусію щодо «поворотних дверей» ЄС, що означає перехід політиків або державних службовців з державних служб на лобістські роботи і навпаки. Такі переходи створюють безліч потенційних і фактичних конфліктів інтересів, таких як ризик того, що колишні чиновники використовуватимуть свої інсайдерські ноу-хау, привілейовану контактну мережу та репутацію таким чином, що впливатимуть на формування політики ЄС і які можуть надмірно приносити користь приватним інтересам [9]. Поворотні двері завжди розглядалися як важливий чинник процвітання американських аналітичних центрів. Зараз це стало переважаючою стратегією найму для глобальних аналітичних центрів. Зокрема, китайський уряд і наукові кола приймають механізм поворотних дверей для розвитку китайських аналітичних центрів. Тим не менше, жодного систематичного емпіричного дослідження не проводилось, щоб оцінити точний вплив обертових дверей на китайські аналітичні центри. Емпіричні висновки показують, що досвід розвитку американських аналітичних центрів може бути не таким ефективним, якщо його застосовувати щодо інших країн з різними режимами знань [10].

Аналітичні центри – це установи, які проводять дослідження, аналіз і практичну діяльність у сфері державної політики. Їх продукція може включати публікації в друкованих виданнях, звіти, публікації в блогах і журнали. Вони можуть бути незалежними або пов'язаними з іншими організаціями. Більшість з них є некомерційними, але деякі фінансуються урядами, адвокатськими групами або корпораціями і можуть отримувати дохід від консультацій або дослідницької роботи, пов'язаної з їхніми проєктами. Вони можуть бути позапартійними або партійними, тому необхідно звертати увагу на цілі організації, використовуючи інформацію, яку вони генерують [11]. Той факт, що не всі аналітичні центри однакові, має основне значення, а саме те, що вони мають різні цілі, виконують різні ролі та ставлять перед собою різні завдання. Під аналітичними центрами зазвичай розуміють установи, що претендують на автономію, основною метою яких є вплив на формування політики на основі проведеного ними соціального аналізу. Вивчаючи дифузії організаційної форми аналітичних центрів щодо нових контекстів, недостатньо підтримувати перспективу «відправника» (формулювання інституційних характеристик аналітичних центрів у контексті, в якому вони виникли вперше). Необхідно доповнити або навіть змінити цю перспективу, також беручи до уваги перспективу «одержувача». Іншими словами, ідеї та інституційні схеми, що циркулюють у міжнародному масштабі, завжди інтерпретуються та перекладаються у місцевому контексті «прийому», який копродукує, переформулює та коригує план [12]. Розглядаючи аналітичні центри як організації, що діють у багатьох сферах, можна порівняти рівні європеїзації політичних вимог, подані аналітичними центрами, з іншими суб'єктами. Набір даних, зібраних вченими М. Класковою та О. Цісар [13], включає 2374 політичні претензії, висловлені в ефірі суспільного телебачення в період з квітня 2015 року по березень 2016 року. За

їхніми кількісними даними, чеські аналітичні центри обирали дискурсивну стратегію європеїзації частіше, ніж будь-який інший представник. Таким чином, аналітичні центри мають потенціал для підтримки європеїзації національних суспільних сфер. Однак їхня представленість висвітлення у ЗМІ є відносно низькою. Також результати вчених демонструють, що аналітичні центри варто розглядати як організації *sui generis* (лат. *єдиний у своєму роді, унікальний*) оскільки їхня стратегія в публічній сфері відхиляється від стратегії інших організацій громадянського суспільства. Аналітичні центри у такий спосіб європеїзували висунення претензій.

Аналітичні центри вже багато років користуються певною популярністю як предмет дослідження, особливо в період 1990-х і 2000-х. Паралельно з цим, кількість аналітичних центрів зросла у всьому світі. Академічний інтерес здебільшого зосереджувався на аналітичних центрах в англослов'янському світі. Вони все частіше аналізуються як наднаціональні агенти в процесі транснаціоналізації аналізу політики та (соціальної) наукової експертизи. З 1990-х років все більше досліджень присвячується розвитку аналітичних центрів у Центральній-Східній Європі, Азії та країнах, що розвиваються. До цього часу дослідження з порівняльною перспективою в основному використовували США як орієнтир, за деякими винятками. Якщо розглядати континентальну Європу, знаходимо в основному дослідження, які аналізують аналітичні центри в їх національному контексті. Незважаючи на те, що існує значна кількість літератури про аналітичні центри та їх роль для зміни політики та наступності, дискусія щодо визначення того, що насправді представляє собою аналітичний центр, як він робить те, що робить, і яка його роль, доволі невизначена. Більшість досліджень спираються на визначення та типології, розроблені у 1980-х та 1990-х. Однак зміна характеру політичних рад вимагає повторного аналізу феномена аналітичних центрів: все більше різноманітних організацій пропонують створення рад з питань зовнішньої політики, і, зокрема, межі між аналітичними центрами, інститутами та управлінськими консультаціями стають дедалі розмитішими – якщо, справді, вони коли-небудь були такими чіткими астипологиями та самоописаними організаціями, здається, вони вже такими не є. Такі організації, як неурядові «дорадчі організації з питань альтернативної політики», можливо, виконують подібні функції в конкурентному «польовому просторі», хоча вони різняться щодо своєї організаційної структури та способів фінансування. Більшість літератури щодо аналітичних центрів поєднує їх функції з організаційною формою і тим самим обмежує власні можливості оцінити плюралізацію організаційного прояву аналітичних центрів. По-друге, хоча література, яка аналізувала британські та американські аналітичні центри «нових правих» як актуальні для переходу парадигми 1970-х від кейнсіанства до «неолібералізму», часто сприймала критичну перспективу щодо них, більшість останніх досліджень з питань аналізу аналітичних центрів характеризується підходом, який описується як «вузький плюралістичний запис великої кількості приватних, напівдержавних і державних

інститутів виробництва знань та ідеології». Такий підхід часто має мало критичного значення щодо ролі аналітичних центрів у сучасному суспільстві [14].

Оскільки університетський аналітичний центр став головною частиною китайської системи аналітичних центрів, розширення сфери досліджень, спрямованих на обслуговування громадськості, набувало все більшої важливості. Трансформація університетського аналітичного центру у громадський аналітичний центр полягала у посиленні соціальної відповідальності, поліпшенні якості досліджень, зміцненні побудови каналів перетворення досягнень та зосередженні уваги на публічності [15]. Незважаючи на різницю в ідеях та цінностях між аналітичними центрами та владою держав, аналітичні центри поділяють думку про те, що вони є місцями, де неоліберальна влада може бути відтворена за допомогою міграційної технології управління, яка взаємодіє з розташованими наборами елементів та історичними кон'юнктурами. Наслідки цього явища проявляються у створенні ринку експертних знань, відкритого аналітичними центрами, звільненого від державної бюрократії та підкріпленого логікою конкуренції, що підтримується мережами, що стирають межі між державними та приватними установами [16]. Більшість досліджень в академічних закладах вимагають великих обсягів даних і базуються на статистичних моделях, які часто важко та трудомістко розуміються урядами та підприємствами. Тут з'являється роль аналітичних центрів, які слугують з'єднувачами знань – перекладаючи академічні дослідження в зручну для користувачів інформацію для обґрунтованого формування політики. Посилення науково-скептичних рухів за кілька років до пандемії COVID-19 та їх посилення під час пандемії роблять дедалі більший тиск на глобальні аналітичні центри. Популістські режими в багатьох регіонах світу скорочують фінансові ресурси для аналітичних центрів, тим самим скорочуючи простір для незалежного аналізу. Пандемія COVID-19 спричинила безліч криз, включаючи масштабні соціальні, економічні, медичні та життєві проблеми. Безпрецедентний економічний крах, переривання економічної діяльності у всіх секторах бізнесу та величезне навантаження на сектор охорони здоров'я змусили уряди шукати нові шляхи і намагатися знайти відповідні політичні відповіді, щоб мінімізувати наслідки пандемії. Пандемія ще більше підкреслила проблеми, з якими стикаються аналітичні центри. Однією з перших реакцій аналітичних центрів з самого початку стало впровадження нових технологій та швидкий перехід до режиму роботи в Інтернеті. Аналітичні центри організували десятки веб-семінарів щодо найважливіших викликів пандемії для сприяння урядам та впливу та формування громадської думки у своїх країнах. Такі семінари охоплювали широкий спектр тем, включаючи дослідження та аналіз впливу COVID-19 [17].

Очікується, що аналітичний центр, пов'язаний з урядом, надасть уряду інформацію, необхідну тому для участі у розробці політики, що ґрунтується на фактичних даних, або для оцінки того, чи і в якій мірі політика успішно реалізується, або для легітимізації уряду та

його вибору. Однак, від університетського аналітичного центру можна очікувати проведення найсучасніших досліджень з цікавих тем на відміну від урядового аналітичного центру. Отже, результати роботи одного типу аналітичних центрів можуть бути не порівнянними з результатами роботи аналітичного центру іншого типу. Публікація методологічно вишуканих статей у журналах може бути не найважливішим пріоритетом для аналітичного центру, пов'язаного з урядом, але може бути життєво важливим для аналітичного центру, пов'язаного з університетом. Цей момент має два наслідки. По-перше, це пояснює, чому рейтинг аналітичного центру не є виключно функцією результатів його досліджень. Інститут Брукінгса очолює рейтинг глобальних аналітичних центрів 2018 року, але з точки зору публікацій він, за даними IDEAS-RePEc (Research Papers in Economics), є шостим. Bruegel є четвертим найкращим аналітичним центром за рейтингом Глобального аналітичного центру 2018 року, однак згідно з рейтингами, сформованими IDEAS-RePEc, це лише 21-е місце за результатами досліджень. По-друге, це нагадує, що найбільш вдалий спосіб оцінки діяльності аналітичного центру полягає у оцінці того, наскільки він здатний, і чи здатний взагалі досягти цілей та забезпечити результати, для яких він був розроблений для надання зацікавленим сторонам [18].

Те, звідки фінансуються аналітичні центри – досить важливе питання не лише для громадянського суспільства, але і для політичних діячів. Благодійний статус аналітичних центрів означає, що вони не повинні заявляти про свої окремі джерела фінансування. Однак уряд має спонукати всі аналітичні центри опубліковувати список своїх донорів; а медіа-організації, повинні зобов'язати їх розкривати джерела фінансування перед тим, як вони зможуть взяти участь у публічних дебатах. Без цього необхідного контролю та розкриття інформації громадськість не може оцінити, наскільки стійкими є їхні вимоги про академічну незалежність [19]. Зараз існує відповідність між ідеями, темами, формами та рамками освітньої реформи, оприлюдненої урядом Китаю протягом останніх років, що з'явилися в результаті дослідження освітньої політики, але досі немає чіткого розмежування того, що робить освітню політику ефективною в дослідницькому плані; не сформовано жодної стабільної академічної спільноти, яка могла б спільно прагнути до заснування дисциплінарної парадигми, раціональної організації академічних ідей, створення та передачі теоретичної бази наступному поколінню [20].

Науковці Р. Луптон і Д. Хейс [21] написали своє дослідження мотивуючись спільною стурбованістю очевидною відсутністю включення соціально критичних досліджень до освітньої політики, спрямованих на вирішення несправедливих результатів навчання. Вони усвідомили, що хоча це частково (а можливо й головним чином) політична проблема, ефективна реакція соціально критичних науковців повинна також враховувати механіку досліджень / політичних відносин. Науковій спільноті слід розуміти, хто ще бере участь у конкурсі на ідеї, як і чому вони використовують дослідження, і як їх практика сприяє та зміцнює деякі типи

знань та деякі повідомлення, тоді як інші виключаються. Одним із прикладів є робота аналітичних центрів. Щоб отримати розуміння цих питань, дослідники створили та розглянули «профілі діяльності» двох аналітичних центрів, які діють для впливу на політику в галузі соціально-економічної нерівності та освіти. Результат аналізу вказав на деякі цікаві моменти для дослідників, що працюють у цій самій галузі: пункти про відмінності між різними аналітичними центрами та їх сильні та слабкі сторони були подібні між собою, однак оцінка політичного процесу порівняно з науковими колективами кардинально відрізнялася. У відповідь науковці стверджують, що дослідникам потрібно розвивати педагогічну, а не просто критичну настанову, і пропонувати низку потенційних стратегій, які вони могли б застосувати. Для того, щоб мати вплив, науковці повинні знаходити способи спілкування за межами своїх колег-науковців у доступних і засвоюваних формах, зберігаючи водночас ознаки надійних, рецензованих і глибоко обґрунтованих доказів, порівняно з іншими науковцями [21].

Висновки

Явище аналітичних центрів – це досить плюралістичне поняття, яке у кожному окремому випадку проявляє унікальні характеристики та може функціонувати безліччю різноманітних способів. Тим не менш, спираючись на власні отримані результати аналізу, а також велику кількість досліджень інших учених можемо дійти висновку, що регіон, країна та політичний режим у ній безпосередньо впливають на роботу аналітичних центрів. Таким чином твердження, що аналітичні центри у Сполучених Штатах Америки мають американські особливості при роботі, у той час, як аналітичні центри

у Китайській Народній Республіці мають китайські особливості у роботі є доволі обґрунтованим. Особливості функціонування аналітичних центрів у Сполучених Штатах Америки можна охарактеризувати як незалежні та ліберальні. Високий вплив демократичної влади та громадянського суспільства зробили роботу аналітичних центрів більшою мірою неупередженою та незалежною. Вплив діючої влади на результати роботи аналітичних центрів у США різко засуджується суспільством, крім того практика контролю політичними діячами доброчесності своїх колег також допомагає неупередженій та відкритій роботі аналітичних центрів. Внаслідок цього американські аналітичні центри мають змоги представляти результати своїх досліджень на широкий загаль, не боючись цензури, припинення фінансування, політичних переслідувань та інших можливих санкцій за викриття не вигідної для політичної верхівки інформації. Все це допомогло американським аналітичним центрам зайняти провідні місця у світових рейтингах аналітичних центрів не лише за кількістю, а й за якістю репрезентованих результатів досліджень.

Робота аналітичних центрів у Китайській Народній Республіці кардинально відрізняється від роботи аналітичних центрів у Сполучених Штатах Америки. В Китаї, на відміну від США, комуністичний політичний режим безпосередньо втручається в роботу аналітичних центрів, тим самим цензуруючи інформацію та результати досліджень і стримуючи ліберальні настрої науковців. Отже, тісні зв'язки з урядом породжують так звані «партійні аналітичні центри», які було створено для просування партійної ідеології в науковій масі. Зазвичай такі аналітичні центри контролюються китайським урядом завдяки державному фінансуванню та іншим методам контролю.

Список використаних джерел

- [1] Oskardottir S. Think tanks in Iceland. *Scandinavian Political Studies*. 2020. Vol. 43, No. 3. P. 207–222.
- [2] Gacesa R. Think tank. *Bankarstvo*. 2020. Vol. 49, No. 2. P. 131–142.
- [3] Jezierska K. Dangling in a vacuum: A presentation of Polish think tanks in political life. *East European Politics and Societies*. 2020. doi: 10.1177/0888325420941104.
- [4] Tarango J., Delgado R., Machin-Mastromatteo J. Latin American academic and research think tanks: Characterization of a model and its presence in the region. *Information Development*. 2019. Vol. 35, No. 1. P. 165–170.
- [5] Williams K. Strategic positioning: How policy research actors situate their intellectual labour to gain symbolic resources from multiple fields. *The Sociological Review*. 2020. Vol. 68, No. 5. P. 1070–1091.
- [6] Keudel O., Carbou O. Think tanks in a limited access order: The case of Ukraine. *East European Politics and Societies*. 2020. doi: 10.1177/0888325420937810.
- [7] Zhang D. The media and think tanks in China: The construction and propagation of a think tank. *Media Asia*. 2021. Vol. 48, No. 2. P. 123–138.
- [8] Xuan L. 7 Chinese think tanks rank in world top 100. URL: <http://www.chinadaily.com.cn/a/201901/31/WS5c52cc9ea3106c65c34e79bb.html> (accessed date: 15.01.2021).
- [9] Silva M. The European Union's revolving door problem in book lobbying in the European Union. New York: Springer International Publishing, 2019. 459 p.
- [10] Zhu X. Think tanks in politically embedded knowledge regimes: does the “revolving door” matter in China? *International Review of Administrative Sciences*. 2020. Vol. 86, No. 2. P. 295–315.
- [11] Think Tanks. URL: <https://libguides.unm.edu/c.php?g=902783&p=6508435> (accessed date: 15.01.2021).
- [12] Jezierska K., Giusti S. Introduction: Travelling from West to East: Think tank model adaptation to Central and Eastern Europe: Think tanks in Central and Eastern Europe. *East European Politics and Societies*. 2020. doi: 10.1177/0888325420946831.
- [13] Klaskova M., Cisar O. Agents of europeanization: Think tanks discussing the refugee crisis in the Czech Republic. *East European Politics and Societies*. 2020. doi: 10.1177/0888325420941092.

- [14] Pan J. Fundamental logical system of think tank research. *DIIS theory and methodology in think tanks*. Singapore: Springer, 2021. P. 3–20.
- [15] Zhang Z., Zhang Y., Liu M. The approaches from university think tank to public think tank. *Economics, Business and Management*. 2018. doi: 10.12783/dtem/eced2018/24003.
- [16] Aedo A. Cultures of expertise and technologies of government: The emergence of think tanks in Chile. *Critique of Anthropology*. 2016. Vol. 36, No. 2. P. 145–167.
- [17] Holzhaacker H., Umar K. Thinking through crisis – the role of think tanks. *Bulletin of Turan University*. 2021. No. 1. P. 80–83.
- [18] Pelizzo R. Student feature – Advice on writing for a think tank. URL: <https://www.e-ir.info/2019/07/28/student-feature-advice-on-writing-for-a-think-tank/> (accessed date: 15.01.2021).
- [19] Coombes R. Think tanks should come out of the shadows. *BMJ*. 2019. No. 365. Article number l2212.
- [20] Lin X. Chinese educational policy research: The arduous formation of a research paradigm. *ECNU Review of Education*. 2019. Vol. 2, No. 4. P. 544–560.
- [21] Lupton R., Hayes D. Think tanks and the pedagogical dispositions and strategies of socially critical researchers: A case study of inequalities in schooling. *Policy Futures in Education*. 2018. Vol. 16, No. 2. P. 202–216.

References

- [1] Oskardottir, S. (2020). Think tanks in Iceland. *Scandinavian Political Studies*, 43(3), 207–222.
- Gacesa, R. (2020). Think tank. *Bankarstvo*, 49(2), 131–142.
- [2] Jezierska, K. (2020). Dangling in a vacuum: A presentation of Polish think tanks in political life. *East European Politics and Societies*. doi: 10.1177/0888325420941104.
- [3] Tarango, J., Delgado, R., & Machin-Mastromatteo, J. (2019). Latin American academic and research think tanks: Characterization of a model and its presence in the region. *Information Development*, 35(1), 165–170.
- [4] Williams, K. (2020). Strategic positioning: How policy research actors situate their intellectual labour to gain symbolic resources from multiple fields. *The Sociological Review*, 68(5), 1070–1091.
- [5] Keudel, O., Carbou, O. (2020). Think tanks in a limited access order: The case of Ukraine. *East European Politics and Societies*. doi: 10.1177/0888325420937810.
- [6] Zhang, D. (2021). The media and think tanks in China: The construction and propagation of a think tank. *Media Asia*, 48(2), 123–138.
- [7] Xuan, L. (2019). 7 Chinese think tanks rank in world top 100. *ChinaDaily*. Retrieved from <http://www.chinadaily.com.cn/a/201901/31/WS5c52cc9ea3106c65c34e79bb.html>.
- [8] Silva, M. (2019). *The European Union's revolving door problem in book lobbying in the European Union*. New York: Springer International Publishing.
- [9] Zhu, X. (2020). Think tanks in politically embedded knowledge regimes: Does the “revolving door” matter in China? *International Review of Administrative Sciences*, 86(2), 295–315.
- [10] Think tanks. (2021). Retrieved from <https://libguides.unm.edu/c.php?g=902783&p=6508435>.
- [11] Jezierska, K., & Giusti, S. (2020). Introduction: Travelling from West to East: Think tank model adaptation to Central and Eastern Europe: Think tanks in Central and Eastern Europe. *East European Politics and Societies*. doi: 10.1177/0888325420946831.
- [13] Klaskova, M., & Cisar, O. (2020). Agents of europeanization: Think tanks discussing the refugee crisis in the Czech Republic. *East European Politics and Societies*. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0888325420941092>.
- [14] Pan, J. (2021). Fundamental logical system of think tank research. In *DIIS theory and methodology in think tanks* (pp. 3–20). Singapore: Springer.
- [15] Zhang, Z., Zhang, Y., & Liu, M. (2018). The approaches from university think tank to public think tank. *Economics, Business and Management*. doi: 10.12783/dtem/eced2018/24003.
- [16] Aedo, A. (2016). Cultures of expertise and technologies of government: The emergence of think tanks in Chile. *Critique of Anthropology*, 36(2), 145–167.
- [17] Holzhaacker, H., & Umar, K. (2021). Thinking through crisis – the role of think tanks. *Bulletin of Turan University*, 1, 80–83.
- [18] Pelizzo, R. (2019). Student feature – Advice on writing for a think tank. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2019/07/28/student-feature-advice-on-writing-for-a-think-tank/>.
- [19] Coombes, R. (2019). Think tanks should come out of the shadows. *BMJ*, 365, article number l2212.
- [20] Lin, X. (2019). Chinese educational policy research: The arduous formation of a research paradigm. *ECNU Review of Education*, 2(4), 544–560.
- [21] Lupton, R., & Hayes, D. (2018). Think tanks and the pedagogical dispositions and strategies of socially critical researchers: A case study of inequalities in schooling. *Policy Futures in Education*, 16(2), 202–216.

Wei Lu

Shanxi University

030006, 92 Wucheng Road, Taiyuan, Shanxi, People's Republic of China

Comparative Analysis of the Establishment of Chinese and American Think Tanks

Abstract. The relevance of the study is due to the need for a comparative analysis of the establishment of think tanks in the United States and the People's Republic of China. In this regard, this article aims to identify the main factors influencing the quality of think tanks, disclosure of universal methods of modernization and quality control of think tanks around the world, description of the main aspects of establishing think tanks, predict and justify possible consequences of think tanks in the paradigm of different political regimes for local political systems, citizens of the country and the international community as a whole. The leading method in this study is systems analysis, which can be used to carry out a comparative analysis of the establishment of Chinese and American think tanks. Also in the process of writing this article were used such research methods as: the method of logical analysis, comparative method, methods of synthesis and deduction, the method of classification. The article presents the results of the analysis, reveals the main factors influencing the quality of think tanks, identifies universal methods of modernization and quality control of think tanks around the world, describes the main aspects of founding think tanks, predicted and justified the possible consequences of think tanks in the paradigm of different political regimes for local political systems, citizens of the country and the international community as a whole; the results are presented in the form of tables and figures. The materials of the article are of practical value for teachers and students of higher educational institutions in the field of sociology and analytics and politicians

Keywords: quality of political monitoring, political systems, modernization, international society, educational systems

УДК 327.51
DOI: 10.46493/2663-2675.31(5).2021.52-60

Олександр Цветков*

Київський університет імені Бориса Грінченка
04053, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна

Структуризація аналізу міжнародних конфліктів та загроз

Анотація. Розглядаються теоретичні та практичні підходи до аналізу таких гострих і чутливих проблем міжнародного життя, як конфлікти та загрози в міжнародних відносинах. Їх сучасна багатополарна модель, а також попередня біполарна, характеризуються надзвичайно широким діапазоном історично сформованих і нових гібридних конфліктів, що відбуваються в Європі та майже у всіх частинах світу, і які самі по собі створюють серйозні регіональні та глобальні загрози або є результатом таких загострень. У статті в модернізованому політико-науковому ґносеологічному ключі порушуються питання про необхідність виокремлення та відповідного аналізу існуючого різноманіття міжнародних викликів, загроз і конфліктів та здійснення їх типізації та структурування. Завдяки цьому пропонується досягти більшої конкретності в аналізі конфліктних ситуацій та у розумінні можливостей отримання певного геополітичного результату від їх врегулювання, зокрема у протистоянні між Україною та Росією. Тематично з використанням прикладів зі світової та вітчизняної дипломатичної практики показані аналітичні підходи до питання міжнародних загроз на основі теорії міжнародних відносин і відповідного дослідження в експертних та академічних колах з питань війни, миру та конфліктології. Методи застосування Копенгагенської школи теорії сек'юритизації, Нормандського індексу, Концепції онтологічної безпеки тощо визначаються як найбільш доцільні та перспективні серед інших. Також розглянуто моделі структурування конфліктів на основі ціннісних підходів у п'яти сферах і різних рівнях аналізу кризових та загрозливих ситуацій. Останнє пропонується розширити з трьох до чотирьох рівнів аналізу або цільового «розведення по 4-х полицях» конкретної ситуації зі змінним або комбінованим вибором рівня розгляду та вирішення. Поглиблене усвідомлення сучасних конфліктів і загроз має стимулювати міжнародний діалог та сприяти кращому розумінню міжнародної безпеки та пошуку шляхів вирішення наявних конфліктів

Ключові слова: міжнародні відносини, регіональні та глобальні загрози, методи сек'юритизації, нормандський індекс та онтологічна безпека, 4 рівні аналізу конфліктних ситуацій

Вступ

На міжнародній арені Україна, як суверенна держава, стикається з проблематикою регіональних конфліктів та їх врегулювання з перших днів її незалежності. Інша справа, що у 90-х це були конфліктні ситуації за межами її кордонів і участь України переважно стосувалася її перших самостійних кроків у спільних миротворчих операціях під егідою ООН, активної ролі по лінії МЗС у розробці регіональних нормативних правил і запровадженню практичної миротворчої діяльності ОБСЄ, а також у врегулюванні активної, «гарячої» фази Придністровського конфлікту поблизу свого державного кордону. Загалом цій проблематиці присвячено кілька експертних [1; 2] та оглядових [3–6] публікацій українських науковців, також є цікавим хронологічний аналіз перебігу подій А.Р. Аклаєва у тематичному збірнику університету ООН [8] та інших. Але не без так званих «білих плям». Практично малознаними для вітчизняної і зарубіжної історіографії залишаються фактичні події, пов'язані з організацією та впровадженням «Механізму

4-х» – Молдови, України, Росії та Румунії – щодо припинення воєнних дій і введення миротворчого контингенту від цих 4-х країн для розмежування протиборчих сторін. Як безпосередній учасник тих подій у складі представництва від України, автор статті стверджує, що саме на стадії введення миротворців, діяльність цього «механізму» була зірвана через силову спробу вирішення конфлікту та участь у ній, поблизу Бендер, збройних сил Молдови та розташованої там 14-ї армії Росії. Надалі конфлікт було переведено до стану «замороженого» і головним посередником між конфліктуючими сторонами постала місія ОБСЄ, а гарантами безпеки згодом виступили Україна і Росія. Цей період фактично і став першим досвідом міжнародної посередницької діяльності Української держави у сфері конфліктних ситуацій, визначенні підходів до них та спроб регулювання.

З очевидністю, після 2014 року, разом з окупацією Криму та збройною агресією Росії на сході України, ситуація для неї – з боку вирішення питання повернення

Стаття надійшла: 22.07.2021, Доопрацьовано: 25.08.2021, Схвалено до друку: 23.09.2021

Рекомендоване цитування:

Цветков О. Структуризація аналізу міжнародних конфліктів та загроз. *Зовнішні справи*. 2021. Т. 31, № 5. С. 52–60.

*Відповідальний автор

7 % окупованих територій, силового і політичного протистояння з такою міжнародною потугою як Росія, з її ядерним статусом – змінилася докорінно. І хоча водночас першочерговою залишається проблема відвернення «гарячої» фази конфлікту на Донбасі, проте базовим пріоритетом у протистоянні з Росією залишається повернення всієї окупованої території. Виклик – як для України, так і міжнародної спільноти – складається відтак не у «замороженні» конфлікту, а у неухильному дотриманні норм міжнародного права, можливо навіть у принциповому та показовому плані доведення переваги «сили права» над «правом сили». Тим більше, що такого підходу вимагає вся геополітична конфліктно-генна ситуація з регіональним виміром по так званій «географічній дузі нестабільності», спричиненою агресивними діями і політикою Росії – від Молдови, Придністров'я через Крим, Україну і до Абхазії, Грузії та навіть далі – до Сирії, на Близькому Сході.

Високий ступінь актуальності питань стримування відповідної агресивної політики Росії та відновлення територіальної цілісності й врегулювання конфліктів з причетними державами, набуваючи дедалі більшого міжнародного виміру, безумовно постає все більш серйозним викликом для міжнародної спільноти. Водночас, численні актори останньої – суверенні держави, міжнародні міжурядові та неурядові організації, транснаціональні корпорації та об'єднання тощо – створюють у новітній період й інші доволі різночинні регіональні і локальні конфліктні ситуації та колізії, дво- і багатосторонні протистояння інтересів, суперечки політичних, міжконфесійних і ціннісних чинників, конкурентних змагань, нерівномірності економічного розвитку і багато чого іншого з міжнародних сфер життя і комунікацій сьогодення.

За підрахунками Стокгольмського інституту дослідження проблем миру, найбільш знаного органу у цій царині, всього у світі на початок 2020-х лише в активній збройній формі відбувалося щонайменше 39 міжнародних конфліктів у зростаючій динаміці порівняно з попередніми роками [7, с. 2]. З них у європейському регіоні відповідальності ОБСЄ у «гарячій» формі нараховувалося два – між Вірменією та Азербайджаном за контроль над Нагірним Карабахом, який переріс у конфлікт високої інтенсивності та інтернаціоналізації, і вже зазначена збройна агресія проти України [7, с. 9]. Також у цей період мало місце військово-морське протистояння турецьких і грецьких кораблів у Східному Середземномор'ї в рамках багаторічного спору двох країн щодо морського суверенітету. Наразі, під тиском ЄС, обидві сторони утримуються від «гарячої» фази і перейшли до переговорів [8, с. 4–6].

У контрасті до названих «гарячих» і «заморожених» видів конфліктів в інших місцях Європи напруженість в основному зберігалася у неактивній формі – по всьому пострадянському простору, у Західних Балканах і на Кіпрі. Продовжувалася і опосередкована стійка загостреність відносин між Росією та більшістю країн Європи через кібератаки, гібридну війну в Україні, отруєння опозиційного лідера Олексія Навального тощо. До цього можна додати і фактор масових політичних протестів в

Білорусі після спірних президентських виборів 2020 р. або досягнення нестійкого балансу у відносинах Сербії з Косово за посередництва ЄС та США. Все це у цілому знову ж таки демонструє широку палітру характерних конфліктів як у Європі, так і у практично всіх частинах світу, які відповідно потребують групової структуризації за видовими чи стадійними відмінностями та спеціалізованого аналізу, в разі якщо ставиться за мету досягнення максимального зниження рівня гостроти конфліктів у міжнародних відносинах та вибору шляхів до їх врегулювання.

Також актуальним, політично та публічно значущим постає необхідність розуміння реальності досягнення того чи іншого геополітичного результату у врегулюванні конфліктів на той чи інший період часу і у відповідності до конкретного стану міжнародного становища, що власне і пропонує структуризація конфліктних ситуацій. Разом з безпосередньою міжнародною дипломатичною практикою така проблематика все частіше виникає і розглядається у теорії міжнародних відносин, експертних і академічних середовищах з питань війни і миру та конфліктології.

Глобальне мапування аналізу міжнародних загроз і конфліктів

Багатополюсну модель сучасного світу характеризують як новітні, так і порівняно давні історично сформовані виклики і загрози, що з'являються, вирішуються або продовжуються і заморожуються у міжнародних стосунках між багаточинними акторами. Звідси й виникають як у політичному, так і у гносеологічному сенсі питання: а як можна розрізнявати і відповідно аналізувати існуюче різноманіття міжнародних викликів, загроз і конфліктів і чи можливе проведення їх типізації та структуризації?

До прикладу, 2021 року саміт НАТО в опублікованому комюніке визнав як головні загрози Альянсу агресивні дії Росії за межами своєї території, а також зростаючу потугу і експансивну міжнародну політику Китаю та зміни клімату, як множника впливу на безпеку країн-членів. Водночас, у комюніке саміту зазначаються і багатогранні інші загрози – системна конкуренція з боку авторитарних режимів і зростаючі виклики безпеці з усіх стратегічних напрямків [9, с. 1]. Серед останніх називають тероризм у всіх його формах і проявах, державні та недержавні суб'єкти з їх викликами міжнародному порядку та демократії, кримінальні форми нелегальної міграції та торгівлі людьми. А також і все частіше – кібер-, гібридні та інші асиметричні загрози, включно з кампаніями з дезінформації, поширенням зброї масового знищення та ерозією архітектури контролю над озброєннями, що в комплексі створюють новітні і серйозні виклики євроатлантичній безпеці.

З іншого боку Росія, як засвідчив двосторонній саміт 2021 лідерів РФ і США у Женеві, щонайбільше переймається своєю роллю у міжнародній політиці та місцем на міжнародній арені, а також своїм баченням загрози та забезпечення національної безпеки у зв'язку з розширенням НАТО і її просування на Схід. І з точністю до навпаки, держави Центрально-Східної Європи, і

Україна зокрема, найбільше потерпають від постійної загрози ескалації агресії Росії на захист так званого «руського миру», що підриває основи їх державного територіального суверенітету і формує на часі головні виклики для регіональної стабільності і незалежного розвитку [10, с. 1–2].

Схожі домінантні загрози від «сусідства» з Росією переживають країни Балтії, Грузія і Молдова. А, скажімо, країни Азії, Африки чи Близького Сходу стикаються зі своїм колом проблем, де превалюють виклики та наслідки колоніального періоду, міжетнічні та міжконфесійні суперечності, перипетії кольорових революцій тощо. Зрозуміло, що весь такий «букет» міжнаціональних і зовнішніх, часто політично керованих кризових процесів і конфліктів в аналітичному плані дуже складно групувати й аналізувати предметно.

У найбільш загальному вигляді розрізняють шість базових типів міжнародних конфліктів за відповідними сферами: етнічний, релігійний, ідеологічний, територіальний, міждержавний та економічний. Перші три з них формують конфлікти навколо ідей, інші три – конфлікти щодо інтересів [11, с. 113, 129]. Ці шість типів конфліктів не є взаємовиключними і зазвичай пересікаються у реальних взаємовідносинах. Наприклад, конфлікти у прикордонних зонах окремих держав Європи, Азії чи Америки часто носять як міжетнічний, так і релігійний, міжконфесійний характер, до яких можуть додаватися територіальні та економічно неузгоджені спірні питання тощо.

Більше з практики проімперського минулого, але і сьогодні набирають сили конфлікти, в ході яких уряди і особливо авторитарні лідери окремих держав намагаються встановити свій контроль над іншими країнами чи регіонами, всупереч існуючих міжнародно визнаних кордонів. У правовому плані існує принцип невтручання держав у внутрішні справи одна одної через норму суверенітету. Проте в реальній політиці держави часто мають доволі сильні інтереси в інших і намагаються впливати на них політично і ідеологічно через виборчий процес і опозиційні сили, економічно через фінансові і тарифні чинники або через пряме силове примушення чи підтримку сепаратистських рухів. Такі конфліктні ситуації знову ж таки залишаються характерними і для Європи, і Азії, і Америки.

Водночас територіальні суперечки є одними з найсерйозніших серед існуючих міжнародних конфліктів, оскільки держави надають великого значення принципу територіальної цілісності. Міжетнічні конфлікти, особливо у зв'язку з територіальними суперечками, як правило, мають довготривалий ефект і нестійку позитивну динаміку. Ще одним складним моментом у цьому контексті є те, що даний підхід і подібні теорії з конфліктології (наприклад, Копенгагенської школи теорії сек'юритизації [12, с. 185–187]) пропонують надання визначальних секторальних пояснень до кризових конфліктів, але не дають змоги достовірно прогнозувати початок їх «гарячої» фази, рушійні соціальні сили чи масштаби. У цьому плані результативнішою і більш

практичною виглядає методика застосування Нормандського індексування («НІ»), розробленої у 2018 році регіональною інституцією Нормандії на замовлення Європейського парламенту і яка має на меті відображення цілісної картини світу – регіонів і країн – крізь призму фіксованого прагнення до миру через оцінку загроз, визначених у Глобальній стратегії ЄС. Ціль методики полягає у створенні інструменту, який допомагав би розробникам політики ЄС планувати зовнішні дії Об'єднання відповідно до його цінностей [13, с. 2]. Власне «НІ» формується у двох основних напрямках, а саме: оцінки загроз у країнах від зовнішніх дій ЄС (а отже визначення конфліктних ситуацій, яких ЄС треба запобігати, вирішувати або регулювати), а також моніторингу існуючих чи ймовірності появи нових конфліктів залежно від критеріїв і рівня загроз в обраній країні і регіоні (табл. 1, с. 29).

Як бачимо з таблиці, таке індексування надає цілісної, наочної картини своєрідного зрізу інформації з карти світу щодо стану мирного процесу та його найбільш загрозливих зон і регіонів. Паралельно надається стратифікований позиційний перелік держав світу з відповідним більшим чи меншим рівнем загрози миру на визначений час. Наразі представлено результати другого року таких підрахунків, які можуть використовуватися в якості системи раннього попередження і для того, щоб надати політикам комплексного бачення потенційних ризиків та розвитку політичних, економічних, соціальних, екологічних і безпекових факторів.

Нормандський індекс відрізняється від інших індексів ще й тим, що застосовує підхід, розроблений відповідно до безпосередніх дій ЄС і його стандартів, шляхом визначення міжнародної конфліктності як результату підрахунку чинників загроз, визначених ЄС у його стратегії. Традиційно остання визначає ці 11 загроз як базові сфери сучасних викликів миру та безпеці: тероризм, гібридні загрози, економічна криза, зміни клімату, енергетична незахищеність, насильницькі конфлікти, кібербезпека, дезінформація, нестабільність держави, транскордонна злочинність та фактор масового знищення. На практиці «НІ» визначає і враховує вісім із цих одинадцяти загроз в якості сфер, які можна доступно обрахувати для абсолютної більшості країн-членів ООН. Для ще трьох – гібридних загроз, транскордонної злочинності та дезінформації просто неможливо зібрати більш-менш повну і достовірну інформацію для належного заключення по тій чи іншій країні [13, р. 4–5].

Загалом, у час зростаючої вимоги до інститутів ЄС демонструвати більш виразно колективну силу, гнучкість і прозорість у міжнародній діяльності, ініціативні кроки Європейського парламенту у цьому напрямі через введення інструменту «НІ» безумовно сприяють більшій чіткості і ефективності проведення європейської політики на міжнародній арені. Щонайперше це стосується царини захисту прав людини та підтримки демократії, які є базовими для зовнішньої дипломатичної діяльності усіх 44-х делегацій цієї інституції ЄС.

Таблиця 1. Нормандський індекс, 2020: відображення стану мирного процесу та його найбільш загрозливих зон і регіонів

Джерело: [13, с. 9]

В останні десятиліття інтенсивного розвитку отримує ще один достатньо неординарний підхід до аналізу міжнародних конфліктних ситуацій з точки зору сфери онтологічної безпеки. За академічним визначенням, онтологічна безпека є основною потребою суб'єктів у передбачуваності соціального порядку, стабільності стосунків з іншими та здатності підтримувати себе. Сама концепція була започаткована в 60-х роках минулого століття в галузі соціальної психології, з 80-х поняття онтологічної безпеки переходить у соціологію, а з 90-х вже поширюється на міжнародні відносини [14, с. 6–7].

Отже, перенесення цього поняття у міжнародні відносини означало розширення аналітичного бачення сфери безпеки, коли забезпечення безпеки держав почали розглядати в комплексі з прагненням до забезпечення їх онтологічної безпеки (безпеки власного концепту) на додаток до фізичної (захисту територіальної цілісності). Найвиразніше такий підхід прослідковується під час воєн або загрози воєнних дій. Так, рішення урядів країн Балтії у 1939–1940 рр. не відхиляти ультиматумів СРСР щодо введення радянських військ на їх території не вберегли ці держави від фізичної втрати суверенітету і радянської окупації, проте зберегли цінності національного самовизначення і онтологічної безпеки своїх народів, що допомогло їм на початку 90-х поновити державну незалежність. Іншими словами, за сучасних умов прихильники цієї концепції часто вбачають її в якості обґрунтування до вирішення або спроби вирішення ряду характерних прикладів конфліктних ситуацій в історії міжнародних відносин. Відповідно крім історичного контексту, звернення до теорії онтологічної безпеки допомагає запропонувати видозмінений погляд на те, чому так довго тривають окремі конфлікти.

Так, під подібним кутом можна розглядати тривале протистояння у Західній (колишній Іспанській) Сахарі. Ще більш виразнішим чи більш публічним у цьому контексті виглядає арабо-ізраїльський конфлікт, у якого за всі десятиліття лише частково «десек'юритизували», тобто знизили рівень небезпеки, завдяки ряду мирних угод з однією стороною (мирні угоди Ізраїлю з Єгиптом у 1979 р., з Йорданією в 1994 р., з ОАЕ і Бахрейном у 2020 р.). Конфлікт було пом'якшено лише частково, бо ж основний ізраїльсько-палестинський конфлікт не було вирішено і навіть розширено чи ускладнено за рахунок нової сек'юритизованої складової – іранської загрози, тобто збільшення несумісності поглядів сторін на онтологічну безпеку своїх народів [14, с. 7]. І більш недавній конфлікт – у рамках Брекзиту, коли з огляду на онтологічну безпеку, загалом британська концепція виходу з Європейського Союзу переважно не стикається зі сподіваннями народу Шотландії.

Ще більш соціально значущими у цьому плані виглядають тези, що прагнення онтологічної безпеки може визначати окремі дії міжнародних організацій або ж внутрішній сенс геополітичного конфліктного протистояння. Так, на противагу періоду Холодної війни з його двополюсною політичною домінантою, збройна участь військових сил НАТО у конфліктних ситуаціях у Боснії і Герцеговині, Афганістані чи Лівії не може не

включати в себе і пошук нової концепції своєї онтологічної ролі у сучасному глобальному безпековому вимірі.

Також постідеологічне нинішнє протистояння в Європі, яке все частіше характеризують як Холодна війна-2 і базисно пов'язують з невмотивованими та надмірними на погляд Заходу побоюваннями та дедалі агресивнішим сприйняттям Росією просування НАТО на Схід. Саме онтологічна концепція безпеки дає змогу чіткіше зрозуміти реальні витоки або російську внутрішню концептуальну установку цього конфліктного протистояння, бо далеко не фізичною безпекою пояснюється відповідна позиція Росії. Пригадаємо лише, що її накопичення ядерної і розробка новітньої гіперзвукової ракетної зброї на кілька порядків перевищують сумарні запаси усіх європейських ядерних озброєнь і паритетні лише до ядерних сил США. Тому можна лише погодитися з думкою прихильників цієї теорії, що після довгих і провальних спроб Росії наблизитися до критеріїв Заходу у 90-х роках, Росія за часів В. Путіна в онтологічному сенсі створила, а точніше повернулася до наративу «ворожого Заходу» як складової частини своєї міжнародної ідентичності [14, с. 8]. У значній мірі так само як і у онтологічному протистоянні до України з шовіністичною тезою про сфери впливу, що найкраще у новітній період охарактеризував у «Великій шахівниці» Збігнев Бжезінський, заявивши, що без України Росія не може відбудувати євразійську імперію [16, с. 105].

Рівні аналізу конфліктних ситуацій та практика їх структуризації

Науковий аналіз та структуризація різних видів міжнародних конфліктів допомагає формувати розуміння обмежень і викликів, які існують при цих ситуаціях та виявляти відповідні зацікавлені сторони, включно з тими, які можуть мати певні інтереси в результаті розгортання або замороження відповідного конфлікту. Наприклад, метод свот-аналізу конфліктних ситуацій по країнах-членах дозволяє ООН у відповідній діяльності мінімізувати ризики спірних взаємин держав, які можуть націлено або ненавмисно посилювати чи провокувати конфлікти і тим самим завдавати шкоди міжнародним відносинам. Іншими словами, забезпечення процесу структурованого аналізу конфліктів у міжнародній спільноті – з питань політичного розвитку, соціально-економічної або гуманітарної його складової, побудови миру чи державотворення – з очевидністю надає кращого розуміння всієї конфліктної ситуації та вибору миротворчих механізмів, яких необхідно застосувати.

У теорії міжнародних відносин у цьому контексті розрізняють чимало спроб та наукових підходів [1; 5] до певної структуризації міжнародних викликів і загроз, які по-різному розглядаються щонайперше базовими політичними школами та у залежності від сфер і форм протікання чи сек'юритизації, тобто викликів безпеці поза військового фактору. Серед інших можна виділити структуризацію конфліктів на базі ціннісних підходів у п'яти сферах (політичній, економічній, суспільній, військовій і навколишнього середовища) та визначення

їх рівнів поширення. Останнє, ще у повоєнний період, пропонувалося ввести як ідентифікацію трьох можливих джерел спричинення та об'єктів воєн у світі – чинників людини, держави і колективної системи, що фактично і пропонується наразі переносити на зазначені три рівні аналізу загроз у міжнародних відносинах [15, с. 2].

Як узагальнює сучасна дослідниця цієї проблеми К. Гебхард, різні рівні аналізу в міжнародних відносинах означають, що фахові експерти можуть обирати залежно від вибору і джерел різні рівні аналітичного розгляду кризових або загрозливих ситуацій – на рівні міжнародної системи загалом, на частинах системи у взаємодії між собою або окремих її частинах [15, с. 3]. Що об'єднує частини або компоненти цієї системи, то це знову ж таки питання вибору або підходів до рівня аналізу предметного поля.

Міжнародна система може бути представлена як така, що складається з усіх держав, груп держав, організацій, суспільств або індивідуальних осіб цих суспільств та їх страт або угруповань (субрівнів). У цьому сенсі експерти [17; 18], повторимо, як правило розрізняють тріаду рівнів аналізу конфліктів і відповідно рівні їх значущості: рівень міжнародної системи, рівень суверенної держави та рівень індивіда. Проте, на додаток до цього, видається, що рівень окремих суспільних угруповань або внутрішніх груп за цільовими інтересами також важливо відрізнити і останнім часом такий фактор постає настільки вагомим, що може бути визначенням, як чотвертий [18–20]. Тобто в якісному і методичному планах при підході до аналізу тієї чи іншої конфліктної ситуації пропонується застосовувати модель 4-х рівнів аналізу або своєрідного «розкладення по 4-х полицях» конкретної ситуації з варіативним вибором рівня її розгляду. Так, якщо у практичному плані взятися, наприклад, до аналізу найбільш гострої фази протікання Холодної війни – Карибської кризи та її наслідків – то загалом існують усі чотири рівні наближення та розгляду цієї проблеми. Відповідно, для визначення рівня аналізу потрібно обрати ту чи іншу сферу його охоплення – який саме рівень аналізу варто застосувати і провести націлене дослідження.

Індивідуальний рівень – це погляд та аналіз діяльності людей, які стимулювали або реагували на кризу відповідно до їхньої владної позиції чи відповідальності. Безумовно у цьому випадку найцікавіше розглянути дії двох глав найбільших ядерних держав – М. Хрущова від СРСР і Дж. Кеннеді від США, які на той час були лідерами двох протилежних системних блоків держав. При цьому, ініціативні дії першого з них щодо розміщення ядерної зброї і ракет на Кубі, як свідчать розкриті тепер джерела та спогади, відрізнялися непередуманістю і намаганнями продемонструвати свою зверхність до лідера протилежної сторони та зовнішньополітичні амбіції, що й призвели до виникнення цієї кризи і реально поставили світ на грань ядерної війни. Те, що останнє загрожувало катастрофою і для самого СРСР з очевидністю різко вплинуло і змусило радянського керівника відступити від наступальної позиції. За аналогією і подовжуючи індивідуальний аналіз до сучасного

періоду, маємо підстави стверджувати, що і для радянської, і для наступної російської політики у сфері врегулювання конфліктів характерним є доведення ситуації до кризового стану, а потім діяти залежно від опору і міжнародної реакції.

Саме так і в ході Кубинської кризи, коли з американського боку була проявлена рішучість лідерської позиції щодо недопущення перебування ядерного арсеналу на території Куби і водночас певна гнучкість та готовність до компромісу у плані відвернення загрози ядерного Армагеддону, радянське керівництво радикально змінило свою поведінку. Компромісні ж спільні дії обох лідерів – у результаті критично націленого характеру особистого листування через довірених осіб і потаємні канали зв'язку, а зрештою через прийняття відповідальних рішень – забезпечили мирне вирішення цього конфлікту. Значущим наслідком такого рівня розгляду проблеми постає і факт рішення обох лідерів про проведення – вперше у такій практиці! – прямого кабельного зв'язку між офісами глав держав для забезпечення можливості оперативного вирішення усіх кризових ситуацій між двома сторонами на перспективу.

Груповий національно-політичний рівень у транснаціональній проекції – з очевидністю є не менш цікавим від індивідуального і маловивченим. Це може бути аналіз Карибської кризи з точки зору виявлення і дослідження інтересів внутрішньополітичних груп та оточень військово-розвідувального керівництва в обох державах. І якщо на стадії оперативного розгляду, певного торгу та остаточних лідерських рішень щодо врегулювання кризи роль партійно-політичних і військових осередків в обох країнах зводилася переважно до проміжного обговорення та певного рекомендаційного впливу на лідерів, то у подальшій перспективі такий аналіз безумовно підводить до причинно-наслідкових змін у політичному керівництві СРСР та факту вбивства президента США, що не можуть не пов'язуватися з негативною реакцією на події та проявами невдоволення внутрішніх політичних груп і силових осередків в двох країнах.

До цього рівня аналізу може бути дотичним і розгляд інтересів зарубіжних політичних еліт та їх лідерів, зокрема кубинського – Ф. Кастро, які до певної міри чи певного моменту ставали своєрідними заручниками рішень головних діючих осіб у конфлікті, загалом ж були відсутні від його обговорення та врахування наслідків. Вочевидь, як певний урок з цієї кризи, вже у новітній період регіональні лідери значно посилили, якщо не повністю змінили, позиції у ставленні до глобальних конфліктних ситуацій і підходів до їх розгляду, намагаючись забезпечувати при обговореннях врахування інтересів всіх зацікавлених сторін. Чи не найкращим підтвердженням такого становища постає проведення у наші дні самітів держав НАТО чи регіональних міжнародних об'єднань, де кожен з членів має рівний голос і спільну відповідальність за безпекові рішення.

Близьким до останнього є і аналіз *на рівні держав*, як базових суб'єктів міжнародних відносин, що взаємодіють між собою для вирішення кризових моментів

і реалізації національних інтересів, іншими словами, головних цілей своїх зовнішніх політик на міжнародній арені. У даному конфлікті роль держав проглядалася по всьому спектру дій протистояння – і по відношенню до організації і забезпечення скритного перевезення ракет та ядерної зброї, її розгортання та наступної реевакуації однією стороною, так само як і фіксація загрози, введення морської блокади та приведення в бойову готовність збройних, насамперед ядерних, сил іншою. Безумовно відповідний аналіз ролі «державної машини» при розгортанні кризових конфліктних ситуацій не може не мати суттєвої наукової і практичної значущості.

Системний рівень: у зазначеному контексті походить і спирається на зазначений міждержавний рівень аналізу, бо для періоду Холодної війни ролі двох головних у конфлікті держав були вирішальними щодо відповідних політичних блоків у двополюсному світі. В той же час у науковому сенсі цікавим і самостійним може розглядатися аналіз впливу та міжнародної реакції на Карибську кризу, що загрожувала ядерною катастрофою всьому світу у глобальному масштабі, який на той час формувався майже виключно виміром універсальних міжнародних організацій, насамперед ООН. У цій площині позиція СРСР і соціалістичного табору в ООН щодо постійного заперечення (як не порівняти з практикою нинішньої Росії: «нас там нет!») факту розташування на Кубі радянських балістичних ракет стала провальною на фоні представлених США у фойє Ради Безпеки ООН фотоматеріалів з прямими доказами такого факту. СРСР у цьому вимірі зазнав системної поразки, що згодом не тільки змусило його забрати ракети з Куби, а й постало чинником потужної дискредитації політики та міжнародних позицій СРСР і всього соціалістичного табору на міжнародній арені.

У продовження порівняльного плану, нинішня політика Росії і заперечення на міжнародній арені і в РБ ООН участі її збройних формувань в агресивних діях проти України може слугувати додатковим свідченням історичної звичності у порушенні загальноновизнаних норм міжнародної поведінки або певної системності в практиці цієї держави щодо просування своїх власних інтересів на міжнародній арені всупереч інтересів інших. У заключному аналітичному сенсі такі дії і політика Росії можуть прив'язуватися до переслідування квазі схожих цілей і принципів Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, але ніяк не сучасних демократичних міжнародно-правових норм спілкування більшості країн світу.

Наразі з наведених підходів до аналізу кризових явищ у міжнародних справах найбільшої ваги набирає можливість прийняття рішень на рівні політичних лідерів зацікавлених держав та їх відповідна підтримка або відвернення загрози на міжнародному рівні. Тож тут треба враховувати, що проведені протягом 2021 року зустрічі і спілкування Дж. Байдена з російським президентом і паралельно з європейськими лідерами засвідчили певні допущення на підтримку діалогу з Росією. З американського боку це, зокрема, проявляється у межах вірогідної «джентльменської домовленості» з російським

візаві щодо запобігання кібератакам на критичну інфраструктуру і в першу чергу щодо ядерних озброєнь, а також у сферах публічної політики та виборчих перегонів. А, з європейського, – через достатньо тонкий якщо не крихкий процес пошуку балансу та спільної мови у сьогоднішньому трансатлантичному вимірі, коли є спільна зацікавленість у єднанні з питань безпеки і водночас певні колізії чи неспівпадіння у реалізації національних інтересів.

Характерними тут можуть бути позиції лідерів Німеччини або Франції, які у контактах з Вашингтоном загалом підтримують курс на зміцнення трансатлантичних зв'язків і, в той же час, у геополітичному ракурсі нерідко засвідчують національні позиції та інтереси щодо небажаності загострення стану протистояння в Європі і відповідних паліативних підходів до стосунків з Росією та, паралельно, у просуванні часом відмінних до поточних інтересів США домовленостей з Китаєм щодо розширення надходжень китайських інвестицій та торгівлі з їх країнами та ЄС у цілому. З очевидністю, такі позиції і тенденції в аналітичному плані говорять про появу нових викликів і модернізацію політичних підходів і процесів на світовій і європейській міжнародних аренах і, як результат, відчутного загострення міжнародних торгів у сфері міжнаціональних інтересів. І чи не свідченнями цього стали, зокрема, просування у вирішенні долі «Північного потоку-2» та поновлення жорстких концептуальних виступів з боку російського лідера щодо ставлення до врегулювання конфлікту з Україною та міжнародної безпеки загалом. Іншими словами, безлімітні поступки однієї сторони можуть викликати та призводити до прямих провокувань і радикальних загроз міжнародній безпеці з боку іншої.

Безумовно для української сторони за цих умов важливими і необхідними постають завдання ретельного відслідковування та різнорівневого аналізу всіх наявних загроз та адекватно спрямованого відвернення небезпеки для самого існування і суверенності своєї власної держави. При цьому справедливості висновків і відповідних рекомендацій за тим чи іншим рівнем аналізу чи сценарієм обумовлюватимуть більшу чіткість прийняття рішень та побудови різнобічного плану дій щодо зниження рівня загроз національній безпеці і отримання максимальної підтримки міжнародної спільноти.

Висновки

Підсумовуючи розгляд зазначених 4-х рівнів аналізу безпекових проблем у міжнародних відносинах можна, як важливе теоретичне положення, стверджувати, що від того, який з конкретних рівнів концептуального аналізу обирається, значною мірою залежить і до якого рівня висновків можна прийти у його прикінцевих положеннях. Тобто, обраний рівень аналізу або підходів до розгляду конкретної конфліктної чи безпекової ситуації визначає і відповідні рівні якісної оцінки та сфери впливовості акторів, розподіляючи їх «по полицях». У цьому полягають і головні переваги зазначеного методу теоретичного аналізу конфліктних ситуацій і загроз. Тим часом «наживо» самі реальні конфлікти чи загрози, які у теоретичному плані можуть варіативно

структуруватися, залежно від фази чи стану протікання отримують і відповідні оперативні характеристики та визначення. Саме тому найбільш вживаними наразі формами практичного визначення кризових безпекових проблем є їхнє віднесення до категорій існуючих чи нових регіональних конфліктів – так званих «гарячих» точок, «заморожених» чи мляво минаючих подій, гібридних і кіберзагрозливих ситуацій тощо.

Наведене різноманіття у підходах до аналізу кризових явищ у міжнародних справах є логічним з погляду множинності приводів чи глобальних інтересів

до цих питань. У науковому сенсі, на думку автора статті, метод застосування 4-х рівнів у структуризації міжнародних загроз може вважатися оптимальним, особливо в ситуаціях, коли прагнемо зробити узагальнені висновки на базі зрізів усіх їх рівнів. Зокрема, розгляд конфлікту у зв'язку з агресивними діями Росії проти України за пропонуваними рівнями може допомогти створити системну дорожню карту контр дій за окремими напрямками чи рівнями аналізу існуючої для України головної загрози на часі.

Список використаних джерел

- [1] Перепелиця Г.М. Конфлікти в посткомуністичній Європі. (Національний ін-т стратегічних досліджень – Воєнна безпека; Вип. 8). Київ: ПЦ «Фоліант», 2003. 431 с.
- [2] Пінцак В.І. Позиція України у процесі врегулювання Придністровського конфлікту: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2008. 20 с.
- [3] Конфлікти на пострадянському просторі: глобальний та локальний виміри: матеріали міжнародної науково-практичної конференції / упоряд.: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик. (Львів, 13 грудня 2016 р.). Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 100 с.
- [4] Бернадський Б.В. Міжнародні конфлікти: курс лекцій. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 366 с.
- [5] Стрельцов Є.Л. Міжнародні конфлікти: спроба визначення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 227–234.
- [6] Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці: навч. посіб. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.
- [7] SIPRI Yearbook, 2021: Armaments, Disarmament and International Security: Summary. URL: https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-06/sipri_yb21_summary_en_v2_0.pdf (accessed date: 20.05.2021).
- [8] Turkey-Greece: From Maritime Brinkmanship to Dialogue. Report No. 263 / Europe & Central Asia by May 31, 2021. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/263-turkey-greece-maritime-brinkmanship-dialogue> (accessed date: 22.05.2021).
- [9] Brussels Summit Communiqué: Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Brussels 14 June 2021. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm (accessed date: 25.05.2021).
- [10] Putin's new Ukraine essay reveals imperial ambitions. 2021. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putins-new-ukraine-essay-reflects-imperial-ambitions/> (accessed date: 20.05.2021).
- [11] Chapter 4: Conflict, War, and Terrorism. 2012. URL: <https://www.pearsonhighered.com/assets/samplechapter/0/2/0/5/0205875238.pdf> (accessed date: 23.05.2021).
- [12] Тамбовцева М.А. Теоретический подход копенгагенской школы к обеспечению международной безопасности: основные положения теории секьюритизации. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2017. № 9(83) С. 185–187.
- [13] European Parliament. Mapping threats to peace and democracy worldwide: Normandy Index 2021. URL: <https://cutt.ly/iR9taY3> (accessed date: 20.05.2021).
- [14] Ejodus F. Conflict, Peace and Ontological Security. 2020. URL: https://www.academia.edu/43886501/Conflict_Peace_and_Ontological_Security (accessed date: 23.05.2021).
- [15] Gebhard C. Student feature – Levels of analysis. 2018. URL: <https://www.e-ir.info/pdf/72874> (accessed date: 21.05.2021).
- [16] Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2000. 237 с.
- [17] Aklaev A.R. Dynamics of the Moldova Trans-Dniester ethnic conflict (late 1990s to early 1990s). *Ethnicity and Power in the Contemporary World* / Ed. by K. Rupasinghe, V.A. Tishkov. Tokyo: United Nations UP, 1996. P. 83–115.
- [18] Singer J.D. The level-of-analysis problem in international relations. *World Politics*. 1961. Vol. 14, No. 1. P. 77–92.
- [19] Singer D. International conflict: Three levels of analysis. *World Politics*. 1963. Vol. 12, No. 3. P. 453–461.
- [20] Theorizing security in the Eastern European Neighborhood: Issues and approaches / Ed. by R.Q. Turcsanyi, M. Vorotnyuk. Bratislava Kyiv: STRATPOL, 2018. P. 4–15.

References

- [1] Perepelytsya, H.M. (2003). *Conflicts in post-communist Europe*. (National Institute for Strategic Studies – Military Security; Issue 8). Kyiv: HRC “Foliant”.
- [2] Pintsak, V.I. (2008). *Ukraine's position in the process of settling the Transnistrian conflict*. (Candidate thesis, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine).
- [3] Malskyi, M., Vovk, R., & Kuchyk, O. (Eds.). (2016). *Conflicts in the post-Soviet space: Global and local dimensions: Materials of the international scientific-practical conference*. Lviv: Faculty of International Relations of LNU. I. Franko.

- [4] Bernadskyi, B.V. (2012). *International conflicts*. Kyiv: SE Publishing House "Personal".
- [5] Streltsov, E.L. (2015). International conflicts: The pursuit of definition. *Current Issues of State and Law*, 75, 227-234.
- [6] Petrisko, V.S. (2020). *Conflictology: A course of lectures, encyclopedia, program, tables*. Uzhhorod: Uzhhorod National University Publishing House "Hoverla".
- [7] SIPRI Yearbook, 2021: Armaments, Disarmament and International Security: Summary. (2021). Retrieved from https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-06/sipri_yb21_summary_en_v2_0.pdf
- [8] Turkey-Greece: From Maritime Brinkmanship to Dialogue. Report No. 263 / Europe & Central Asia. (2021, May). Retrieved from <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/263-turkey-greece-maritime-brinkmanship-dialogue>
- [9] Brussels Summit Communiqué: Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Brussels 14 June 2021. (2021). Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm.
- [10] Putin's new Ukraine essay reveals imperial ambitions. (2021). Retrieved from <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putins-new-ukraine-essay-reflects-imperial-ambitions/>.
- [11] Chapter 4: Conflict, War, and Terrorism. (2012). Retrieved from <https://www.pearsonhighered.com/assets/samplechapter/0/2/0/5/0205875238.pdf>.
- [12] Tambovtseva, M.A. (2017). Theoretical approach of Copenhagen school to ensuring international security: The basic provisions of securitization theory. *Historical, Philosophical, Political and Legal Sciences, Cultural Studies and Art History. Questions of Theory and Practice*, 9(83), 185-187.
- [13] European Parliament. Mapping threats to peace and democracy worldwide: Normandy Index 2021. Retrieved from <https://cutt.ly/iR9taY3>.
- [14] Ejodus, F. (2020). Conflict, Peace and Ontological Security. Retrieved from https://www.academia.edu/43886501/Conflict_Peace_and_Ontological_Security.
- [15] Gebhard, C. (2018). *Student feature – Levels of analysis*. Retrieved from <https://www.e-ir.info/pdf/72874>.
- [16] Brzezinski, Z. (2000). *The grand chessboard*. Lviv-Ivano-Frankivsk: Lileya-NV.
- [17] Aklaev, A.R. (1996). Dynamics of the Moldova Trans-Dniester ethnic conflict (late 1990s to early 1990s). In K. Rupasinghe, & V.A. Tishkov (Eds.), *Ethnicity and Power in the Contemporary World* (pp. 83-115). Tokyo: United Nations UP.
- [18] Singer, J.D. (1961). The level-of-analysis problem in international relations. *World Politics*, 14(1), 77-92.
- [19] Singer, D. (1963). International conflict: Three levels of analysis. *World Politics*, 12(3), 453-461.
- [20] Turcsanyi, R.Q., & Voroitnyuk, M. (2018). *Theorizing security in the Eastern European Neighborhood: Issues and approaches*. Bratislava Kyiv: STRATPOL.

Oleksandr Tsvietkov

Borys Grinchenko Kyiv University
04053, 18/2 Bulvarno-Kudriavska Str., Kyiv, Ukraine

Structuring the Analysis of International Conflicts and Threats

Abstract. This paper considers the theoretical and practical approaches to the analysis of pressing and sensitive issues of international life, such as conflicts and threats in international relations. Their current multipolar model, as well as the previous bipolar one, is described by an expansive range of historically developed and new hybrid conflicts occurring in Europe and almost all parts of the world, which in themselves pose serious regional and global threats or result from such exacerbations. In a modernised political-scientific epistemological key, this article raises the question of the need to isolate and analyse the current diversity of international challenges, threats, and conflicts and their typification and structuring. For this reason, it is proposed to achieve greater specificity in the analysis of conflict situations and in understanding the possibilities of obtaining a certain geopolitical result from their settlement, namely in the confrontation between Ukraine and Russia. Thematically, using examples from world and Ukrainian diplomatic practice, the study presents analytical approaches to the issue of international threats based on the theory of international relations and relevant research in expert and academic circles on war, peace, and conflict studies. The methods of application of the Copenhagen School of Securitisation Theory, the Normandy Index, the Concept of Ontological Security, etc. are defined as the most appropriate and promising among others. Conflict structuring models based on value approaches in five areas, and different levels of crisis and threat analysis are also considered. The latter is proposed to expand from three to four levels of analysis or targeted "dilution of 4 shelves" of a particular situation, with variable or combined choice of level of consideration and solution. An in-depth understanding of current conflicts and threats should stimulate international dialogue and contribute to a better understanding of international security and the search for solutions to the current conflicts

Keywords: international relations, regional and global threats, securitisation methods, Normandy index and ontological security, 4 levels of conflict analysis

УДК 327.5 (98+99)

DOI: 10.46493/2663-2675.31(5).2021.61-69

Дмитро Чеберкус*, Андрій Федчук, Софія Жеребчук*Національний антарктичний науковий центр МОН України
01601, б-р Тараса Шевченка, 16, м. Київ, Україна*

Зовнішня політика ЄС і Росії в Арктиці як чинник формування стратегії діяльності України в полярних регіонах Землі

Анотація. Геополітичне значення Арктики зростає протягом останніх десятиліть, у якому провідні глобальні та регіональні держави намагаються реалізувати нові стратегічні й економічні можливості. У статті проаналізовано зміст програмних документів стратегічного характеру, які визначають засади зовнішньої політики в арктичному регіоні двох головних суб'єктів світової політики на євразійському континенті – Європейського Союзу та Російської Федерації, – які мають різне стратегічне бачення розвитку регіону і водночас є головними чинниками формування елементів стратегії діяльності України в полярних регіонах. Показано, що засади зовнішньої політики ЄС у регіоні спрямовані на захист прав громадян арктичних країн-членів ЄС, збалансований розвиток регіону з чітким імперативом на природоохоронну діяльність і наукові дослідження з цією метою. У свою чергу, політика РФ в Арктиці має чітко виражений військово-стратегічний пріоритет, особливо з 2014, після анексії Кримського півострова та окупації на Сході України. З огляду на це, подальшими завданнями зовнішньополітичної діяльності України в арктичному регіоні мають бути, з одного боку, повне використання потенціалу інтеграції України до Європейського дослідницького простору та долучення до реалізації Європейського «зеленого» курсу як амбітного інтеграційного проєкту ЄС, а з іншого – розроблення, збереження та посилення усіх доступних міжнародно-правових механізмів та інструментів щодо протидії агресії Російської Федерації проти України, що повною мірою відповідає нещодавно затвердженій Стратегії зовнішньополітичної діяльності України

Ключові слова: Арктика, правовий режим, Арктична рада, Система Договору про Антарктику, міжнародні відносини, національні інтереси, сталий розвиток

Вступ

Геополітичне значення Арктики – північної полярної області Землі площею близько 21 млн кв.км., що включає окраїни материків Євразія і Північна Америка й акваторію Північного Льодовитого океану з островами – особливо зростає протягом останніх десятиліть, відколи зміни клімату вже наочно та докорінно перетворюють регіон, у якому провідні глобальні і регіональні держави вбачають нові стратегічні й економічні можливості. Так, за даними Геологічної служби США в Арктиці знаходиться близько 22 % світових нерозвіданих ресурсів вуглеводнів – 30 % запасів газу і 13 % нафти. Водночас 84 % ресурсів знаходяться на шельфі Північного Льодовитого океану з глибинами до 500 метрів і лише 16 % – на сухопутній території арктичних держав у межах Північного полярного кола [1]. З огляду на цю обставину наразі вісім арктичних держав – Канада, Королівство Данія (через Гренландію та Фарерські острови), Фінляндія, Ісландія, Норвегія, Російська Федерація, Швеція та США – затвердили національні документи чи стратегії щодо подальшого освоєння Арктики [2].

Зі свого боку, природно-ресурсний потенціал полярних регіонів Землі та їх виняткова роль у формуванні глобальних природних процесів, а також розвиток міжнародних правових відносин є головними чинниками, що визначають необхідність забезпечення систематичної присутності України в цих регіонах для зміцнення національної безпеки, захисту політичних, соціально-економічних та екологічних інтересів. Ці далекі на перший погляд регіони Землі визначають вплив на формування клімату в усіх кутках планети через те, що холодні води Південного та Північного Льодовитого океанів регулюють тепловий режим всього Світового океану. Відтак, фундаментальні зміни, які наразі відбуваються в полярних водах, невідворотно призведуть до фізичних, біологічних і соціально-економічних наслідків глобального масштабу, в тому числі й в Україні, адже процеси потепління клімату матимуть суттєвий негативний вплив на економіку степових областей України. Крім того, Україна є морською державою, торговельний, риболовецький і науково-дослідний флот якої повинен

Стаття надійшла: 15.08.2021, Доопрацьовано: 20.09.2021, Схвалено до друку: 25.10.2021

Рекомендоване цитування:

Чеберкус Д., Федчук А., Жеребчук С. Зовнішня політика ЄС і Росії в Арктиці як чинник формування стратегії діяльності України в полярних регіонах Землі. *Зовнішні справи*. 2021. Т. 31, № 5. С. 61–69.

**Відповідальний автор*

мати можливість здійснювати свою діяльність у морях та океанах на всіх широтах, у тому числі і в Арктиці, тому доступ України до важливих арктичних шляхів повинен бути відображений у державному зовнішньополітичному курсі.

Отже, метою статті є проаналізувати зміст програмних документів стратегічного характеру, які визначають засади зовнішньої політики в арктичному регіоні двох головних суб'єктів світової політики на євразійському континенті – Європейського Союзу та Російської Федерації, – які мають почасти протилежне стратегічне бачення розвитку регіону і водночас є головними чинниками формування елементів стратегії діяльності України в полярних регіонах.

Оновлена політика ЄС в Арктиці

Оскільки ЄС виступатиме провідним глобальним суб'єктом у сфері захисту прав людини та політики сталого розвитку, його зовнішня політика в Арктиці спрямована на забезпечення ключової ролі ЄС у подальшому розвитку арктичного регіону в інтересах громадян ЄС, перш за все, трьох держав-членів ЄС, які знаходяться в Арктиці (Данія, Швеція, Фінляндія) [3]. Арктична політика ЄС регулярно переглядається з часу свого першого затвердження у 2008 році. Поточна політика ЄС в Арктиці, опублікована у 2016 році, має три визначені пріоритети: 1) подолання наслідків змін клімату і охорона навколишнього природного середовища; 2) сприяння сталому розвитку; та 3) посилення міжнародного співробітництва [4]. У липні 2020 року Європейська Комісія і Європейська служба зовнішніх зв'язків (EEAS) оголосили проведення консультацій з широкою громадськістю з метою перегляду вказаних трьох пріоритетів чинної політики ЄС в Арктиці, а також визначення нових викликів і можливостей діяльності в Арктиці, зокрема, з урахуванням ухваленого у 2019 році Європейського «зеленого» курсу.

За результатами консультацій ЄС й надалі відіграватиме важливу роль у забезпеченні безпеки, стабільності та сталого розвитку Арктики. Водночас, новими елементами оновленої комплексної політики ЄС, яка буде схвалена до кінця 2021 року, мають стати: 1) довгострокова перспектива перешкоджання екологічно шкідливих практик реалізації людської діяльності в регіоні, яка може негативно впливати на арктичні екосистеми, біологічні види та середовище їхнього проживання; 2) інтеграція оновленої арктичної політики ЄС з його зовнішньою політикою щодо глобальної протидії змін клімату та Європейським «зеленим» курсом задля досягнення ефективного сталого розвитку Арктики, а також 3) підтримка з цією метою міждисциплінарних наукових досліджень як одного з ключових елементів оновленої політики ЄС в Арктиці [5].

Така чітка орієнтація на екологічний підхід і відповідні наукові дослідження вигідно відрізняє ЄС на тлі зростаючої конкуренції та мілітаризації глобальних та регіональних держав-лідерів в Арктиці (в першу чергу, США, Росії та Китаю). При цьому, Європейський «зелений» курс може розглядатись як модель принципово відмінної арктичної політики, в рамках якої держави

застосовують інклюзивний підхід, спрямований на те, щоб зробити ЄС кліматично нейтральним до 2050 року шляхом переходу до зеленої економіки замкненого циклу. Задля цього формується нова економічна парадигма в Європі, змінюючи традиційні підходи до виробництва і розвитку економіки через мінімізацію використання викопних видів палива, зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, що в результаті покращить здоров'я та якість життя людей. Так, замість того, щоб зосереджуватись тільки на одній проблемі, такий як, наприклад, збереження біорізноманіття, у межах Європейського «зеленого» курсу комплексно беруться до уваги і досліджується застосування на практиці принципів сталого розвитку в сільському господарстві та промисловій системі загалом, в зеленій енергетиці, промисловості, будівництві, транспортному секторі, сфері утилізації відходів – все що може спричинити негативний кумулятивний ефект. Наразі Європейський «зелений» курс вже реалізується у трьох арктичних країнах-членах ЄС (Данія, Швеція і Фінляндія), при чому у такій специфічній для Арктики сфері діяльності, як морський транспорт і пошуково-рятувальні операції на морі.

Отже, у міру того, як ЄС переглядає та посилює свою арктичну політику, він починає діяти як нормативний союз держав, який може протистояти наративам, що зводять весь комплекс природних і суспільно-політичних процесів в Арктиці до театру суперництва великих держав, і, відповідно, протидіяти наростаючим тенденціям розглядати регіон виключно як арену нової «холодної» війни чи арену для гонки за ресурсами.

Військово-стратегічні інтереси РФ в Арктиці

Арктична зона є одним із пріоритетів розбудови зовнішньої та внутрішньої політики РФ, з огляду на її політичне, економічне та екологічне значення для країни. В Арктиці розміщуються морські стратегічні ядерні сили Російської Федерації та найчисельніший російський флот. Арктика також є основним джерелом вуглеводнів для РФ: 80 % природного газу та 17 % видобутку нафти.

2020 року РФ оновила визначальні стратегічні документи, пов'язані так чи інакше з арктичною політикою: Основи державної політики Російської Федерації в Арктиці до 2035 року [6], Стратегія розвитку Арктичної зони Російської Федерації та національної безпеки до 2035 року [7], Концепція сталого розвитку корінних малочисельних народів Півночі, Сибіру та Дальнього Сходу РФ [8]. Крім того, російський уряд розробив нещодавно окремий документ щодо розвитку Арктики, який поєднує в собі економічний і військовий аспекти в північному регіоні. До зазначеного документа занесено завдання та заходи, зокрема й військово-політичні, пов'язані із головуванням РФ у Арктичній раді протягом 2021–2023 років. Документ було затверджено Указом Президента РФ № 164 від 5.03.2020 [6].

Оновлені стратегічні та програмні документи РФ багато в чому повторюють попередні ітерації. Зокрема, відповідно до Основ державної політики РФ в Арктиці – як в оновленому документі, так і в тому, який був чинним до 2020 року – Арктика розглядається як основна

ресурсна база для розвитку економіки РФ. Розвиток Північного морського шляху також залишається пріоритетом. Про важливість зазначеного свідчить той факт, що РФ виділила кошти на фінансування п'яти нових криголамів. Разом із тим, нові стратегічні документи містять також нові складові. Уваги заслуговують окремі пункти державної політики РФ в Арктиці. По-перше, цим документом було створено окреме угруповання військ спеціального призначення в Арктиці. По-друге, документ серед інших загроз, визначає «спроби низки іноземних держав переглянути базові положення міжнародних договорів, що регулюють господарську та іншу діяльність в Арктиці, і створити системи національного правового регулювання без врахування таких договорів і регіональних форматів співробітництва як загрозу державним інтересам РФ. Ці заяви, очевидно, відсилають до невирішеного конфлікту Росії з Норвегією щодо тлумачення Договору про Шпіцберген 1920 року [9; 10]. Зазначеним договором заборонено вилов морських живих ресурсів у зоні 200 морських миль. Так звана охоронна зона навколо Шпіцбергену, створена Норвегією з метою збереження живих ресурсів Арктики, сприймається Росією як обмеження її господарської діяльності. У лютому 2020 року, до сотої річниці Договору про Шпіцберген, Росія направила офіційно листа до МЗС Норвегії, у якому знову порушила це питання.

Відповідно до Основ державної політики РФ в Арктиці зростаюча військова присутність інших країн визначається як загроза безпеці РФ. Однак одночасно РФ сама продовжує нарощувати військовий потенціал в арктичних широтах [11; 12]. Законодавчо такий крок обґрунтовується як вимушений – з огляду на дестабілізацію паритету сил у регіоні іншими державами. Росія все частіше розглядає Арктику як важливий район, у якому нарощується протистояння на кшталт часів «холодної війни» з США та державами НАТО. Особливо чітко така політика почала простежуватися після анексії Криму та окупації окремих районів Донецької та Луганської областей України, що призвело до накладання західними державами дипломатичних та економічних санкцій, спрямованих зокрема й проти російських арктичних проєктів з розвідки нафти і газу. Відтак, існує ризик перекидання конфлікту зі Сходу України на Арктику та пов'язану з цим можливу агресивну чи експансіоністську поведінку Росії в Арктиці [13]. Вперше 2014 року до Військової доктрини РФ було внесено завдання «зниження загроз в арктичному регіоні як головне політичне завдання». Згідно з офіційними програмними документами, «військова діяльність в Арктиці необхідна для надійного контролю над регіоном і захисту інтересів там. Військове зміцнення Росії в Арктиці є частиною економічної стратегії». Більше того, Російською морською доктриною 2017 року визначається заява США щодо бажання домінувати на морі, зокрема в Арктиці, як одна з основних загроз безпеці національним інтересам Росії.

Як відповідь на такі загрози, РФ наприкінці 2020 – на початку 2021 було організовано ряд навчань, у ході яких три російські атомні підводні човни одночасно прорвали арктичний лід. Також Міністерство

оборони РФ заявило, що незабаром випробує різні типи військових реактивних літаків в Арктиці, зокрема винищувачі Су-34 і Су-35, а також літаки-амфібії Б-200. Останні часто використовуються для боротьби з пожежами, але їхньою основною місією в Арктиці буде проведення рятувальних операцій. Також у російських програмних документах визначено необхідність співпраці з ЄС, іншими арктичними країнами, а також країнами та організаціями, що мають інтерес в Арктиці [14]. Крім того, законодавством РФ передбачено необхідність підтримки співпраці з питань делімітації арктичного шельфу, допомоги в пошуково-рятувальних місіях, запобіганні та реагуванні на техногенні та природні катастрофи, а також налагодження та розвиток наукової співпраці [15].

Також чітко просліджується той факт, що після 2014 року РФ не лише створила окреме військове угруповання в Арктичному регіоні та наростила військову присутність, але й законодавчо визначила зміцнення двостороннього співробітництва з арктичними державами та розширення різних форматів співпраці (Арктична рада, Арктична п'ятірка, Баренцова Євро-Арктична рада) як пріоритет зовнішньої політики [14; 16]. Одночасно з регіональними арктичними організаціями Росія, попри суперництво, намагається підтримувати та розвивати партнерські відносини з Китаєм щодо арктичного регіону [17; 18]. Усі кроки, націлені на зміцнення білатерального та регіонального співробітництва, спрямовані на вихід з-під дії ряду економічних санкцій.

Військова присутність Росії в Арктиці стала більш помітною протягом останніх років – після створення Об'єднаного стратегічного командування Північного флоту. 2019 року представники оборони повідомили, що 19 аеродромів у регіоні побудовано або модернізовано. Найбільший знаходиться в архіпелазі Земля Франца-Йосифа. Згідно з технічними характеристиками він може приймати різні типи літаків, зокрема важкий вантажний літак Іл-76.

Також 2020 року представники Міністерства оборони РФ оголосили про плани побудувати шість танкерів для заправки кораблів. Вони повинні бути готові до 2028 року. Ще одним свідченням нарощування військової присутності є оголошений міноборони РФ тендер для постачання військ обладнанням, необхідним у полярних широтах при екстремальних температурах – військові оголосили тендер на суму близько 464 мільйонів рублів (6 мільйонів доларів США) щодо забезпечення безперебійних поставок вантажів. Інформація щодо цього тендеру є обмеженою, а заявки можуть подавати лише ті учасники, яких запросить міноборони РФ [17].

В аналітичному звіті Стокгольмського інституту досліджень миру (SIPRI) відзначається, що «військова активність у регіоні низька в порівнянні з «холодною війною», але вона зростає» [19]. Ще одна важлива складова арктичної політики РФ: забезпечення судноплавства і, одночасно, економічних інтересів, розвиваючи Північний морський шлях, що проходить через ексклюзивну економічну зону країни. Уряд хоче перетворити маршрут на комерційний канал, прирівнявши його до статусу Суецького каналу. Однак спроби повного

контролю лише РФ оскаржуються США. Після ситуації з контейнеровозом «Ever Give» в Суецькому каналі, який паралізував рух танкерів каналом наприкінці березня, інтерес до Північного морського шляху зріс не лише з боку РФ, але більшість держав вважає такий альтернативний шлях ще більш ризиковим через непередбачуваність політики РФ.

Ще одним пунктом, на який варто звернути увагу, говорячи про політику РФ в Арктиці, є політика стосовно корінних народів, адже з 4 мільйонів населення Арктики, близько 10 % припадає на понад 40 різних корінних народів, що нерівномірно проживають в арктичних районах [3]. Тому в основних законодавчих документах РФ корінні народи є пріоритетом для РФ. Відповідно до норм міжнародного права створення міжнародних міжурядових організацій та участь у них є прерогативою держав. Це означає, що саме суверенітет є тією необхідною складовою для участі у міжнародних міжурядових організаціях. З цього погляду Арктична рада є унікальним і цікавим для вивчення прикладом.

Арктичну раду утворено як міжнародну міжурядову організацію відповідно до Оттавської декларації 1996 від імені урядів Канади, Данії, Фінляндії, Ісландії, Норвегії, РФ, Швеції та США. Однак, відповідно до цієї декларації, однакові права, поруч із суверенними державами, отримали представники корінних народів Півночі: шість організацій – об'єднань корінних народів. Само по собі таке представництво є унікальним. Так, у міжнародному праві відоме представництво при міжнародних організаціях націй і народів, які борються за свою незалежність (ГА ООН). У цьому випадку статус постійного представника при міжнародній міжурядовій організації не означає визнання як суб'єкта міжнародних відносин.

Також таке представництво цікаво розглянути з погляду впливу традиційних акторів міжнародних відносин на процес прийняття рішень з боку представників корінних народів. Так, уряд РФ надає значної уваги у своїй політиці розвитку корінних народів: розроблено ряд нормативно-правових актів, направлених на забезпечення розвитку всіх сфер діяльності корінних народів; виділено значне фінансування; представникам корінних народів надано право контролю виконання рішень. Наприклад, розроблено та впроваджено концепцію початкової та середньої освіти для дітей представників кочових чи мисливських племен з можливістю залишитися у навчальному закладі на період відсутності батьків. Однак, незважаючи на політику підтримки, задекларованою РФ, окрім Ямало-Ненецького автономного округу, серед інших корінних народів спостерігається значний спад у прирості населення [8].

Ямало-Ненецький автономний округ займає особливе місце серед арктичних територій Росії. За останнє десятиліття Ямал опинився у центрі масштабних газових і транспортних проектів і, по суті, став новою нафтогазовою провінцією. Паралельно з цим корінні народи округу зорганізувалися в рух протесту. Проблема є те, що газо- та нафтовидобувні компанії займають великі площі, що раніше використовувалися під пасовища для оленів. Крім того, влада регіону наголосила на

необхідності скорочення поголів'я північного оленя. Разом із цим, Асоціація корінних малочисельних народів Півночі, Сибіру та Далекого Сходу Російської Федерації (RAIPON), що має статус постійного представника в Арктичній раді, проводить регулярний моніторинг поточного стану «Стратегії державної національної політики РФ на період до 2025 року». Внаслідок такого моніторингу, крім усього іншого, було вказано на проблему віднесення громадян до корінних народів. Отже, можна зробити висновок, що політика РФ щодо корінних народів ніщо інше як «загравання» з огляду, зокрема, і на голос у рамках Арктичної ради.

Формування елементів стратегії діяльності України в полярних регіонах

Незважаючи на схожі фізико-географічні умови, правові режими полярних регіонів Землі, які базуються на нормах міжнародного права, багатосторонніх угодах і національному законодавстві договірних сторін, мають у своїй правовій природі суттєві відмінності, які слід враховувати новим державам, що мають намір реалізовувати свої національні інтереси у цих регіонах.

Так, основні принципи міжнародно-правового режиму Антарктики закріплені у Договорі про Антарктику від 01 грудня 1959 року, а також у інших доповнюючих міжнародно-правових актах, що складають Систему Договору про Антарктику, яка більшістю експертами вважається одним з найуспішніших і надійних міжнародно-правових режимів, який забезпечив управління всіма видами людської діяльності у масштабі цілого континенту, що охоплює майже 10% поверхні Землі, причому весь цей простір знаходиться виключно за межами національної юрисдикції жодної держави. Мирне використання, міжнародне наукове співробітництво та охорона навколишнього середовища Антарктики, включаючи раціональне використання морських ресурсів Південного океану, складають три основні елементи, які продовжують бути наріжними стовпами Системи Договору про Антарктику [20]. Станом на вересень 2021 р. Сторонами Договору про Антарктику є 54 держави, з помірних яких право голосу мають тільки 29, включаючи Україну. Отже, для країн, які прагнуть відігравати активну роль у міжнародній політиці, Антарктика стає елементом зовнішньополітичної стратегії.

Україна приєдналася до Договору про Антарктику постановою Верховної Ради України 17 вересня 1992 р., а набуття Україною у 2004 році статусу Консультативної Сторони Договору про Антарктику надало державі право голосу при ухваленні консенсусом рішень щодо всіх аспектів організації людської діяльності в Антарктиці та подальшого розвитку міжнародно-правового режиму регіону. Відповідно до Статті IX Договору про Антарктику таке право має кожна Сторона доки вона виявляє свою зацікавленість шляхом проведення в Антарктиці суттєвої науково-дослідницької діяльності, такої як створення наукової станції або організація регулярних наукових експедицій. Відтак, проведення наукових досліджень та відповідне законодавче й матеріально-технічне забезпечення наразі є головним елементом здійснення державної політики в Антарктиці.

На виконання зазначеного положення Договору про Антарктику, починаючи з 1996 року, Україна утримує власну антарктичну станцію «Академік Вернадський», 25-річчя заснування якої відзначається цього року окремим Указом Президента України [21]. На сьогоднішній день станція є унікальною геофізичною обсерваторією цілорічного функціонування та важливим опорним пунктом міжнародного довгострокового моніторингу навколишнього середовища в Антарктиці. Забезпечення ефективного функціонування антарктичної станції «Академік Вернадський», організацію і проведення щорічних українських антарктичних експедицій, включаючи підготовку та проведення комплексних морських експедицій в Південному океані, а також координацію участі України у міжнародних дослідженнях в Антарктиці покладено на державну установу Національний антарктичний науковий центр МОН України. Зазначені заходи здійснюються в рамках Державної цільової науково-технічної програми проведення досліджень в Антарктиці на 2011–2023 рр. Кінцевою метою проведення комплексних фундаментальних і прикладних наукових досліджень в Антарктиці, передбачених цією програмою, є здійснення науково обгрунтованої оцінки біологічного та мінерально-ресурсного потенціалу регіону.

Оскільки чинна редакція Програми закінчується у 2023 році, а також беручи до уваги подекуди катастрофічні зміни у навколишньому середовищі, спричинені глобальним потеплінням клімату, Міністерством освіти і науки України ініційовано розроблення нової державної цільової науково-технічної програми проведення досліджень не тільки в Антарктиці, але й Арктиці, адже порівняння результатів досліджень (біологічних, геофізичних, метеорологічних тощо) дозволить комплексно вивчати поточні планетарні процеси, перебіг яких особливо проявляється саме у полярних регіонах Землі.

У зв'язку з цим, вбачається доцільним планування арктичних експедицій на наукові станції потенційних країн-партнерів за рахунок використання механізмів міжнародного співробітництва у науковій, логістичній і природоохоронній сферах, таких як розроблення спільних наукових програм, формування на конкурсній основі міждисциплінарних наукових проєктів і систематичний обмін вченими задля їх належного виконання; організація за узгодженими методиками єдиної мережі моніторингових спостережень на обраних біогеографічних полігонах; проведення спільних експедицій, у тому числі комплексних морських експедицій та інших спільних транспортно-логістичних операцій.

У свою чергу, придбане Урядом України у серпні 2021 року науково-дослідницьке судно льодового класу «Джеймс Кларк Росс» (яке до цього експлуатувалося Британською антарктичною службою) для потреб українських антарктичних експедицій і дослідження Світового океану відкриває нові можливості для створення з іноземними партнерами (які мають свої полярні станції, але не мають власного експедиційного флоту) наукових консорціумів для проведення найбільш перспективних і міжнародно-значимих досліджень як у полярних регіонах Землі, так й інших регіонах Світового океану.

Судно льодового класу є повністю обладнаною мобільною платформою для біологічних, океанографічних та геофізичних досліджень, яке буде доступне цілий рік національним та міжнародним дослідницьким колективам і дозволить Україні стати більш гнучкою у здійсненні масштабної науково-дослідницької діяльності у віддалених регіонах Південного океану та розпочати власні дослідження в Арктиці. Відтак, Національний антарктичний науковий центр має амбіції стати провідною українською науковою установою з біполярних досліджень та зробити свій значний внесок у координовану на міжнародному рівні систему моніторингових спостережень і міждисциплінарних досліджень для кращого прогнозування глобальних змін навколишнього середовища з огляду на їх прояви у високих широтах та ефективного збереження наземних і морських екосистем у полярних регіонах Землі.

Примітно, що останнім часом у цій сфері зростає роль експертної дипломатії, як це передбачено Стратегією зовнішньополітичної діяльності України [22]. Так, за результатами обговорення круглого столу «Державні інтереси України в полярних регіонах: на перетині політики, дипломатії та науки», що відбувся на базі Дипломатичної академії ім. Г. Удовенка при МЗС України 16 липня 2021 року, фахівцями були напрацьовані рекомендації для центральних органів виконавчої влади щодо необхідності розроблення національної стратегії діяльності України в полярних регіонах Землі із залученням усіх зацікавлених відомств та установ задля координації діяльності та врахування усього комплексу національних інтересів. При цьому, головними елементами здійснення державної політики України має бути розширення постійної присутності України в полярних регіонах, в першу чергу за рахунок проведення наукової діяльності та розвитку науково-логістичної інфраструктури, а також забезпечення дипломатичної присутності України шляхом активної участі у робочих органах Системи Договору про Антарктику та Арктичної ради.

Очікуваними результатами виконання запропонованих головних елементів здійснення державної політики України в Антарктиці мають бути, по-перше, проведення передових міждисциплінарних і міжнародно-значимих досліджень в пріоритетних для України галузях науки, включаючи прогнозування кліматичних змін як сфери національної безпеки. По-друге, активна присутність України у політичних процесах, що впливають на розвиток правового режиму Антарктики, забезпечить повноправну участь України у будь-яких формах можливого в майбутньому освоєння антарктичних надр – від вироблення механізму регулювання такої діяльності до її безпосереднього здійснення. Наразі для правового режиму Антарктики характерний найбільш стабільний період свого розвитку, рівновіддалений від визначальних 1991 та 2048 років, що стосуються заборони видобутку мінеральних ресурсів в Антарктиці та можливого механізму її перегляду відповідно. Тому зараз слушний час для перегляду національних стратегічних інтересів і пріоритетів в Антарктиці та визначення чіткого бачення ролі України у подоланні викликів, що вже зараз та у середньостроковій

перспективі постають перед міжнародно-правовим режимом Антарктики. Крім впливу кліматичних змін на стійкість екосистем та різнопланову людську діяльність, це також і такі виклики, як гетерогенність Сторін Договору про Антарктику та інтернаціоналізація управління регіоном (що ускладнюють/уповільнюють процес ухвалення рішень та їх імплементацію у національне законодавство), невирішені питання юрисдикції та висунутих в односторонньому порядку територіальних претензій на суверенітет Антарктики, включаючи питання розмежування континентального шельфу у Південному океані, а також зростання та диверсифікація комерційних видів діяльності, пов'язаних з використанням антарктичних ресурсів – незаконного, незареєстрованого та нерегульованого морського промислу, біологічної розвідки, туристичної діяльності тощо [23; 24].

На відміну від Договору про Антарктику, Україна не може претендувати на набуття права голосу в Арктичній раді, оскільки, як це зазначено у Декларації про створення Арктичної ради та її правил процедури, рішення на всіх рівнях Арктичної ради є виключним правом восьми арктичних держав. Натомість неантарктичні країни можуть отримати статус спостерігача за умови наявності консенсусу усіх арктичних держав-Сторін Арктичної ради. При цьому, необхідними передумовами до набуття статусу спостерігача є, серед іншого, демонстрація конкретного інтересу до вирішення проблем Арктики і спроможність підтримувати діяльність Арктичної ради, а також визнання країнами-кандидатами суверенітету, суверенних прав і юрисдикції арктичних держав в Арктиці. З огляду на головуванням РФ у Арктичній раді протягом 2021–2023 років, очевидним є системне блокування РФ намірів України щодо набуття статусу спостерігача, принаймні в коротко- та середньостроковій перспективі. Відтак, наразі доцільним є започаткування переговорного процесу щодо залучення українських експертів до робочих груп, які функціонують в рамках Арктичної ради, в першу чергу, мова йде про участь представників Національного антарктичного наукового центру у робочій групі з реалізації програми арктичного моніторингу та оцінки (голоує США) та робочій групі з охорони морського середовища Арктики (голоує Швеція).

Крім того, Національний антарктичний науковий центр вже до кінця 2021 року має намір набути членства у Європейській полярній раді – консорціумі науково-дослідних та академічних установ, логістичних операторів й інших зацікавлених відомчих організацій країн-членів ЕС, що покликаний координувати європейські стратегічні пріоритети наукової діяльності в Арктиці і Антарктиці шляхом покращення обміну інформацією, оптимізації використання полярної інфраструктури та проведенні масштабних і багатосторонніх ініціатив між її членами та міжнародними партнерами. Однією з таких найбільш перспективних для двосторонньої співпраці ініціатив Європейської полярної ради вбачається проект EU-PolarNet (один із 15 наукових проєктів, які формують окремий полярний кластер в рамках програми «Горизонт-2020»), який наразі є головним консультуючим органом Європейської Комісії

з питань полярних досліджень і є водночас найбільшим у світі консорціумом полярних наукових установ та об'єктів полярної інфраструктури, до якого входять 25 організацій, що представляють держав ЕС та асоційовані країни з розвиненими національними програмами полярних досліджень. Спільні зусилля учасників проєкту спрямовані на розроблення інтегрованої дослідницької програми ЕС, а також створення нових партнерських відносин. Зокрема, одним з головних завдань консорціуму є встановлення активної співпраці з третіми країнами, що здійснюють дослідницьку діяльність у полярних регіонах, чим, безумовно, має скористатися й Україна.

Висновки

Європейський Союз та Російська Федерація – два головних суб'єкти світової політики на євразійському континенті, які мають різне стратегічне бачення розвитку Арктики. Засади зовнішньої політики ЕС у регіоні спрямовані на захист прав громадян арктичних країн-членів ЕС, збалансований розвиток регіону з чітким імперативом на природоохоронну діяльність і наукові дослідження з цією метою. У свою чергу, політика РФ в Арктиці, попри задекларований збалансований розвиток регіону, має чітко виражений військово-стратегічний пріоритет. Російський національний наратив на підставі географічної близькості та історичних передумов покликаний реалізувати національну ідею набуття регіонального лідерства за рахунок раніше заявлених претензій на територіальний суверенітет в Арктиці, мілітаризації регіону та реалізації економічного потенціалу за рахунок експлуатації ресурсів.

Сьогодні РФ розглядає Арктику як один з основних напрямів своєї зовнішньої та внутрішньої політики та максимізує політичні зусилля з метою демонстрації своєї присутності в Арктиці як найбільш активного гравця. Зокрема, велика увага приділяється заходам, спрямованим на врахування інтересів корінних народів Арктики, представники яких мають право окремого голосу у засіданнях Арктичної ради. Політичні санкції та обмеження політичного діалогу з РФ через анексію Криму та агресію на Сході України стали тригером активізації змін арктичної політики РФ. Росія сконцентрувала свої зусилля на цьому напрямку з метою зміцнити двосторонні відносини з арктичними країнами та країнами, що мають інтерес в Арктиці.

Україні, яка вже чверть століття забезпечує систематичні комплексні дослідження в Антарктиці, задекларувала перспективний інтерес до започаткування таких наукових досліджень також і в арктичному регіоні. Одним із супутніх кроків реалізації цього інтересу є ініціювання долучення українських представників до відповідних міжнародних організацій. Водночас, найменший ризик протидії з боку РФ матимуть кроки щодо долучення до наукових консорціумів, наприклад, Європейської Полярної Ради, та наукових робочих груп Арктичної ради.

Україна як морська держава, що має власних риболовецький флот, а з 2021 року відновлює й власний науковий флот і має потужний науково-технічний

потенціал, повинна брати активну та різнопланову участь у міжнародних заходах, що проходять у рамках регіональних конвенцій, задля того, щоб подальший розвиток міжнародно-правових режимів обох полярних регіонів Землі враховував також і її національні інтереси. На цьому шляху завданнями зовнішньополітичної діяльності України мають бути, з одного боку, повне використання потенціалу інтеграції України до

Європейського дослідницького простору та долучення до реалізації Європейського «зеленого» курсу як амбітного інтеграційного проєкту ЄС, а з іншого – розроблення, збереження та посилення усіх доступних міжнародно-правових механізмів та інструментів щодо протидії агресії Російської Федерації проти України, що повною мірою відповідає нещодавно затвердженій Стратегії зовнішньополітичної діяльності України.

Список використаних джерел

- [1] Assessment of undiscovered oil and gas in the Arctic / D.L. Gautier et al. *Science*. 2009. No. 324(5931). P. 1175–1179. doi: 10.1126/science.1169467.
- [2] European Parliament. A balanced Arctic policy for the EU. 2020. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/603498/EXPO_IDA\(2020\)603498_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/603498/EXPO_IDA(2020)603498_EN.pdf) (accessed date: 11.06.2021).
- [3] European Commission. Overview of EU actions in the Arctic and their impact. 2021. URL: <https://eprd.pl/wp-content/uploads/2021/06/EU-Policy-Arctic-Impact-Overview-Final-Report.pdf> (accessed date: 14.06.2021).
- [4] European Commission and High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. Joint Communication to the European Parliament and the Council: An integrated European Union Policy for the Arctic. 2016. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/arctic_region/docs/160427_joint-communication-an-integrated-european-union-policy-for-the-arctic_en.pdf (accessed date: 08.06.2021).
- [5] European Commission. Summary of the results of the public consultation on the EU Arctic policy. 2021. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/497bfd35-5f8a-11eb-b487-01aa75ed71a1> (accessed date: 13.06.2021).
- [6] Основы государственной политики Российской Федерации в Арктике на период до 2035 года, утверждённые Указом Президента РФ № 164 от 5 марта 2020. URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/f8ZpjhAaQ0WB1zjyWn04OgKiI1mAvaM.pdf> (дата обращения: 05.06.2021).
- [7] Khodachek, A.M. (2021). Prospects of socio-economic development of the Arctic zone of the Russian Federation. *E3S Web of Conferences*, 247(2), article number 01070. doi: 10.1051/e3sconf/202124701070.
- [8] План мероприятий по реализации в 2016–2025 годах «Концепции устойчивого развития коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации», утвержденный Распоряжением Правительства Российской Федерации № 1792-р. от 25 августа 2016 г. URL: <https://docs.cntd.ru/document/420372893> (дата обращения: 16.06.2021).
- [9] Norway-Russia disaster diplomacy for Svalbard / I. Kelman et al. *Safety Science*. 2020. Vol. 130. Article number 104896. doi: 10.1016/j.ssci.2020.104896.
- [10] Konyshov V., Sergunin A. Russia's policies on the territorial disputes in the Arctic. *Journal of International Relations and Foreign Policy*. 2014. Vol. 2, No. 1. P. 55–83.
- [11] Konyshov V., Sergunin A. Is Russia a revisionist military power in the Arctic? *Defense & Security Analysis*. 2014. Vol. 30, No. 4. P. 323–335. doi: 10.1080/14751798.2014.948276.
- [12] Østhagen A. The Arctic security region: Misconceptions and contradictions. *Polar Geography*. 2021. Vol. 44, No. 1. P. 55–74. doi: 10.1080/1088937X.2021.1881645.
- [13] The role of science diplomacy: A historical development and international legal framework of Arctic research stations under conditions of climate change, post-cold war geopolitics and globalization/power transition / M.E. Goodsite et al. *Journal of Environmental Studies and Sciences*. 2016. Vol. 6. P. 645–661. doi: 10.1007/s13412-015-0329-6.
- [14] Ananyeva E. Russia in the Arctic region: Going bilateral or multilateral? *Journal of Eurasian Studies*. 2019. Vol. 10, No. 1. P. 85–97. doi: 10.1177/1879366518814655.
- [15] Macneill C.M. A trip to Lomonosov ridge: The Arctic, UNCLOS, and “Off the Shelf” sovereignty claims. *Journal of Environmental Law & Litigation*. 2020. Vol. 35. P. 227–260. URL: <https://scholarsbank.uoregon.edu/xmlui/handle/1794/25375> (accessed date: 10.06.2021).
- [16] Lagutina M.L. Russia's Arctic policy in the twenty-first century: National and international dimensions. Lanham: Rowman & Littlefield, 2019 p. 210 p.
- [17] Flake L.E. Russia's Security Intentions in a Melting Arctic. *Military and Strategic Affairs*. 2014. Vol. 6, No. 1. P. 99–116.
- [18] Sørensen C.T.N., Klimenko E. Emerging Chinese-Russian cooperation in the Arctic: Possibilities and constraints. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute, 2017. 56 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep24511> (accessed date: 08.06.2021).
- [19] Klimenko E. Russia's new Arctic policy document signals continuity rather than change. 2020. URL: <https://www.sipri.org/commentary/essay/2020/russias-new-arctic-policy-document-signals-continuity-rather-change> (accessed date: 10.06.2021).
- [20] Fedchuk A. Antarctic environmental management: Achievements and challenges (on the 25th anniversary of the Madrid Protocol). *Ukrainian Antarctic Journal*. 2016. Vol. 15. P. 228–242.

- [21] Указ Президента України «Про відзначення 25-ї річниці заснування антарктичної станції «Академік Вернадський» від 29 січня 2021 року № 31/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/312021-36409> (дата звернення: 05.06.2021).
- [22] Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України» від 26 серпня 2021 р. № 448/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017> (дата звернення: 08.06.2021).
- [23] Fedchuk A. Sixty years of the Antarctic treaty: Landmark anniversary on the halfway from 1991 to 2048 milestones. *Ukrainian Antarctic Journal*. 2019. No. 1(18). P. 183–188. doi: 0.33275/1727-7485.1(18).2019.142.
- [24] Kalfaoglu R. Chinese-Russian cooperation in the Arctic: Prospects of development. *Bulletin of Moscow Region State University*. 2018. No. 2018(2). P. 108–128. doi: 10.18384/2224-0209-2018-2-878.

References

- [1] Gautier, D.L., Bird, K.J., Charpentier, R.R., Grantz, A., Houseknecht, D.W., Klett, T.R., Moore, T.E., Pitman, J.K., Schenk, C.J., Schuenemeyer, J.H., Sørensen, K., Tennyson, M.E., Valin, Z.C., & Wandrey, C.J. (2009). Assessment of undiscovered oil and gas in the Arctic. *Science*, 324(5931), 1175–1179. doi: 10.1126/science.1169467.
- [2] European Parliament. (2020). *A balanced Arctic policy for the EU*. Retrieved from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/603498/EXPO_IDA\(2020\)603498_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/603498/EXPO_IDA(2020)603498_EN.pdf).
- [3] European Commission. (2021). *Overview of EU actions in the Arctic and their impact*. Retrieved from <https://eprd.pl/wp-content/uploads/2021/06/EU-Policy-Arctic-Impact-Overview-Final-Report.pdf>.
- [4] European Commission and High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. Joint Communication to the European Parliament and the Council: An integrated European Union Policy for the Arctic. (2016, April). Retrieved from https://eeas.europa.eu/archives/docs/arctic_region/docs/160427_joint-communication-an-integrated-european-union-policy-for-the-arctic_en.pdf.
- [5] European Commission. Summary of the results of the public consultation on the EU Arctic policy. (2021, January). Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/497bfd35-5f8a-11eb-b487-01aa75ed71a1>.
- [6] Decree of the President of the Russian Federation No. 164 “Fundamentals of the State Policy of the Russian Federation in the Arctic for the Period Up to 2035”. (2020, March). Retrieved from <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/f8ZpjhAaQ0WB1zjywn04OgKil1mAvaM.pdf>.
- [7] Khodachek, A.M. (2021). Prospects of socio-economic development of the Arctic zone of the Russian Federation. *E3S Web of Conferences*, 247(2), article number 01070. doi: 10.1051/e3sconf/202124701070.
- [8] Order of the Government of the Russian Federation No. 1792-r “The Action Plan for the Implementation in 2016–2025 of the Concept of Sustainable Development of the Indigenous Peoples of the North, Siberia and the Far East of the Russian Federation”. (2016, August). Retrieved from <https://docs.cntd.ru/document/420372893>.
- [9] Kelman, I., Sydnies, A.K., Duda, P.I., Nikitin, E., & Webersik, C. (2020). Norway-Russia disaster diplomacy for Svalbard. *Safety Science*, 130, article number 104896. doi: 10.1016/j.ssci.2020.104896.
- [10] Konyshchev, V., & Sergunin, A. (2014). Russia's policies on the territorial disputes in the Arctic. *Journal of International Relations and Foreign Policy*, 2(1), 55–83.
- [11] Konyshchev, V., & Sergunin, A. (2014). Is Russia a revisionist military power in the Arctic? *Defense & Security Analysis*, 30(4), 323–335. doi: 10.1080/14751798.2014.948276.
- [12] Østhagen, A. (2021). The Arctic security region: Misconceptions and contradictions. *Polar Geography*, 44(1), 55–74. doi: 10.1080/1088937X.2021.1881645.
- [13] Goodsite, M.E., Bertelsen, R.G., Pertoldi-Bianchi, S.C., Ren, J., van der Watt, L.-M., & Johannsson, H. (2016). The role of science diplomacy: A historical development and international legal framework of Arctic research stations under conditions of climate change, post-cold war geopolitics and globalization/power transition. *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 6, 645–661. doi: 10.1007/s13412-015-0329-6.
- [14] Ananyeva, E. (2019). Russia in the Arctic region: Going bilateral or multilateral? *Journal of Eurasian Studies*, 10(1), 85–97. doi: 10.1177/1879366518814655.
- [15] Macneill, C.M. (2020). A trip to Lomonosov ridge: The Arctic, UNCLOS, and “Off the Shelf” sovereignty claims. *Journal of Environmental Law & Litigation*, 35, 227–260. Retrieved from <https://scholarsbank.uoregon.edu/xmlui/handle/1794/25375>.
- [16] Lagutina, M.L. (2019). *Russia's Arctic policy in the twenty-first century: National and international dimensions*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- [17] Flake, L.E. (2014). Russia's Security Intentions in a Melting Arctic. *Military and Strategic Affairs*, 6 (1), 99–116.
- [18] Sørensen, C.T.N., & Klimenko, E. (2017). *Emerging Chinese-Russian cooperation in the Arctic: Possibilities and constraints*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/resrep24511>.
- [19] Klimenko, E. (2020). Russia's new Arctic policy document signals continuity rather than change. Retrieved from <https://www.sipri.org/commentary/essay/2020/russias-new-arctic-policy-document-signals-continuity-rather-change>.
- [20] Fedchuk, A. (2016). Antarctic environmental management: Achievements and challenges (on the 25th anniversary of the Madrid Protocol). *Ukrainian Antarctic Journal*, 15, 228–242.
- [21] Decree of the President of Ukraine No. 31/2021 “On the Celebration of the 25th Anniversary of the Founding of the Antarctic Station “Academician Vernadsky”. (2021, January). Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/312021-36409>.

- [22] Decree of the President of Ukraine No. 448/2021 “On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of July 30, 2021 “On the Strategy of Foreign Policy of Ukraine”. (2021, August). Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>.
- [23] Fedchuk, A. (2019). Sixty years of the Antarctic treaty: Landmark anniversary on the halfway from 1991 to 2048 milestones. *Ukrainian Antarctic Journal*, 1(18), 183-188. doi: 0.33275/1727-7485.1(18).2019.142.
- [24] Kalfaoglu, R. (2018). Chinese-Russian cooperation in the Arctic: Prospects of development. *Bulletin of Moscow Region State University*, 2018(2), 108-128. doi: 10.18384/2224-0209-2018-2-878.

Dmytro Cheberkus, Andrii Fedchuk, Sophia Zherebchuk

*National Antarctic Scientific Center of the Ministry of Education and Science of Ukraine
01601, 16 Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine*

EU and Russian Foreign Policy in the Arctic as a Factor in Shaping Ukraine's Strategy in the Earth's Polar Regions

Abstract. The geopolitical importance of the Arctic has been growing in recent decades as leading global and regional nations seek to implement new strategic and economic opportunities. This study analyses the content of strategic policy documents that define the principles of foreign policy in the Arctic region of the two main actors in world politics on the Eurasian continent – the European Union and the Russian Federation – who have different strategic visions of the region, as well as the activities of Ukraine in the polar regions. The paper demonstrates that the principles of EU foreign policy in the region are aimed at protecting the rights of citizens of the Arctic EU Member States, balanced development of the region with a clear imperative for environmental protection and research to this end. In turn, Russia's policy in the Arctic has a clear military-strategic priority, especially since 2014, subsequent to the annexation of the Crimean Peninsula and the occupation of eastern Ukraine. Considering this, further tasks of Ukraine's foreign policy in the Arctic region should be to make full use of Ukraine's integration potential into the European Research Area and to join the European Green Course as an ambitious EU integration project. Furthermore, foreign policy should also include the development, maintenance, and strengthening of all available international legal mechanisms and instruments to counter the Russian Federation's aggression against Ukraine, which is fully in line with Ukraine's recently approved Foreign Policy Strategy

Keywords: Arctic, legal regime, Arctic Council, Antarctic Treaty System, international relations, national interests, sustainable development

УДК 655.552
DOI: 10.46493/2663-2675.31(5).2021.70-73

Юрій Чотарі*

Закарпатський угорський інститут
ім. Ференца Ракоці II
90202, площа Кошута, 6, м. Берегове, Україна

Yurii Chotari

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian
College of Higher Education
90202, 6 Kossuth Sq., Berehove, Ukraine

Грунтовна праця про закарпатську «Просвіту»: рецензія на книгу Павла Федаки «Закарпатська «Просвіта» у постатях її діячів (1920–2020)»

An Essential Work on Transcarpathian “Prosvita”: A Book Review of Pavlo Fedaka’s “Transcarpathian “Prosvita” in the Activities of its Members (1920-2020)”

Нещодавно побачила світ ґрунтовна праця етнолога, музеолога, історика, краєзнавця, громадського діяча Павла Федаки «Закарпатська «Просвіта» у постатях її діячів (1920–2020)». Книга видана з нагоди 100-річчя створення на Закарпатті найстарішої української громадської організації – крайового товариства «Просвіта» і присвячена, як зазначено автором, «світлій пам’яті тих, хто плугами «Просвіти» невтомно орав близьку і дорогу ниву рідної землі та щедро засівав її зернами розумного, доброго, вічного».

Але її актуальність варто розглядати не тільки через цю визначну дату в історії краю. З її змісту читач може дізнатися і переконатися, що Закарпаття не було *terra incognita*, «Африка у центрі Європи»: тут народжувалися і самовіддано працювали, розвивали наукове, культурне, духовне, освітнє, громадсько-політичне життя, оберігали мову, традиції та віру предків, поширювали серед народу знання, формували його національну свідомість і самосвідомість, відроджували та зміцнювали історичну пам’ять, виховували цілі покоління громадян і патріотів рідної землі талановиті вчені, педагоги, письменники, священнослужителі, громадські, культурні і політичні діячі. Всіх їх, людей українського спрямування, з часу заснування у травні 1920 року об’єднала «Просвіта», засновниками, провідниками та активістами якої були визначні постаті, багатьом з котрих у книжці присвячені окремі нариски.

Ще 1990 року автор книги став ініціатором відродження на Закарпатті товариства «Просвіта», був упродовж наступних 26 років його головою, і зробив помітний внесок у його діяльність, у дослідження історії, життя і праці багатьох провідників та активістів товариства.

Ще на конференції з відродження закарпатської «Просвіти» 23 грудня 1990 року у своїй ґрунтовній доповіді «Товариство «Просвіта» і духовне відродження краю» (надрукована у Матеріалах конференції, які вийшли друком 1991-го)¹ він зробив докладний аналіз діяльності товариства впродовж 1920–1939 років і назвав забуті, спалювані комуністичним режимом імена багатьох подвижників наукового, культурного, громадсько-політичного життя Закарпаття, серед яких: Августина Волошина, Юлія і Михайла Брацайків, Василя Гаджегу, Степана Ключурака, Івана Панькевича, Василя Гренджу-Донського, Августина Штефана, Миколу Долиная, Павла Яцка, Віктора Желтвая, Василя Климпуша та інших. Потім, майже щороку, за останні 30 років опублікував численні статті про названих і десятки неназваних персоналій, а в минулому році видав згадану знакову працю.

Джерельну базу для написання роботи склали документи Державного архіву Закарпатської області (ф. 72, оп. 1, 2), рукописні Протоколи засідань Головного відділу товариства «Просвіта» в Ужгороді у двох томах (Т. 1: 11 травня 1920 – 27 травня 1925. – 338 с.; Т. 2: 1 червня 1925 – 26 липня 1934. – 580 с.; третій том 1934–1939 років, на жаль, не зберігся), видання 20–30-х років ХХ століття, зокрема товариства «Просвіта», спогади учасників просвітянського руху, праці самого дослідника, які друкувалися у різних закарпатських виданнях, серед них і, перше в історії Закарпаття, основане на архівних джерелах, хоча й невеликих за обсягом, дослідження «Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі-України (1920–1939)» (Ужгород, 1991. – 54 с.), «Народний Дім «Просвіти» в Ужгороді» (2008. – 120 с.) та інші.

¹ Федака П.М. Товариство «Просвіта» і духовне відродження краю. Матеріали установчої конференції по відродженню на Закарпатті крайового товариства «Просвіта». Ужгород: Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 1991. С. 13–40.

Стаття надійшла: 25.07.2021, Доопрацьовано: 15.08.2021, Схвалено до друку: 10.09.2021

Рекомендоване цитування:

Чотарі Ю. Грунтовна праця про закарпатську «Просвіту»: рецензія на книгу Павла Федаки «Закарпатська «Просвіта» у постатях її діячів (1920–2020)». *Зовнішні справи*. 2021. Т. 31, № 5. С. 70–73.

*Відповідальний автор

Книга складається зі вступної статті «Берегиня розумного, доброго, вічного», п'яти розділів, у яких подано нариси про 101 персоналію, пов'язану з діяльністю «Просвіти» (вчених, письменників, педагогів, краєзнавців, громадських, культурних, духовних, політичних та інших діячів), бібліографічної довідки, списку просвітян Закарпаття, про яких у праці немає нарисів, фотолітопису.

У розлогій вступній статті (с. 5–26) прослідковано історію створення товариства, членами якого були 16,5 тисяч осіб, його багатогранну діяльність відповідно до прийнятого на установчих зборах 9 травня 1920 року Статуту (культурне та економічне піднесення народу, виховання його у моральному і патріотичному дусі, плекання рідної мови і традицій, розвиток освіти та шкільництва тощо), заснування в усьому краю читалень (бібліотек), а при них – курсів з подолання неписьменності, драматичних, хорових колективів, спортивних організацій, спілок і об'єднань господарського характеру тощо. Наслідком цієї діяльності стало створення і функціонування, крім централі, 13 філій і 234 читалень, 135 театральних гуртків, 94 хорів, 74 спортивних організацій, 12 духовних оркестрів, а також будівництво в Ужгороді імпозантного триповерхового Народного Дому товариства «Просвіта» (1928) – національно-культурного центру українців краю, в якому розмістилися кінотеатр «Уранія» на 720 місць, музей (близько двох тисяч експонатів з історії, культури і природи краю), бібліотека (понад вісім тисяч томів української класичної літератури та місцевих авторів, наукові, науково-популярні книжки з історії України і Закарпаття, видання господарського характеру тощо) тощо. Значною подією стало заснування і діяльність першого у краї українського професійного театру під назвою «Руський театр товариства «Просвіта» (1921–1929), помітну роль у розвитку якого відіграв визначний український актор Микола Карпович Садовський, який упродовж 1921–1923 років був його головним режисером і директором, а також створення знаменитого Руського Національного хору (1921) під керівництвом Олексі Приходька, що на середину 20-х років ХХ століття нараховував 220 співаків. Активними були видавничі діяльність (побачили світ 150 книжок і брошур українською мовою тиражем 450 тис. примірників), наукове вивчення історії та культури краю, результати якого друкувалися у Науковому збірнику товариства «Просвіта» в Ужгороді (14 випусків у 12 томах: 1922–1938 роки) – найповажнішому науковому виданні за всю історію Закарпаття. Під синьо-жовтими прапорами проводилися масові громадсько-культурні та політичні акції, у яких гартувалася національна свідомість народних мас, формувалися утверджувалися їхні державницькі устремління: з'їзди народовецької молоді 1929 року в Ужгороді та 1934-го в Мукачеві, окружні з'їзди «Просвіти» 1937 року на захист рідної мови і культури в селах Кальник Мукачівського району, Дубриничі, Тур'я, Ремети Перечинського районів, Всепросвітянський з'їзд 17 жовтня 1937 року проти підручників московською

мовою – найбільше за всю історію зібрання українців, в якому взяло участь понад 15 тис. осіб з понад 300 сіл області, маніфестаційні збори 1938 року в селі Велика Копаня Севлюшського (нині Виноградівського) району, в Рахові та Перечині.

У розділі «Засновники та провідники «Просвіти» 20–30-х років ХХ ст.» (с. 27–76) автор подав ґрунтовні нариси про такі визначні постаті того часу як педагог, вчений, громадсько-культурний, політичний і державний діяч, Президент Карпатської України о. Августин Волошин, вчені та громадські діячі історик Василь Гажега і мовознавець Іван Панькевич, громадсько-політичні й культурні діячі Юлій Брацайко (незмінний голова закарпатської «Просвіти» упродовж 1920–1939 років), Михайло Брацайко (автор ч. 1 Конституційного закону про незалежність Карпатської України, прийнятого Соймом Карпатської України 15 березня 1939 року в м. Хуст), Степан Ключурак – президент Гуцульської республіки упродовж 1918–1919 років, педагоги, громадсько-політичні діячі Августин Штефан (голова Сойму Карпатської України), Юліан Ревай (міністр та прем'єр-міністр Карпатської України), Віктор Желтвай, письменник і громадський діяч, основоположник української літератури Закарпаття Василь Гренджа-Донський, видавець Павло Кукуруза, актор, хоровий диригент, педагог Іван Трухлий та інші.

Дуже цінний, обширний і науково-обґрунтований, матеріал подано в іншому розділі книги «Просвіта» у зв'язках зі славетними українськими вченими» (с. 77–88). Тут проаналізовано наукову співпрацю закарпатської «Просвіти» з визначними українськими вченими: фольклористом, етнографом і громадським діячем академіком Володимиром Гнатюком, дослідником українського, зокрема закарпатського і загальнослов'янського музичного фольклору, академіком Філаретом Колессою, істориком, мистецтвознавцем, архітектором і краєзнавцем Володимиром Січинським, які друкували ґрунтовні, окремі – монографічного характеру, статті у «Науковому збірнику товариства «Просвіта» в Ужгороді, краєзнавчому журналі «Підкарпатська Русь» та інших.

Зокрема, В. Гнатюк зібрав величезний за обсягом матеріал і видав шість об'ємних томів «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі», опублікованих упродовж 1897–1911 років в Етнографічному збірнику Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, опублікував численні статті з питань мови, історії, культури, громадсько-політичного життя українців Закарпаття (понад 100 бібліографічних позицій¹), серед них: «Дещо про Русь Угорську» (1895), «Причинки до історії зносин галицьких і угорських русинів» (1899), «Число русинів на Угорщині» (1899), «Русини Пряшівської єпархії та їх говірки» (1900), «Відродження мадярських русинів» (1907), нариси про вчених-закарпатців Юрія Жатковича, Юрія Гуцу-Венеліна, Гіядора Стрипського, Августина Волошина, публікації у Науковому збірнику товариства «Просвіта» в Ужгороді (1922) та журналі «Підкарпатська Русь» (1923. – № 1 та 1924. – № 2, 3, 4: ґрунтівна

¹Мушинка М. Слово колись нашої: Володимир Гнатюк про Карпатську Русь-Україну. Ужгород: Поличка Карпатського краю, 1991. 31 с.

стаття «Гуцули»), рецензії на видання закарпатських авторів. За подвижницьку наукову і громадську працю 16 червня 1921 року В. Гнатюк був обраний почесним членом Товариства «Просвіта» Підкарпатської Русі.

У нарисі про Ф. Колессу П. Федака проаналізував ґрунтовні праці етномузикознавця «Народні пісні з південного Підкарпаття», «Старинні мелодії обрядових пісень (весільних і колядок) на Закарпатті», «Народні пісні з Підкарпатської Русі», опубліковані у Науковому збірнику товариства «Просвіта» в Ужгороді за 1923, 1934, 1938 роки, в яких він довів спорідненість давніх народних пісень Закарпаття з піснями інших регіонів України, що свідчить про культурну єдність всіх частин українського народу.

У статті про В. Січинського підкреслено заслуги вченого у дослідженні народної архітектури Українських Карпат, найстарішої (XIV століття) дерев'яної церкви на українському Закарпатті в с. Трочани (надрукована у Науковому збірнику товариства «Просвіта» в Ужгороді за 1938 рік), спорудження величавих православних церков у Михайлівцях (1934) та с. Нижній Комарник Свидницького округу на Східній Словаччині (1937).

У розділі «Продовжувачі й утверджувачі ідей історичної «Просвіти» (с. 89–127) охарактеризовано діяльність драматурга, актора, режисера, автора капітальної монографії «Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 р.» (1993) Юрія-Августина Шерегія (1907–1990), вченого, громадсько-політичного діяча, представника уряду Карпатської України у Празі, засновника земляцького Карпатського Союзу США Вікентія Шандора (1907–2003), педагогів і громадських діячів Федора Шимоновського (1905–1999), Михайла Ердєвдія (1910–2000), Олександра Пайкоша (1912–2001), громадсько-культурних і політичних діячів Степана Росоху (1908–1986), Миколу Бандусяка (1909–2002), Юліана Химинця (1911–1994), вченого і педагога Миколу Кушніренка (1906–2000), вченого-історика, онука Володимира і сина Дмитра Антоновичів, Марка Антоновича (1916–2005) та інших.

З нарисів, поміщених у розділі «Народжені у міжвоєнному двадцятиріччі (1919–1939)» (с. 128–229), варто відзначити ґрунтовні статті про єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Івана Маргітича (1921–2003), громадсько-політичного та культурного діяча і довголітнього голови Карпатського Союзу США Михайла Шпонтака (1921–2003), вченого, публіциста, дослідника політичної історії Закарпаття, автора ґрунтовної праці «Карпато-Українська держава» Петра Стерча (1919–1989), вчену-карпатознавця Олену Рудловчак (1919–2007), дослідника історії церкви о. Атанасія-Василя Пекаря (1922–2011), вчених і громадських діячів Василя Маркуся (1922–2012), Йосипа Данка (1922 р.н.), Івана Жегуца (1923–2017), вчених-істориків Омеляна Довганича (1930–2009), Михайла Тиводара (1936–2017), Володимира Задорожного (1939 р.н.), Олексія Корсуна (1936 р.н), вчених-мовознавців Василя Німчука (1933–2017), Михайла Сюська (1937–2018), фольклориста, етнолог, краєзнавця академіка Миколу Мушинка (1936 р.н.), політичних в'язнів комуністичних тюрем і таборів Омеляна Росула (1926–2004), Івана Коршинського (1928 р.н.),

Петра Тракслера (1929–2017) та інших, ще близько 30 персоналії.

Останній розділ «Народжені у 40–70 і роки ХХ ст.» (с. 230–286), у якому хоч і надруковані нариси про 24 просвітян, але, на думку знаковими, тобто такими, що зробили помітний внесок до наукового, культурного, громадського і політичного життя області, з них є не всі. Серед відомих імен – вчені-історики Микола Олашин, Сергій Федака, Павло П. Федака, етнолог, музеолог, багатолітній директор Свидницького музею української культури (Словаччина) Мирослав Сополига, поети Петро Скунець, Василь Густі, громадсько-політичний і церковний діяч єпископ ПЦУ Віктор Бедь, композитор Андрій Червеньак, спортсмен, тренер і педагог Андрій Федорішко, громадсько-політичний і культурний діяч Євген Ясінський.

Дуже цінну частину книги П. Федаки становить список просвітян Закарпаття 1920–2020 років (822 персоналії), про яких не подано нарисів у книзі, але статті, нариси чи інформації про яких буде внесено до Енциклопедії закарпатської «Просвіти», що, як зазначає автор, готується до видання. Це великий труд дослідника, який в архівах, у різних виданнях різних років виявив і зафіксував таке велике число активних працівників на науковій, освітній, культурній та громадсько-політичній ниві Закарпаття.

На високу оцінку заслуговує і бібліографічна довідка (с. 294–314), у якій дослідник подає відомості про статті та матеріали, опубліковані у різні роки в різних виданнях щодо кожної з поданих ним у книжці 101 персоналії.

Завершує видання фотолітопис, де подано понад 200 фотографій, чимало з яких є унікальними. Серед них – знімок делегатів установчих зборів крайового товариства «Просвіта» перед будинком жупанату в Ужгороді 9 травня 1920 року, фото членів читалень, хорових, драматичних і спортивних колективів, духових оркестрів, масових заходів 20–30 х років ХХ століття з різних міст і сіл краю, фото делегатів конференції з відродження на Закарпатті товариства «Просвіта» (23 грудня 1990 року), просвітянського хору і чоловічого вокального ансамблю, днів і вечорів з нагоди державних і національних свят, ювілеїв визначних вчених, письменників, педагогів, громадських, культурних і політичних діячів, наукових і науково-практичних конференцій, відкриття меморіальних дошок відомим постатям тощо. Це ще одна велика заслуга автора книжки – по зернині зібрати і опублікувати історію закарпатської «Просвіти» у численних фотографіях.

Крім поданого у книзі, величезного за обсягом і цінного за змістом, історико-краєзнавчого матеріалу, слід відзначити і гарне художнє оформлення (художник Микола Дем'ян) та високий поліграфічний рівень (директор видавництва ТИМΠΑНИ Ярослав Федішин) книги. На фестивалі-огляді видавництв Закарпатської області у вересні 2020-го ця книга визнана переможцем у номінації «Фест-книга» (гран-прі).

Звичайно, подати нариси про всіх відомих просвітян краю в одній книжці неможливо. Але окремі з них, зокрема періоду 20–30 х років ХХ століття, на нашу

думку, цього заслуговували. Це, наприклад, педагог, письменник і редактор журналу «Наш рідний край» Олександр Маркуш, фольклорист і письменник Лука Дем'ян, педагог, краєзнавець і співзасновник «Просвіти» Павло Яцко, член Головного відділу «Просвіти» і громадсько-політичний діяч Федір Ревай, письменник, педагог і священник Дмитро Попович, педагоги і хорові диригенти Олекса Приходько, Федір Повхан, Андрій Міньо, Юрій Палюх, педагоги Михайло Горошак, Василь Опаленик, Іван Кедюлич та інші. Але, як пояснює сам автор, нариси у книзі подані про тих, про кого він писав раніше або про кого ним були зібрані відповідні

матеріали. Водночас відомо, що попереду у П. Федаки – підготовка і видання амбітного проєкту «Енциклопедія «Просвіти» Закарпаття», в якій буде розміщено біля однієї тисячі гасел про персоналії та понад півсотні статей про різні напрямки діяльності історичної (1920–1939) та відродженої у 1990 «Просвіти».

Невеликий тираж книги (300 примірників) не дозволяє поширити це надзвичайно цінне видання в інших регіонах України, але це вже не вина автора, а реалії наших сьогоденішніх книговидавничих проблем.

Книга є визначним внеском до української біографістики та до історіографії України загалом.

УДК 929

DOI: 10.46493/2663-2675.31(5).2021.74-81

Ірина Матяш*

*Інститут історії України НАН України
01001, вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, Україна*

Інна Старовойтенко

*Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського
01001, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, Україна*

Ганна Чикаленко-Келлер: перша українська жінка-дипломат – учасниця міжнародного форуму

Анотація. У статті вперше відображена дипломатична діяльність Ганни Чикаленко-Келлер (1884–1964) – жінки з європейською освітою, перекладача, публіциста, учасниці міжнародного жіночого руху, популяризатора інформації про Україну на багатьох європейських і світових форумах 1920–1930-х рр. Досліджено три етапи життя Ганни Чикаленко-Келлер – український, закордонний та емігрантський. Відзначено визначальну роль родини Чикаленків і вчителів Ганни у становленні її світоглядних переконань й активної життєвої позиції. Наголошено на тому, що отримана у різних навчальних закладах блискуча освіта дозволила Чикаленко-Келлер не лише вести педагогічну й перекладацьку діяльність, а й вступити на державну службу Української Народної Республіки. Зокрема, увага зосереджена на приході Ганни на дипломатичну службу у складі української місії у Швейцарії, на її посадах і обов'язках, участі у роботі Міжнародного конгресу Союзу для виборчих прав жінок, що відбувся 6–12 червня 1920 р. у Женеві. Він відкрив нові можливості для нових знайомств, подальших комунікацій та інформування лідерів жіночого руху про українське питання. Поряд з дипломатичною службою, Ганна займалася громадською роботою й стала однією з ініціаторок заснування в Кам'янці-Подільському Української жіночої національної ради, її секретаркою та автором статуту. У статті відображено активність Ганни Чикаленко-Келлер під час її емігрантського періоду, зокрема, у заходах Українського жіночого клубу Женеві, зборах Міжнародного Дорадчого комітету при Високому Комісарі Ліги Націй, Світового союзу українок, до якого вона вступила у 1934-му році й очолила його комітет зовнішніх зв'язків. У статті досліджено об'ємну перекладацьку та наукову діяльність Ганни, якою вона займалася протягом практично усього свого життя

Ключові слова: дипломатична місія, Швейцарія, міжнародний конгрес, М. Василько, прес-бюро, міжнародний жіночий рух

Життя Ганни Чикаленко-Келлер (дів. прізвище: *Чикаленко*, 1884–1964) поділено на три нерівномірні за часом частини – закордонну, українську та емігрантську. Однак за своїм змістовним наповненням вони схожі: перша була періодом формування особистості і отримання європейської освіти заради повернення додому і застосування набутих знань в Україні, дві інші присвячені боротьбі за незалежність України, а всі разом за емоційним – наповнені любов'ю до батьківщини. Співробітниця дипломатичної служби доби Визвольних змагань українсько-го народу, громадська й державна діячка на еміграції, перекладачка, публіцистка, викладачка, бібліотекарка, активна учасниця міжнародного жіночого руху 1920–1930-х рр., популяризаторка українського

питання на європейському та світовому рівнях, Ганна Чикаленко походила з відомої української родини Чикаленків: Євгена Харламповича (1861–1929) та Марії Вікторівни (у дівочтві – Садик, 1863–1933?). Батько був громадсько-політичним і культурним діячем, благодійником, засновником і видавцем перших щоденних українських газет Наддніпрянщини «Громадська Думка» (1906) і «Рада» (1906–1914), публіцистом, написав мемуари з історії України та популярні брошури з питань сільського господарства, належав до ініціаторів скликання Центральної Ради (рис. 1). Активно займалася громадською діяльністю і мати – засновниця Жіночої громади у Києві, підтримувала усі ініціативи й українські заходи чоловіка, Є. Чикаленка.

Стаття надійшла: 10.08.2021, Доопрацьовано: 15.09.2021, Схвалено до друку: 15.10.2021

Рекомендоване цитування:

Матяш І., Старовойтенко І. Ганна Чикаленко-Келлер: перша українська жінка-дипломат – учасниця міжнародного форуму. *Зовнішні справи*. 2021. Т. 31, № 5. С. 74–81.

**Відповідальний автор*

Рисунок 1. Дипломатичний паспорт громадсько-політичного й культурного діяча, батька Ганни Чикаленко, Євгена Чикаленка

Народилася Ганна 11 жовтня 1884 р. у с. Перешори (тоді – Ананьївського повіту, Херсонської губернії, нині – Подільський район, Одеської області). До шкільного віку проживала в родинному маєтку. У 1894 р. Чикаленки переїхали до Одеси, щоб дати дітям освіту (на той час у родині було троє дітей шкільного віку). Ганну віддали навчатись до Одеської приватної дівочої гімназії С. Віденської. Серед її вчителів були педагоги з українськими поглядами: викладач історії Л. Смоленський, російської мови й літератури – К. Іващенко, фізики – Х. Милитицький, етнограф Х. Ящуржинський. Деякі з них були членами Одеської української громади, виразниками ліберальних настроїв. У шкільні роки великий вплив на Ганну мав батько, який тоді долучився до громадського життя, вступив до Одеської української громади. Є. Чикаленко заохочував Ганну читати українські твори, приєднувати до однокласницями з українських родин, передплачував дітям український журнал «Дзвінок» (Львів), а згодом дозволяв читати й місячники «Зоря» та «Літературно-науковий вісник».

Після гімназії Ганна продовжила навчання за кордоном: спочатку студіювала природознавство в Лозаннському університеті. Швейцарія тоді була надзвичайно популярною серед молоді Російської імперії. Навчальний курс дівчина закінчила з високими результатами: отримала звання бакалавра природознавства та посвідку про її практику (два семестри) асистенткою біології в університеті. Вона була ознакою здібності та успішного навчання випускниці. Далі Ганна стала слухачкою літературно-історично-філософських студій у

Парижі, вивчала літературу й філософію у Шотландії, закінчила Единбурзький університет з дипломом «Master of Arts». Закордонна освіта сприяла досконалому вивченню Ганною іноземних мов, що згодом стало в нагоді під час працевлаштування в Києві. У роки навчання в Единбурзі Ганна перекладала з французької та англійської мов на українську твори європейських авторів, отримала перший досвід в жанрі публіцистики: надрукувала в українській газеті «Рада» ґрунтовні статті про національний рух в Ірландії та Шотландії.

У 1912 р. дівчина вийшла заміж за Зигмунда Георга Келлера, згодом відомого німецького мовознавця, який також тоді навчався в Единбурзькому університеті. На початку Першої світової війни подружжя перебувало в маєтку Є. Чикаленка, с. Кононівці (тоді – Полтавська губернія, Пирятинський повіт, нині – Черкаська область, Драбівський район), і російська влада вислала його до Пермської губернії, висловивши Зигмундові підозру у шпигунстві на користь Німеччини. В Україну Келлери повернулись в 1917 р. Маючи фах вчителя іноземних мов, географії та природознавства, історії та історії західної літератури, Ганна сподівалася знайти педагогічну посаду. У 1918 р. вона почала працювати викладачем французької мови в українсько-російській гімназії Борисполя.

Однак невдовзі досконале володіння іноземними мовами та перекладацькі здібності привели Ганну на державну службу Української Народної Республіки. Вона перекладала з української мови на французьку та англійську державні документи, в основному для іноземних

журналістів, які висвітлювали події в УНР. А з приходом до влади Гетьмана Павла Скоропадського вона отримала запрошення від Євмена Лукасевича, спорядженого урядом до Швейцарії для організації в Берні дипломатичного представництва Української Держави, долучитися до штату дипмісії [1]. Галичанин за походженням, він був відомим громадським діячем, заступником голови Всеукраїнської спілки лікарів, належав до організаторів медично-санітарної служби УНР та Українського Комітету Червоного Хреста, редагував часопис «Українські медичні вісті», упродовж січня – квітня 1918 р. очолював Департамент охорони здоров'я – перший державний орган УНР у сфері медицини. Призначення відомого лікаря на дипломатичну посаду пояснювалося тим, що він здобував освіту в Цюриху та мав у Швейцарії широке коло контактів. Враховувалася також

співпраця Є. Лукасевича як одного з керівників УЧХ із Міжнародним комітетом Червоного Хреста в Женеві. Швейцарська освіта і досконале знання Ганною Чикаленко-Келлер іноземних мов, особисте знайомство Є. Лукасевича з її батьком Є. Чикаленком були переконливими аргументами для отримання Ганною дипломатичної посади.

Закон про заснування посольства 2-го розряду Української Держави в Швейцарії Рада Міністрів ухвалила 10 жовтня 1918 р., заклавши правове підґрунтя для українсько-швейцарської співпраці й донині (рис. 2). «Представництво в Швейцарії, де сходилися нитки міжнародних зносин, де можна було зустрітися з представниками Entente'и, мало для нас дуже велике значення», – писав згодом Д. Дорошенко [2].

Рисунок 2. Сучасне дипломатичне представництво України в Швейцарії (м. Берн)

Штат місії формувався до кінця жовтня. До нього, відповідно до наказу МЗС, увійшли генеральний хорунжий Левко (Леонтій) Дроздовський як військовий агент при посольстві Української Держави [3], Апостол Миколай – драгоман, Віктор Якубовський – секретар посольства, Юрій Білець – дипломатичний кур'єр, позаштатний урядовець – Олександр Ван дер Брігена, з 10 жовтня без платні було призначено живописця Сергія Мако [4]. Решту персоналу призначив безпосередньо посол. Наказом № 1 від 31 жовтня 1918 р. до штатного складу посольства було прийнято урядовцями Ганну Келлер-Чикаленко, Марію Захарченко та Миколу Захарченка із заробітною платою 500 франків на місяць,

починаючи з 15 жовтня [5] (рис. 3). На активність, компетентність, зв'язки Ганни Келлер-Чикаленко покладались великі сподівання. Серед її повноважень були переклади на іноземні мови матеріалів про Україну для реалізації одного з основних завдань посольства, що полягало у формуванні позитивного іміджу Української Держави серед швейцарців. 2 листопада Євмен Лукасевич був де-факто визнаний українським представником у Швейцарії, а дипломатичне представництво – «офіційною місією». В Берні Г. Чикаленко проживала поряд з братом О. Шульгіна – Миколою. Та представляти гетьманський уряд посольству довелося недовго.

Рисунок 3. Наказ про прийняття Ганни Чикаленко-Келлер до штатного складу посольства Української Держави в Швейцарії

Наказом Директорії від 24 січня 1919 р. посольство було переіменовано на Надзвичайну дипломатичну місію УНР в Швейцарії з наданням статусу посольства

першого розряду, а Євмена Лукасевича перезатверджено на посаді глави місії (рис. 4).

Рисунок 4. Надзвичайна дипломатична місія УНР у Швейцарії

Примітки: сидять зліва направо: Ганна Келлер-Чекаленко, Ірена Добродієва, Євмен Лукасевич, Марія Захарченко, Олександр Гладішевський; стоять зліва направо: Всеволод Соколовський, Дмитро Андрієвський, Левко Дроздовський, невідомий

В штаті дипустанови, окрім очільника, залишалися 9 співробітників (радник Є. Сокович, що очолював консульський відділ, старші секретарі О. Гладишовський, О. Ван дер Бріген і В. Якубовський, драгоман Г. Чикаленко-Келер, старші канцеляристи Д. Андрієвський та В. Соколовський, бухгалтер М. Захарченко, молодший канцелярист М. Шульгин та два позаштатних працівники (Оксана Косач-Шимановська, сестра Лесі Українки, музикантка і викладачка французької мови, яка працювала в Швейцарії перекладачем ще в Російській царській дипломатичній місії, та Іванна, дружина О. Гладишовського) [6]. В цей час до Швейцарії прибула Л. Шишманова-Драгоманова. Посол Болгарського Царства в УНР Іван Шишманов відправив туди дружину на деякий час, залишившись для погодження службових питань у Вінниці, куди іноземні представники виїхали разом з українськими державними органами із захопленого більшовиками Києва. Донька М. Драгоманова також поселилася неподалік помешкання Г. Чикаленко-Келлер, що сприяло їхньому спілкуванню в Швейцарії. Саме Л. Шишманова-Драгоманова залучила Г. Чикаленко-Келлер до міжнародної співпраці жінок, зокрема до діяльності в складі Міжнародної жіночої ліги миру і свободи [7].

Цінним поповненням штату місії стало прибуття до Берну Дмитра Донцова. Він виїхав у складі української делегації на Паризьку мирну конференцію, однак затримався в Відні аж до виходу наказу про повернення членів місії, які не доїхали до місця призначення. Там отримав телеграму від Є. Лукасевича з пропозицією очолити пресове бюро НДМ УНР у Швейцарії. До складу прес-бюро було переведено Ганну Чикаленко-Келлер.

Загалом штат новоствореного пресового бюро склали чотири співробітники. Окрім керівника і Ганни Чикаленко, котра не лише перекладала, а й готувала тексти з заробітною платнею 600 фр. на місяць, дві швейцарки-друкарки з заробітною 550 фр.

11 липня 1919 р. у Берні з'явився новий очільник української місії – Микола Василько. Вже за десять днів він вручив вірчі грамоти міністру-президенту Швейцарії Ф. Калондеру та подякував йому від імені С. Петлюри за прихильність Швейцарії до українців і гостинність для «працівників розумової праці», наголосивши, що насамперед це «зобов'язує його нічого не робити всупереч намірам уряду Швейцарії» [8].

Після зміни керівника диппредставництва написав заяву про звільнення драгоман Апостол Миколаїв. Відтак Ганна Чикаленко-Келлер залишилася єдиним перекладачем місії, формально працюючи у складі прес-бюро. Новий посол вважав за необхідне її та Микола Шульгина і Всеволода Соколовського залишити на займаних посадах.

У жовтні 1919 р. місія організовувала гастролі у Швейцарії Української Республіканської Капели під керівництвом Олександра Кошиця (рис. 5). Дізнавшись, що, перебуваючи в Відні, капела довго не могла отримати візи до Франції, М. Василько забезпечив українським артистам візи до Швейцарії. Вже 10 жовтня 1919 р. у залі базельського «Stadt Casino» відбувся перший концерт капели. На ньому були присутні всі члени української дипмісії. До 1 лис-топада українська пісня лунала в Берні, Цюриху, Женеві й Лозанні [9]. Мистецький захід як-найкраще демонстрував культуру України та відкривав її світу. З Берна артисти виїхали до Франції.

Рисунок 5. Українська Республіканська Капела в Берні з головою дипломатичної місії УНР у Швейцарії Миколою Васильком, 21 жовтня 1919 р.

Та вже 15 листопада 1919 р. Директорія УНР ухвалила рішення про скорочення штатів дипломатичних представництв та видатків на їх утримання. В швейцарській місії з 1 грудня мали залишитися 7 штатних співробітників (голова, радник, секретар, аташе, бухгалтер, старший та молодший урядовець) [10]. Проте прилюдно урочисту обіцянку про службу УНР та її Верховній владі 26 листопада склали всі співробітники місії, серед них і драгоман Ганна Чикаленко-Келлер [11]. Поряд з дипломатичною службою, вона займалася громадською роботою й стала однією з ініціаторок заснування в Кам'янці-Подільському Української жіночої національної ради, її секретаркою та автором статуту. Кінцевою метою заснованої ради було здобуття незалежності української нації через співпрацю з міжнародними жіночими організаціями.

Початок 1920 року був невтішним для усвідомлення перспектив диппредставництва. Фінансування місії відбувалося фактично за рахунок посла. Тоді ж повноваження М. Василька були поширені на Німеччину та Італію з зобов'язанням надавати допомогу надзвичайній дипломатичній місії в Угорщині. В його руках зосередилося фінансування дипломатичних представництв. Однак напружена праця М. Василька позначилася на його здоров'ї: у нього почала розвиватися важка форма астми. Він змушений був вдатися до скорочення штату і видатків на заробітну плату практично вдвічі. Пресбюро скорочувалося до однієї посади Ганни Чикаленко, оскільки Д. Донцов принципово не погоджувався на скорочення його утримання. До середини 1920 р. становище місії було дуже непевним. Про це Ганна писала батькові, Є. Чикаленкові 30 травня 1920 р. Зокрема, у її листі читаємо: «Наша місія живе з місяця на місяць, і кожен раз лякають тим, що востаннє дають платню, досить неприємна така непевність, бо якби толком сказали, що закриють за браком коштів то знав би, що робить» [12]. Вона залишалася в штаті диппредставництва, оскільки М. Василько високо її цінував як освічену і виховану жінку європейського рівня та поважав рідинне походження.

У таких умовах місія використовувала всі можливості та майданчики для пропаганди української ідеї. Проведення в Швейцарії різноманітних міжнародних заходів сприяло реалізації цього завдання. Важливою подією став зокрема виступ співробітниці місії Ганни Чикаленко-Келлер на Міжнародному конгресі Союзу для виборчих прав жінок, що відбувся 6–12 червня 1920 р. у Женеві. Її телеграмою уповноважив на це уряд і Союз українок у Львові. Але через труднощі поштової комунікації обидві телеграми спізнилися. На перешкоді участі було й те, що досі українські організації не входили до Міжнародного союзу жінок. Попри всі формальні перешкоди Ганна Чикаленко-Келлер була прийнята як делегатка «братньої організації», тобто без права вирішального голосу, але з можливістю виступу з заявою англійською мовою на пленарному засіданні конгресу 7 червня. Вона стала першою українською жінкою, яка виголосила доповідь англійською мовою на заході такого рівня, висвітливши становище жінки в Україні,

участь жінок у державному управлінні та парламентських і муніципальних виборах [13]. Вона також брала участь у засіданні секції, де об'єдналися жінки з країн, де жінки мають виборче право: Великої Британії, Австралії, Канади, Нової Зеландії, Данії, Ісландії, Швеції, Фінляндії, Нідерландів, Німеччини і України. Українською представницею було заявлено бажання Союзу українок вступити в Міжнародний союз і взяти участь у наступному конгресі в Парижі в 1922 р. [13]. 8–13 вересня 1920 р. Ганна провела на конгресі чимало інформаційну роботу, познайомилася із відомими учасницями міжнародного жіночого руху, провела важливі візити, заклала чимало нових знайомств. Вона зізнавалася, що її тоді дуже допомогла з участю у конгресі Л. Шишманова-Драгоманова та добре володіння англійською мовою. Ганна надавала велике значення подібним заходам для популяризації інформації про Україну, бо писала у листі до батька: «Що не казати, але інформаційна робота наших місій в пресі і в загальному освідомленні про Україну зробила великий крок наперед. [...] те, що записано в історію нашого народу за цих 3 роки, не можна буде викреслити, і слідуючим по-колінням значно легше буде боротись, не дивлячись на руїну економічну і, може, і політичне фіаско» [12].

Ганна Чикаленко-Келлер виступила на Конференції Інтернаціональної ради жінок у Християнії. Завдяки її зусиллям, Українська Національна рада жінок була прийнята до Міжнародної ради й отримала 12 місць на конференції. На міжнародних заходах дипломатка встановлювала контакти з відомими учасницями світового жіночого руху, у виступах пропагувала українське питання, знайомила світову громадськість з національними організаціями за кордоном, становищем українців Галичини, українсько-польськими взаєминами.

Наприкінці вересня 1920 р. Ганну Чикаленко-Келлер посол Василько перевів до Посольства в Берліні, де посаду радника отримав її батько [14].

В Німеччині вона продовжила займатися громадською діяльністю: взяла участь у Міжнародному жіночому конгресі в Копенгагені (20–28 травня 1924 р.), як представниця Української жіночої ради, долучилася до створення Товариства оборони прав української жінки, ініціювала створення Українського товариства жінок з вищою освітою у Львові, зареєстрованого у жовтні 1924 р., була делегаткою конгресу Міжнародної жіночої ради у Вашингтоні (травень, 1925 р.). Як писав часопис «Наше життя» (Нью-Йорк), на конгресі Ганна Чикаленко-Келлер усіляко сприяла об'єднанню існуючих жіночих товариств у США у Союз України-Америку.

У кінці 1920-х рр. Ганна Чикаленко-Келлер повернулася в Женеву і активно співпрацювала з міжнародними організаціями при Лізі Націй: зокрема, з Унією Товариств для Ліги Націй. Брала участь і в заходах Українського клубу Женеві (найстарішої української емігрантської організації), зокрема у відзначенні 35-ліття смерті М. Драгоманова (1930), Шевченківських роковин, тощо. Багаторазово зверталася до благодійних і християнських організацій для пошуку матеріальної підтримки українцям: студентам, хворим, неповнолітнім,

тим, хто опинився у складних життєвих обставинах. 17 березня 1930 р. Ганна Чикаленко-Келлер взяла участь у зборах Міжнародного Дорадчого комітету при Високому Комісарі Ліги Націй, представляла український Допомоговий комітет у Румунії. До Дорадчого комітету входили представники емігрантських організацій та благодійних установ. Разом з іншими українськими емігрантами, Ганна інформувала міжнародні організації в Женеві про становище радянської України: репресії більшовицької влади проти релігійних та культурних діячів, процес СВУ, трагедію голоду 1932–1933 рр., збирала підписи під протестами міжнародної спільноти та друкувала їх у пресі. Мала контакти у Женеві з Інтернаціональним союзом допомоги дітям, Міжнародним бюро праці, Міжнародною комісією у справах біженців для допомоги українським емігрантам. У 1930 р. листувалась із письменником Р. Ролланом у справі пом'якшення вироків українцям, засудженим у справі СВУ, клопоталась їх висланням за кордон.

1934 року Ганна Чикаленко-Келлер стала членкинею Світового союзу українок, очолила його комітет зовнішніх зв'язків. Як делегатка жіночого Конгресу у Станіславові (червень, 1934 р.), вона виступила із доповіддю про правове становище жінок у Західній Європі та складні взаємини між феміністичним рухом і демократією. Невтомна громадська діячка, вона порушувала актуальні питання жіночого руху і на сторінках популярних часописів для жіноцтва: «Жінка», «Жіноча доля», «Наше життя». Знайомила читачів зі станом міжнародного жіночого руху, його формами та кращими традиціями, писала про письменниць світового значення, подавала огляди їхніх творів. Стала співавтором

багатомовної брошури «До жінок культурного світу». У 1929–1930-х рр. Ганна Чикаленко-Келлер відновила перекладацьку працю: з англійської мови на українську переклала твори В. Ейтса (1917), Дж. Веллса, Г. Честертона (1928), В. Каталя (1929), А. Беннета (1930), Д. Голсуорсі (1930), Д. Решеля (1932) та ін., друкувала переклади в ЛНВ (Львів). Для часопису підготувала й кілька літературознавчих статей про каталонське літературне відродження та творчість В. Шекспіра. У роки Другої світової війни з української мови на англійську перекладає «Історію України» Д. Дорошенка, згодом видану українцями Канади з передмовою професора Дж. Сімпсона.

У 1931–1949 рр. вона проживала в старовинному німецькому місті Тюбінгені й працювала у бібліотеці Тюбінгенського університету Еберхарда Карла, виявила там один з двох відомих першодруків Ю. Дрогобича. Мала власний будинок з видом на гори та річку. Останні 10 років життя тяжко хворіла, за нею доглядали племінниця чоловіка та спеціальна сестра, яка вивозила хвору на прогулянки та забезпечувала усім необхідним. Майже щоденно Ганну провідували її колеги – професори Тюбінгенського університету та студенти. Ще в 1950-ті роки жінка продовжувала працювати: писала наукові праці (на той час володіла лише лівою рукою), досконало вивчала мови. За життя Ганна накопичила чималий власний архів та зберігала архів батька. Обидва архіви Ганна передала П. Феденку, історика й видавцю, який в той час проживав у Німеччині. На початку 1960-х рр. П. Феденко передав їх у Музей-Архів ім. Д. Антоновича Української вільної академії наук у Нью-Йорку, де вони зберігаються і донині.

Список використаних джерел

- [1] Матяш І. Українсько-швейцарські відносини в 1918–1926 рр.: особливості дипломатичної присутності. *Український історичний журнал*. 2020. № 2. С. 94–106.
- [2] Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки): науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2007. С. 273.
- [3] ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 124. Арк. 13.
- [4] ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 100, 106.
- [5] ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 18.
- [6] ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 4.
- [7] Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884–1939. Київ: Либідь, 1995. 309 с.
- [8] ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 35.
- [9] ЦДАВО України. Ф. 3965. Оп. 2. Спр. 46. Арк. 7–10.
- [10] ЦДАВО України. Ф. 3512. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 11.
- [11] ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 23.
- [12] Чикаленко Є. Щоденник (1919–1920). Київ: Темпора, 2011. С. 371.
- [13] ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 369. Арк. 9–11.
- [14] Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): документи і матеріали / упоряд. В. Даниленка, Н. Кривець. Київ: Смолоскип, 2012. 323 с.

References

- [1] Matyash, I. (2020). Ukrainian-Swiss relations 1918-1926: Diplomatic presence features. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 2, 94-106.
- [2] Doroshenko, D. (2007). *My memories of the recent past (1914-1920): Popular science edition*. Kyiv: Tempora.
- [3] Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. Fund 3766. Description 1. File 124. Sheet 13.
- [4] Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. Fund 3766. Description 1. File 2. Sheet 100, 106.

- [5] Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. Fund 3766. Description 1. File 2. Sheet 18.
- [6] Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. Fund 4211. Description 1. File 25. Sheet 4.
- [7] Bohachevska-Khomiak, M. (1995). *White on white. Women in the public life of Ukraine. 1884-1939*. Kyiv: Lybid.
- [8] Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. Fund 4211. Description 1. File 25. Sheet 35.
- [9] Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. Fund 3965. Description 2. File 46. Sheet 7-10.
- [10] Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. Fund 3512. Description 2. File 5. Sheet 11.
- [11] Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. Fund 4211. Description 1. File 20. Sheet 23.
- [12] Chykalenko, Ye. (2011). *Diary (1919-1920)*. Kyiv: Tempora.
- [13] Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. Fund 3696. Description 2. File 369. Sheet 9-11.
- [14] Danylenko, V., & Kryvets, N. (Eds.). (2012). *Ukrainian diplomatic missions in Germany (1918-1922): Documents and materials*. Kyiv: Smoloskyp.

Iryna Matiasz

*Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine
01001, 4 Mykhailo Hrushevskiyi Str., Kyiv, Ukraine*

Inna Starovoitenko

*Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies named after M.S. Hrushevsky
01001, 4 Trokhsyvatytska Str., Kyiv, Ukraine*

Hanna Chykalenko-Keller: The First Ukrainian Woman-Diplomat – Participant of the International Forum

Abstract. The article for the first time reflects the diplomatic activity of Hanna Chykalenko-Keller (1884-1964) – women with European education, translator, publicist, member of the international women's movement, presenter of information about Ukraine at many European and world forums 1920-1930's. Three stages of Hanna Chykalenko-Keller's life have been studied - Ukrainian, foreign and emigrant. The decisive role of the Chikalenko family and Anna's teachers in the formation of her worldviews and active life position was noted. It is emphasized that the brilliant education received in various educational institutions allowed Chikalenko-Keller not only to conduct pedagogical and translation activities, but also to enter the civil service of the Ukrainian People's Republic. In particular, attention is focused on Hanna's coming in the diplomatic service as part of the Ukrainian mission in Switzerland, her positions and responsibilities, participation in the International Congress of the Union for Women's Suffrage, held June 6-12, 1920 in Geneva. He opened new opportunities for new acquaintanceships, further communications and informing the leaders of the women's movement about the Ukrainian issue. Along with the diplomatic service, Anna was engaged in public work and became one of the initiators of the establishment of the Ukrainian Women's National Council in Kamianets-Podilskyi, its secretary and author of the statute. The article reflects the activity of Anna Chikalenko-Keller during her emigrant period, in particular, in the events of the Ukrainian Women's Club of Geneva, the meeting of the International Advisory Committee to the High Commissioner of the League of Nations, the World Union of Ukrainian Women, which she joined in 1934 and headed its committee external relations. The article examines Anna's extensive translation and research activities, which she has been involved in for most of her life

Keywords: diplomatic mission, Switzerland, international congress, M. Vasilko, press bureau, international women's movement

УДК 327.8
DOI: 10.46493/2663-2675.31(5).2021.82-87

Євгенія Габер*

кандидат політичних наук,
радник Прем'єр-міністра України
із зовнішньополітичних питань

Yevheniia Haber

PhD in Political Sciences,
Foreign Policy Adviser
to the Prime Minister of Ukraine

Новітні тренди у дипломатії: що змінює дипломатичний світ сьогодні і яким він буде у майбутньому?

Recent Trends in Diplomacy: What is Changing the Diplomatic World Today and What Will it be Like in the Future?

Дипломатія справедливо вважається однією з найбільш консервативних сфер. Вікові традиції, розмірені бесіди та протокольні умовності – зазвичай перше, що спадає на думку при згадуванні цієї професії. Справді, кулуарні домовленості, вербальні ноти та інші незмінні «атрибути» дипломатичного життя нікуди не зникли і в XXI столітті. Але це – лише один бік медалі. Світ не стоїть на місці, і дипломатичний світ – не виняток. Міжнародні відносини вже давно перестали бути прерогативою тільки суверенних держав, а світова політика – клубом для обраних. У світі, де твіт Ілона Маска може обвалити фондові біржі швидше ніж рішення уряду, а інформаційні кампанії у фейсбуці визначають результати загальнонаціональних референдумів, інформація стала стратегічним ресурсом. За право «першої руки» на отримання даних, можливість контролювати їхнє поширення та інтерпретувати на свій розсуд змагаються не тільки розвідки провідних країн світу, а й фармацевтичні компанії та транснаціональні корпорації.

Фокус глобальної конкуренції поступово зміщується до кіберпростору. Хакерські атаки на критичну інфраструктуру стають не меншими загрозами національній безпеці ніж пряма військова агресія. Найпотужніші держави світу змагаються не за ресурси і території, а за технологічні переваги у сфері комунікацій, запровадження мережі 5G і захист своїх (чи доступ до чужих) даних. Експерти всерйоз дискутують про необхідність розробки нового законодавства, яке б врегулювало правові відносини держав і приватних компаній у цифровому полі та у відкритому космосі, окреслювало червоні лінії між державним суверенітетом та «суверенітетом» інтернет-платформ у кіберпросторі, встановлювало відповідальність за транскордонну кіберзлочинність і крадіжку персональних даних.

Не може стояти осторонь цих процесів і дипломатія, яка змушена пристосовуватися і до сутнісно нового порядку денного міжнародних відносин, і до нових методів роботи. Швидкий розвиток технологій і поширення пандемії COVID-19 лише посилюють ті тенденції, які вже існували в міжнародному середовищі.

Онлайн-дипломатія

Одним із безпосередніх наслідків глобального локдауну стало виникнення так званої «онлайн-дипломатії». Нові умови вимагають нестандартних рішень, а безпрецедентні загрози життю і здоров'ю громадян – швидкості та оперативності в процесі їхнього прийняття. На тлі глобального поширення новітнього коронавірусу цифрова трансформація державної служби із красивого гасла перейшла в категорію засобу виживання. До того ж іноді – в прямому сенсі цього слова. Тож не дивно, що саме «консервативне» дипломатичне відомство з підпорядкованими йому консульськими установами в усьому світі стало «чемпіоном» із діджиталізації в українському уряді. Міністерство закордонних справ, яке останнім часом самі дипломати жартома називають «міністерством евакуації», не змогло би вирішити і половини нагальних питань без цілодобового зв'язку з іноземними колегами, оперативного інформування громадян через соціальні мережі та колективного вирішення логістичних проблем у консульських чатах.

Переважаюча більшість скептиків скаже, що нічого кардинального нового в цьому немає. Рука професійного дипломата вже давно прийняла форму смартфона, а надання електронних послуг консульськими службами (від первинної обробки візових звернень до чат-ботів з відповідями на стандартизовані питання) стало звичною практикою у більшості розвинених країн світу. Інша справа – «велика політика», яка вимагає особистих контактів, серйозної аналітичної роботи та максимального рівня конфіденційності інформації. Та чи насправді це так?

Дійсно, наради по скайпу, онлайн-брифінги міністрів закордонних справ і консульські чати існували й раніше. Не стало новиною і використання онлайн-платформ та мобільних додатків для конференц-зв'язку. Відео-конференції і раніше практикувалися як зручний спосіб провести робочі переговори, не витрачаючи на це зайвого часу та коштів. Інколи в такому форматі проводились і більш масштабні заходи. Однак, поширення пандемії COVID-19 та значне обмеження фізичних

Стаття надійшла: 20.06.2021, Доопрацьовано: 15.07.2021, Схвалено до друку: 18.08.2021

Рекомендоване цитування:

Габер Є. Новітні тренди у дипломатії: що змінює дипломатичний світ сьогодні і яким він буде у майбутньому? *Зовнішні справи*. 2021. Т. 31, № 5. С. 82–87.

*Відповідальний автор

контактів підштовхнуло дипломатію до якісно нового «квантового стрибка» у віртуальну реальність. Вперше в історії соціальні мережі та онлайн-платформи перетворилися з допоміжного на пріоритетний інструмент міжнародної взаємодії. І повернення до *business as usual* – урочистих прийомів і переговорів за зачиненими офлайн-дверима – навіть після закінчення пандемії вже не видається таким безсумнівним фактом.

Пандемія COVID-19 продемонструвала, що при бажанні значну частину міжнародних зустрічей можна легко перевести у «цифровий» формат без шкоди для справи. Виявилося, що мільйонні бюджети міжнародних організацій, десятки людей, залучених до підготовки візитів, дорогі перельоти та готелі можуть стати непотрібними. Успішний досвід «віртуальних» самітів G7, ЄС та інших міжнародних організацій довів ефективність такого формату. Серед безумовних плюсів: значна економія часу та коштів, а також більша оперативність у процесі прийняття рішень.

Утім, прискорений перехід з конференц-залів на онлайн-майданчики не лише розширив можливості для регулярного діалогу та оперативного обміну інформацією, але й створив нові виклики, які можуть суттєво вплинути на майбутнє дипломатичних зносин. По-перше, дискусійним залишається питання щодо прийнятності використання новітніх технологій для проведення самітів найвищого рівня. У галузі комунікацій було здійснено значний прорив, але навіть найменші **технічні проблеми** цілком спроможні перешкоджати імпульсу зустрічі, роблячи досягнення компромісу ще важчим.

Варто зазначити й непересічну роль перекладача в подібних форматах переговорів. Сучасні платформи для онлайн-конференцій (зокрема, популярний нині Zoom) передбачають спеціально виділені канали для дистанційного синхронного перекладу. Але важливо розуміти, що коли перекладач знаходиться на відстані у тисячі миль від переговорників, будь-які найменші проблеми зі звуком можуть стати причиною прикрого непорозуміння чи неправильного трактування слів спікера. Якщо мова йде про політично чутливі питання, ціною помилки перекладача може бути міжнародний скандал. До того ж, говорячи про «інклюзивність» віртуальної дипломатії, не можна забувати, що навіть зараз **доступ до якісного інтернету** залишається прерогативою «золотого мільярда». Водночас, більшість країн, що розвиваються, не мають елементарних технічних засобів зв'язку, а тим паче – навичок користування новітніми технологіями.

По-друге, кожний, хто колись мав досвід віртуального спілкування, підтвердить, що онлайн-зустрічі породжують абсолютно іншу **соціальну динаміку**, порівняно з традиційними переговорами. Персональні контакти, які виникають при зустрічі віч-на-віч, часто відсутні в онлайн-просторі. Мова тіла, жести, погляди та загальна «особиста хімія», яка відіграє чималу роль у дипломатичних перемовинах, зводяться до мінімуму або повністю втрачаються. Здебільшого саме це було головним аргументом противників віртуального спілкування. Крім того у такому форматі складно встановити

присутність учасників на засіданнях або в потрібний момент «непомітно» вийти з ефіру, щоб провести «кулуарні переговори». Ще складніша задача – утримати увагу співрозмовника, не маючи доступу ані до його «тіла», ані до інших діалогових вікон, відкритих на екрані його комп'ютера.

Ефективна організація багатосторонніх самітів і міжнародних конференцій в онлайн-режимі вимагає не тільки залучення технічно якісних платформ, але й нових методів проведення заходів, які повинні виходити за рамки формату «розмовляючих голів». В ідеалі це означає відповідну підготовку IT-персоналу, модераторів онлайн-дискусій, дипломатів і комунікаторів нового покоління, здатних швидко адаптуватися до сучасних реалій.

Чи варто зазначати, що «віртуальна» дипломатія кидає виклик і нормам **державного протоколу й церемоніалу**, заснованим на багатовікових традиціях, професійній ієрархії та усталених ритуалах дипломатичної практики. Хоча більшість країн західного світу поступово прийшла до значного спрощення етикетних норм і протокольних вимог, збереження особливого статусу дипломатів як повноважних представників суверенних держав має важливе значення для виконання ними своїх безпосередніх обов'язків. Водночас дотримання основних принципів міжкультурної комунікації, професійної етики та етикетних норм є запорукою ефективної взаємодії учасників переговорів, незважаючи на певні культурні розбіжності чи суперечливі національні інтереси.

Нарешті, чи не найважливішим питанням, яке сьогодні вже гостро постало на порядку денному, є **питання захисту даних і забезпечення фізичної безпеки серверів**. Збереження конфіденційності інформації є одним із наріжних принципів дипломатичної практики. В реальному житті цьому сприяють і різні формати проведення переговорів (зокрема, тет-а-тет за участі тільки перших осіб), і надання класифікованого доступу до інформації різним категоріям держслужбовців, і спеціальні канали захищеного зв'язку для передачі особливо чутливих файлів. У нинішніх умовах, коли уряди та штаб-квартири міжнародних організацій пришвидшеними темпами «переїжджають» на онлайн-платформи, дотримання всіх норм безпеки може стати серйозним викликом.

Перші міжнародні скандали не забарилися. Вже неодноразово у відкритий доступ до мереж потрапляли тисячі записів відео-дзвінків Zoom, серед яких були як приватні розмови користувачів, так і робочі наради різних організацій. Керівництво компанії пояснювало ці прикри інциденти неготовністю додатку до різкого зростання кількості користувачів (з 10 до 200 мільйонів відвідувачів на день за перші три місяці 2020 року), але ціна таких технічних хиб – конфіденційність інформації. Часто – дуже чутливої і компрометуючої.

Зрозуміло, що для переговорів на найвищому рівні використовуються більш захищені канали зв'язку. Водночас очевидно й те, що в нинішньому «гібридному» світі віртуальна реальність має цілком реальні виклики національній безпеці – від кібератак на критичну

інфраструктуру до втручання у проведення виборів. У 2017 р. вірус Petya змусив експертів вперше всерйоз заговорити про необхідність введення поняття електронного суверенітету та віртуальних державних кордонів, які б давали підстави притягнути до відповідальності «країну-агресора» за хакерські атаки на території іншої держави. Події останніх років, насамперед загострення конкурентної боротьби між США і КНР, актуалізували ці питання ще більше.

Значним викликом «онлайн-дипломатії» залишається й **забезпечення відповідної професійної підготовки** співробітників МЗС і профільних міністерств, адже новий формат потребує кардинально нових навичок: організаційних, технічних, комунікативних, переговорних і психологічних, що дозволять швидко адаптуватися до нових умов роботи без втрат для результату. Деякі європейські колеги навіть говорять про неформальну практику «роботи в парах», яка дає можливість об'єднати дипломатичний досвід старших колег з просунутими технічними навичками молодшого покоління. Все це вимагає від сучасного дипломата не тільки цифрової грамотності та відданості «принципам діджиталізації», але й постійного «включення» в процес навчання.

Стратком і публічна дипломатія

Із різким сплеском популярності онлайн-інструментів отримала нове обличчя й **дипломатія соцмереж**. У сучасному світі «**твіпломасі**» (*твітер-дипломатія* – Ред.) вже стала невід'ємною частиною не тільки публічної дипломатії, а й стратегічних комунікацій. Присутність у віртуальному просторі дає можливість швидко реагувати на міжнародні події, відслідковувати настрої громадськості у будь-якій точці світу, провокувати опонентів на необачні заяви влучними мемами чи, навпаки, висловлювати політичну підтримку партнерам одним ретвітом чи репостом.

Чи згадає хтось сьогодні, як виглядало «спілкування» президентів, міністрів чи послів з громадськістю до того, як 2007 року Барак Обама став першим світовим лідером, який відкрив свій персональний аккаунт? Сьогодні ж твітер став чи не основним інструментом реалізації американської зовнішньої політики. За президентства Дональда Трампа часто здавалося, що реальний глава Білого дому – це лише бліда копія того @realDonaldTrump, який існував у віртуальному просторі.

Значних змін зазнала дипломатія і з розвитком **інструментів віртуальної та доповненої реальності**. Якщо лаконічність мікроблогів змусила дипломатів формулювати меседжі, вкладаючи їх у 280 знаків, то бажання «доступатися» до цільової аудиторії вимагає постійного оновлення комунікативних стратегій, спрощення та візуалізації контенту. Нащо писати довгі статті про засуху в Африці чи злидні сирійських мігрантів, якщо можна «перенести» читача у віртуальну палатку

з голодуючою родиною у Сомалі чи табір біженців на сирійсько-турецькому кордоні? *Digital storytelling* («цифрова розповідь» – наглядна подача інформації з використанням мультимедійних технологій), використання елементів віртуальної та доповненої реальності в культурній дипломатії та стратегічних комунікаціях – зараз такі ж обов'язкові складові професійної підготовки дипломатів у США та Європі, як і класичні тактики ведення переговорів чи вивчення іноземних мов.

Очевидно, що війни XXI століття ведуться не за території, а за розум і серця людей. Тож і «зброя масового враження» стає дієвішою за зброю масового ураження. Тому ефективні комунікації, боротьба з міфами і ворожими наративами, створення і просування власного позитивного контенту, використання всього інструментарію «**м'якої**» **сили і публічної дипломатії** стають пріоритетними задачами кожного дипломата незалежно від посадових обов'язків чи безпосереднього функціонування. Як писав відомий британський дипломат Том Флетчер у своїй книзі «Голий дипломат: як зрозуміти силу і політику у цифрову еру»: «Найпотужнішою зброєю двадцять першого століття став не зарин або ядерна бомба, а смартфон. Ми побачили результат поєднання сили кращих ідей з найкращими технологічними новинками. Режими можуть заборонити iPhone, але не свободу та інновації, які вони уособлюють...»¹.

Цей новий контекст, зі свого боку, повністю змінив і природу взаємодії дипломатів з цільовими аудиторіями. Інформаційні повідомлення на сторінках світових лідерів чи констатація фактів у соцмережах дипломатичних установ все більше змінюються на «двосторонній рух» – відкрити взаємодію з людьми, чий інтерес вони представляють у владі. Як влучно відмічає Флетчер, «все частіше має значення не те, що прем'єр-міністр або дипломат вважає «нашою політикою» щодо певного питання – а те, що користувачі Google, Facebook або Twitter вирішать зробити «нашою політикою». Тож і сучасні «твітер-Галейрани» та «Лоуренси зі смартфонами» мають вчитися «взаємодіяти, а не передавати меседжі» і «вивчати цю нову для себе мову [спілкування у віртуальному просторі] так само, як вивчали колись мандарин чи арабську»².

«Перехід до віртуального світу» і широке використання інструментів штучного інтелекту за короткий час кардинально змінило й рівень загроз, з якими відтепер доводиться стикатися державам. І якщо в реальному просторі захист державних кордонів здебільшого лягає на плечі військових, то у віртуальному вимірі на «передовій» **боротьби з фейковими новинами, дип-фейками, дезінформацією та гібридними операціями впливу** стоять саме дипломати, озброєні власним досвідом, критичним мисленням і навичками роботи з новітніми технологіями. Як зазначав Пеетер Талі, заступник директора Центру НАТО StratCom: «Класична журналістика тане, як снігова баба у березні. Натомість нові знання, інформацію люди знаходять у соцмережах.

¹Fletcher T. The naked diplomat: Understanding power and politics in the digital age. London: William Collins, 2016. P. 7.

²Там само. С. 9.

В цьому не було нічого поганого, якби не одна обставина. Сьогоднішні соціальні мережі – це як Дикий Захід часів ковбоїв. Хтось сказав, що інформація – нафта нашої ери. Так от виходить, що нафта ця видобувається зараз у диких, нерегульованих умовах. А це означає, що соцмережі, а кажучи ширше, увесь цифровий простір надає велику кількість можливостей для маніпуляцій, пропаганди, здійснення впливу і навіть кримінальних справ...»¹.

Згаданий вище Центр передового досвіду в галузі стратегічних комунікацій NATO StratCom у Ризі; Європейський центр з протидії гібридним загрозам у Гельсінкі, покликані об'єднати зусилля провідних європейських країн і США у боротьбі з кібератаками, пропагандою та дезінформацією; нарешті створені 2021 р. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та інформаційної політики України і Центр протидії дезінформації при РНБОУ – лише деякі приклади того, як міжнародні зусилля по боротьбі з транскордонними загрозами і деструктивними впливами поступово переміщуються з реального «поля бою» до інформаційного простору.

Сила слова

До речі, саме поширення «гібридних» практик та інформаційних війн було однією з причин, чому з 2017 року **знання як мінімум двох іноземних мов** (бажано, разом з мовою країни перебування) стало обов'язковою умовою для закордонного відрадженого співробітників МЗС. Тоді ж була запроваджена й процедура відкритих конкурсів, яка дозволила поповнити лави українських дипломатів знавцями «екзотичних» і рідкісних мов – скажімо, корейської, хінді чи суахілі. Адже, обговорюючи особливості політичної ситуації в Україні чи пояснюючи правовий режим в'їзду на тимчасово окуповані території, важливо бути певним, що співрозмовник – іноземний дипломат чи представник місцевої влади – почує саме те, що говорите ви, а не те, що дозволяють сказати словниковий запас чи політичні вподобання місцевого перекладача.

Не секрет, що слово завжди було (і залишається) головною зброєю дипломата, і саме від мистецтва віртуозного володіння цією зброєю залежить перемога у багатьох дипломатичних битвах. Утім, за сім років гібридної війни, маніпулятивних кампаній, боротьби смислів і наративів ця істина стала очевидною як ніколи. Про створення сприятливого інформаційного поля як про невід'ємний елемент національної безпеки почали говорити і писати самі дипломати, закликаючи журналістів та експертну спільноту до професійної відповідальності, юридичної грамотності й точності формулювань.

Важливо, однак, не забувати й про **фактор перекладу** наших меседжів світові іноземними мовами. Врешті-решт, саме від його якості залежатиме і перебіг

переговорів з партнерами, і переконливість українських представників у міжнародних трибуналах, і правова кваліфікація злочинів країни-агресора, і факт (не)визнання «окупації» чи «анексії» українських територій. «Філологічна» різниця в декілька букв між «військовим» і «воєнним» конфліктом, «відкликанням» посла чи його «викликом» для консультацій, «українською кризою» чи «кризою в Україні», мандатом «миротворчої» місії чи «місії з підтримання миру» на Сході України дає безкрайне поле для дипломатичного маневру.

Ще більша відповідальність лежить на тих дипломатах і перекладачах, які працюють над текстами офіційних документів і міжнародних угод. Двічі Міністр закордонних справ і Постійний представник України при ООН (1994–1997 рр.) Анатолій Зленко згадує у своїх мемуарах «запеклі дипломатичні бої» в ООН під час обговорення проекту резолюції, яка вітала добровільну відмову України від ядерної зброї та її приєднання до ДНЯЗ як держави, що не володіє ядерною зброєю, на 50-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 12 грудня 1995 року.

Мова йде не тільки про сумнозвісні «запевнення у безпеці» в оригінальному тексті Будапештського меморандуму, які в перекладі дивним чином перетворилися на «гарантії безпеки», але й про гарячі дискусії навколо використання артикля *a* чи *the* перед словами «ядерна зброя», адже використання означеного артикля чітко вказувало би на приналежність ядерної зброї Україні, чого російська сторона визнавати не хотіла. «Бій за кілька букв, який сторонньому спостерігачу міг би здатися абсурдним», – згадує Зленко. Але «кожне слово, кожна буква може важити безкінечно багато у міжнародно-правовому документі»².

Історія знає десятки прикладів, коли неточність перекладу (свідома чи випадкова) створювала непередбачувані міжнародно-правові наслідки і навіть альтернативну політичну реальність. У світі пост-правди та інформаційних війн вага слова стає ще більшою, а отже, дипломат не може дозволити собі розкіш залишити *інтерпретування* оригінального тексту на розсуд перекладача – покладаючися винятково на його знання технічної термінології, розуміння політично чутливих питань і тонкощів юриспруденції.

З іншого боку, професійні перекладачі підтверджують, що багатий словниковий запас без розуміння ширшого культурологічного контексту зробить з вас не більш ніж «красномовного іноземця». Відчуття ж «розмови спільною мовою» може дати лише весь комплекс фонових знань – розуміння культури, традицій, історичного досвіду, релігійних вірувань та етичних переконань, національного почуття гумору та філософського світогляду, врахування професійного бекграунду співрозмовника, вікових і гендерних факторів тощо. Саме тому процес навчання дипломата не закінчується ніколи.

¹Кудрін О. Класична журналістика тане, як снігова баба у березні. Інтерв'ю із заступником директора полковником Пеєтером Талі (Естонія) та менеджером по зв'язках з громадськістю Ліндою Цурікою. 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2819096-peeter-tali-zastupnik-direktora-nato-stratcom-coe.html> (дата звернення: 12.06.2021).

²Зленко А. Дипломатія і політика. Харків: Фоліо, 2003. 378 с.

Технології штучного інтелекту

Ще одним важливим фактором, який суттєво вплинув на розвиток дипломатії, стало застосування у дипломатичній практиці технологій штучного інтелекту. Поява нових алгоритмів передачі й обробки великих даних дала можливість за лічені хвилини обробляти гігабайти інформації та докорінно змінила якість аналітики. Технології роботи з **big data** створили унікальні можливості для політичного прогнозування. Комп'ютерне моделювання переговорних сценаріїв та перебігу конфліктів, можливість передбачити поведінку партнерів чи прорахувати вплив санкцій – усе це стало доступним завдяки алгоритмам штучного інтелекту.

Суттєві зміни торкнулися й інших аспектів дипломатичного життя. Кому потрібні енциклопедичні знання з історії, якщо про це можна запитати у Google? Натомість більше часу можна присвятити креативній роботі, вивчаючи, наприклад, психологічний портрет співрозмовника. Жодний штучний інтелект не витримає навантаження від перекладу застільних тостів, жартів чи акцентів і не замінить кмітливості живого перекладача. Водночас, нове програмне забезпечення легко «підтягне» необхідну специфічну термінологію з онлайн-словників, дозволяючи перекладачу зосередитися на відтворенні політичних нюансів чи культурного контексту.

Розуміючи необхідність фахової професійної підготовки дипломатів до роботи в нових реаліях XXI століття, дипломатичні академії багатьох країн почали розробляти відповідні навчальні програми та тренінги. У Держдепартаменті США, наприклад, ще декілька років тому запровадили новий курс **data literacy** – «грамотності роботи з даними». Як влучно зазначила керівниця навчальної програми, «для дипломата завжди було важливо вправно володіти словом, аби просувати національні інтереси країни. Але у світі, який все більше керується даними, ми хочемо бути певними, що наші дипломати так само добре володіють і цифрою».

Наразі йдеться про базові навички роботи з цифровими інструментами для **візуалізації контенту** чи відстеження реакції цільової аудиторії на повідомлення в соцмережах. Але вже зараз експерти серйозно говорять про те, що в перспективі використання технологій штучного інтелекту та алгоритмів роботи з **big data** відкриє нові горизонти дипломатії. Зокрема, дозволить покращити якість підготовки дипломатів до складних переговорів щодо лібералізації торговельних режимів, прораховуючи можливі наслідки; дасть можливість **спрогнозувати** політичну кризу чи **передбачити** гуманітарну катастрофу внаслідок посухи або землетрусу, щоб заздалегідь направити консульських співробітників до зони стихійного лиха. Ще нещодавно це могло виглядати як сценарії віддаленого майбутнього, але вже зараз зрозуміло, що це майбутнє вже тут – готові ми до нього чи ні.

Техно-дипломатія

Поступовий перехід від «мистецтва слова» до «мистецтва цифри» вже призвів до виникнення нового явища – техно-дипломатії. І якщо раніше цей термін звучав радше

як вигадка в дусі постмодерну, то зараз дедалі більше набуває ознак повсякденної практики. Данія і Франція призначають «цифрових послів» **для розвитку відносин з технологічними компаніями** Силіконової долини, чий бюджет перевищує ВВП більшості розвинених країн світу. Естонія підписує міжнародні угоди для зберігання резервних копій персональних даних своїх громадян в інших державах. Маленький Люксембург щорічно поповнює державну казну десятками мільйонів євро, надаючи в оренду іншим країнам свою мережеву інфраструктуру та приймаючи передові закони про розробку корисних копалин у космосі. А нещодавно і Міністерство закордонних справ України підписало з ГО «Інтернет Ініціативи» Меморандум про взаєморозуміння та співпрацю у рамках проекту «Ukrainian Bridge» задля розбудови співробітництва між IT-екосистемами Кремнієвої долини та України. Мета такої синергії – об'єднати зусилля з просування України як інноваційної цифрової країни, поглибити технологічну співпрацю між Україною та США, популяризувати можливість для бізнесу та інвестицій в Україні.

Очевидно, що в наступні роки не тільки питання «миру», а й «війни» перемістяться далеко за звичні межі сухопутних і морських державних кордонів. 2020 року Організація з питань науки і технологій НАТО оприлюднила нову доповідь щодо перспектив **застосування новітніх технологій у сфері безпеки та оборони**. На думку декількох тисяч аналітиків і військових експертів, у наступні 20 років саме алгоритми штучного інтелекту, **big data**, робототехніка, космічні, квантові, гіперзвукові та біотехнології гратимуть визначальну роль у системі колективної безпеки Альянсу. Секретар Ради нацбезпеки і оборони України також нещодавно заявив, що «наступні війни – війни кібернетичні, біологічні та протистояння в космосі». І в цьому вже майже немає сумнівів. Адже який сенс буде утримувати багатотисячні армії з мільйонними бюджетами, коли одна хакерська атака на національні сервери чи напад дронів на об'єкти критичної інфраструктури можуть завдати шкоди економіці та національній безпеці більшої ніж військові зіткнення на полі бою? Чи варто говорити щось про новітні, «**технологічні**» **війни** між двома найбільшими економіками світу – США і КНР – за доступ до даних і технологій?

Медична дипломатія

Окремої уваги заслуговують і **новітні біологічні загрози**. На тлі пандемії коронавірусу та вже хронічної інфодемії по обидві сторони Атлантики дедалі гучніше лунають вимоги надати вільний доступ ученим з різних країн світу до результатів наукових досліджень і наукової інфраструктури, аби прискорити розробку вакцини та уникнути зайвих маніпуляцій. І якщо раніше поодинокі заклики науковців з руху за «відкриту науку» чи єдиний європейський дослідницький простір сприймалися не більше ніж другорядні елементи публічної дипломатії, то зараз – питання національної безпеки, які обговорюються на найвищому політичному рівні.

Інституційна неспроможність ВООЗ надати чіткі рекомендації з антикризового менеджменту в умовах

глобальної пандемії змусила національні уряди брати на себе відповідальність за вироблення стратегії для боротьби з вірусом, розробку ліків і вакцин, прогнозування і подолання наслідків панепідемії. Після декількох хвиль епідемій еболи, зіки, близькосхідного респіраторного синдрому та всіх можливих варіантів атипічних пневмоній лише зараз робляться конкретні кроки зі створення спільних платформ обміну науковими даними та результатами досліджень.

Наукова дипломатія

На цьому тлі набирають дедалі більшої популярності **наукова дипломатія і дипломатія даних**. На січневому саміті 2020 року в Давосі Президент Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн заявила про створення відкритої «хмарної» наукової бази для зберігання міждисциплінарних даних. У квітні було запущено і загальноєвропейську платформу по боротьбі з COVID-19. За словами очільниці ЄК, на першому етапі доступ до неї отримають європейські вчені, але після розробки чітких правил її використання досягненнями європейської науки зможуть скористатися і міжнародні партнери. Залишається побачити, які саме критерії застосовуватимуться до «партнерів ЄС» у боротьбі проти коронавірусної інфекції та розповсюдження чутливих наукових даних.

Усе це вимагає дедалі тіснішої співпраці між дипломатами і науковцями. Як показує досвід найбільш розвинених країн світу, саме інвестиції до наукового потенціалу і новітні технології дозволяють не тільки забезпечити достойний рівень життя всередині країни, а й значно посилити позиції держави на міжнародній арені. В XXI столітті розвиток науки і технологій перетворюється на обов'язкову умову виживання – людини, нації, країни. Особисте здоров'я, стійкість суспільства до зовнішніх впливів і конкурентоспроможність держави в системі міжнародних відносин рівною мірою залежать від успішного переходу на новий етап технологічного розвитку. Очевидно, що всі ці питання

залишаться на порядку денному ще тривалий час і вимагатимуть від дипломатів чималого розширення термінологічного словникового запасу та специфічних наукових знань. Водночас швидкий технологічний розвиток, прискорення інформаційних потоків, урізноманітнення кола недержавних акторів у міжнародних відносинах та виникнення нових глобальних викликів робить новітні технології вже не розкішшю, а обов'язковим інструментом у дипломатичній роботі.

Світ не стоїть на місці – і будь-які зміни вимагають постійного оновлення знань і вдосконалення навичок. Вільне володіння іноземними мовами та філігранна точність у формулюванні офіційних заяв, особливості дипломатичного перекладу, а також ведення переговорів онлайн і офлайн, дипломатія публічна – для тих, хто має бути «в кадрі». І не менш важлива непублічна її складова – для розуміння того, що має залишитися «поза кадром». Процес навчання дипломата, більше ніж колись, вимагає постійного продовження, а професійна кваліфікація – регулярного оновлення.

Швидкий розвиток штучного інтелекту, новітні інформаційно-комунікаційні технології, діджиталізація всіх сфер життя і цифрова політика, дипломатія наукова та медична – усі ці напрями вимагають постійної уваги і постійного професійного розвитку. Не менш важливим є й розвиток особистісний. Стійкість до нових викликів – і швидка адаптація до нових умов, принципів у відстоюванні національних інтересів – і гнучкість у прийнятті рішень, збереження інституційної пам'яті – і креативність у кризовому менеджменті чи пошуках інноваційних форматів співпраці... Як казала героїня Льюїса Керрола, яка першою потрапила до світу віртуальної реальності ще 1865 року, «потрібно бігти з усіх ніг, щоб тільки залишатися на місці, а щоб кудись потрапити, треба бігти хоча б удвічі швидше».

У дипломатичній реальності 2.0, яка вже навколо нас, щоб кудись потрапити, знадобиться рухатися квантовими стрибками.

УДК 327.57
DOI: 10.46493/2663-2675.31(5).2021.88-96

Ольга Діброва*

Надзвичайний і Повноважний Посол України
у Фінляндії

Olha Dibrova

Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of Ukraine in the Republic of Finland

У пошуках стратегічної глибини для України (до 30-ї річниці Незалежності України)

In Search of Strategic Depth for Ukraine (to the 30th anniversary of Ukraine's Independence)

Від президента США до президентів України та інших держав

США і Клінтон

«Америка – це країна, яка змінила моє життя», – написала я 1996-го, згадуючи рік перебування у Сполучених Штатах за програмою «Акт на підтримку свободи». Перемога у конкурсі, організованому американським урядом, стала для мене першою важливою міжнародною подією й сама собою надихнула. На той час я була звичайною школяркою у Кривому Розі. Так, з відмінним навчанням у школі з поглибленим вивченням англійської мови, заняттями музикою та балетом, літературою, громадською роботою, постійним самовдосконаленням,

але я все одно думала, що у такого масштабу заходах рішення прийматимуться «за зв'язками». І, на щастя, помилилася... Адже ввійшла до сотні обраних серед тисяч школярів з незалежних держав – колишніх республік СРСР, які подавалися на участь у програмі. Попереду було навчання в американській школі, життя в американській родині, чимало тренінгів, поїздок, спілкування. Виявилося, це був мій початок великої дипломатичної подорожі.

Несподіваним і неймовірним завершенням мого «американського року» стала зустріч з тодішнім Президентом США Б. Клінтоном – мої перші представницькі функції, адже представляти Україну обрали саме мене (рис. 1).

Рисунок 1. Зустріч Ольги Діброви з Президентом Б. Клінтоном через роки після її перебування в США за програмою «Акт на підтримку свободи»

Стаття надійшла: 20.07.2021, Доопрацьовано: 18.08.2021, Схвалено до друку: 15.09.2021

Рекомендоване цитування:

Діброва О. У пошуках стратегічної глибини для України (до 30-ї річниці Незалежності України). 2021. Т. 31, № 5. С. 88–96.

*Відповідальний автор

Здається, дотепер пам'ятаю, як він тримався, посміхався, був інтелігентним, поінформованим, доступним, невимушеним, надавав уваги кожному. На мою думку, саме так має поводитися глава держави. Вразив і майстер-клас з протоколу від Б. Клінтона («неочікуваний приємний сюрприз»): його несподівана пропозиція відвідати робочий кабінет – знаменитий овальний офіс. Так, одинадцять підлітків отримали згадку на все життя і фото у серці Білого дому. Можливість безпосереднього спілкування президент-школяр тоді мене вразила і стала прикладом для наслідування.

Цікаво було перечитати свої спогади і роздуми того часу, зокрема навіщо американцям подібні програми. Ось висновок сімнадцятирічної дівчини: «Вони не просто запросили підлітків у гості, щоб відгодувати й показати свій добробут. Вони хотіли, щоб ми сприйняли їхні цінності...». Серед вражаючого, захоплюючого, привабливого було й те, що я не сприйняла, що, на мою думку, в нас краще. Наприклад, стосунки у родині, між друзями, надмірна незалежність і часто, як наслідок, самотність, ставлення до грошей. Часто нам здається, що десь там усе добре. А я й досі вважаю, що немає кращого місця для життя, ніж Україна. Справді, Америка дала поштовх, відкрила нові горизонти, показала чимало візирів, але й навчила більше любити свою Батьківщину.

Туреччина, переклад

Наступного разу я опинилася біля президента досить скоро – через рік після закінчення відділення сходознавства Київського національного університету ім. Т. Шевченка та Інституту журналістики того ж закладу. Попрацювавши у МЗС, куди потрапила переважно завдяки знанням турецької мови, була призначена до Посольства України у Турецькій Республіці. І одразу опинилася у великому дійстві під назвою «офіційний візит президента». Не пригадую, скільки їх було згодом, але всі особливі – урочисті, з великою кількістю заходів і

поважних осіб навколо. Для мене кожен візит був особливий ще й тому, що, окрім своїх безпосередніх дипломатичних обов'язків, я майже двадцять років перекладала турецькою президентські переговори. Тому мала можливість спілкуватися з усіма главами Української держави, починаючи від Л.Д. Кучми, та Турецької держави. Візити були для мене справжнім фізичним випробуванням – до ночі здійснюєш підготовчі роботи: організаційні питання, тези до бесід, виступи, узгодження спільних заяв, а потім два-три дні переклад нон-стоп. Було важко, але цікаво.

Перекладач протягом візиту – часто найближча людина до президента. Потрібні й швидкість реакції, і вміння тримати себе, і спілкуватися. Важливо не бовкнути зайвого ані під час заходу, ані після, адже всім цікаво, що ж там було за зачиненими дверима. Крім того, на тебе дивиться неймовірна кількість людей. Я часто дякувала своїм заняттям балетом і досвіду перебування на сцені.

Переклад і знання мови відкрили для мене багато можливостей. Турки справді повернули мені сторицю за зусилля, докладені до вивчення непростой турецької мови. Завдяки перекладу, широким контактам, увазі журналістів мене знали, відповідали на мої дзвінки за будь-якого часу, ділилися думками і почуттями, дали можливість вивчити суспільство і політику зсередини. З Президентом Туреччини Р.Т. Ердоганом, теперішнім і попереднім міністрами закордонних справ М. Чавушоглу та А. Давутоглу я була знайома задовго до того, як вони посіли високі посади – всі вони не змінили свого доброго ставлення після політичного піднесення (рис. 2). Практично кожен за свого часу публічно похвалив мою турецьку. Хоч подекуди і червонієш від такої уваги, але приємно, коли Президент Ердоган, спустившись з трапу літака, передусім запитус: «Ольго, як справи, які новини?» (рис. 3). Буду завжди вдячна Туреччині за повагу та особливе ставлення.

Рисунок 2. Зустріч Ольги Діброви з Міністром закордонних справ Туреччини М. Чавушоглу у якості шефа протоколу

Рисунок 3. Президент Туреччини Р.Т. Ердоган, пані Еміне Ердоган та Ольга Діброва у якості шефа протоколу під час зустрічі в аеропорту

Мої знання про Туреччину накопичувалися протягом двох довгострокових відряджень до Анкари – загалом більше ніж шість років. На моїх очах ця країна зробила стрімкий ривок як в економічній, так і зовнішньополітичній сферах. Світова спільнота заговорила про Туреччину як про регіонального лідера. Я розповідала про це українським делегаціям, які відвідували турецьку столицю. І, врешті, вирішила написати книжку, як лише за десятиліття держава може вийти на зовсім інший рівень, адже стрімкий ривок – саме те, що потрібно Україні (уривок надається нижче).

Протокол і призначення послом

З усіх напрямів роботи, якими довелося займатися у МЗС, а їх було чимало, найяскравішим був мабуть протокол. Майже п'ять років як керівника (або шефа, як зазвичай називають) були справжньою школою життя. За посадою мені довелося організовувати

величезну кількість візитів високих посадових осіб до України, масштабних заходів, постійно спілкуватися з послами, брати участь у дипломатичних прийомах (рис. 4, 5). Шеф протоколу – перший, кого бачить глава іноземної держави по приїзді до України, та останній, кого бачить, від'їжджаючи. Весь досвід, враження, уроки – матеріалу, як мінімум, для окремої статті, тому поділюся лише кількома основними висновками.

Людський чинник у міжнародних відносинах – головне. Ключ до успіху – у контактах між людьми. Без гарної команди нічого не зробиш. Завжди пам'ятатиму «депутатський подарунок» – визначення дня інаугурації новообраного Президента України Володимира Зеленського за три дні після голосування. Якби не відданість колективу Департаменту державного протоколу МЗС, ми не змогли би прийняти більше ніж сорок іноземних делегацій, організувати керівників дипмісій та інше.

Рисунок 4. Державний секретар США Дж. Керрі та Ольга Діброва у якості шефа протоколу в аеропорту

Рисунок 5. Зустріч Федерального Канцлера Німеччини А. Меркель та Ольги Діброви у якості шефа протоколу в аеропорту

Я називаю протокол «геополітикою на долоні». За час дипломатичної кар'єри я брала участь у значній кількості переговорів, прочитала тисячі сторінок аналітики, однак саме робота над підготовкою візитів у протоколі дала мені найкраще розуміння реального ставлення іноземних держав до нашої країни. У такій роботі проявляється, хто до нас дружній, а хто зверхній, хто хоче допомогти, а хто використати, хто співпрацювати, а хто протидіяти. Робота у протоколі добре підготувала мене до вищої ланки дипломатичної кар'єри – посади

посла, адже сучасний посол і організатор, і публічний спікер, і вдумливий аналітик, і «душа компанії», і ще кілька рядків різних характеристик.

У грудні 2020 року я розпочала свою місію як Посол України у Фінляндській Республіці (рис. 6). Цікаво, що завдяки протоколу моє знайомство з Президентом Фінляндії С. Нініністю відбулося до мого призначення – під час його офіційного візиту до України у вересні 2019 р. Цей факт став гарною зав'язкою особистої розмови у Гельсінкі з нагоди вручення вірчих грамот (рис. 7).

Рисунок 6. Призначення Ольги Діброви на посаду Надзвичайного і Повноважного Посла України у Фінляндії

Рисунок 7. Зустріч Ольги Діброви та Президента Фінляндії С. Нінінсьтьо у Гельсінки з нагоди вручення вірчих грамот

Шукаючи стратегічну глибину для України

Доля привела мене до двох країн з надзвичайно цікавою та особливою зовнішньою політикою. Певною мірою їхнє геополітичне розташування подібне до України, адже знаходиться на перетині шляхів між Сходом і Заходом. Історія Туреччини і Фінляндії, стартові позиції яких не були сприятливими, мали цікаві приклади, як держави використовували своє геополітичне становище, підвищували впливовість на міжнародній арені, вирішували складні питання зовнішньої політики.

Мені пощастило на власні очі спостерігати період злету Туреччини впродовж 2000–2010 років. Отже, наводжу уривок зі своєї книжки «Туреччина, яку ми не знаємо»¹. Фінляндія, яка більшу частину своєї історії перебувала у межах Швеції та Російської імперії, за дещо більше ніж століття своєї незалежності змогла стати авторитетним членом міжнародного співтовариства. Матеріал стосовно основ зовнішньої політики Фінляндії написала спеціально для цього видання.

Здобувай друзів, а не ворогів – спосіб зміцнення міжнародних позицій

Від краю до центру

При погляді на карту здається, що сама природа закликала Туреччину з'єднувати Захід і Схід. Однак протягом практично всього XX століття східна країна Туреччина була невід'ємною частиною Заходу, стратегічним партнером США у регіоні. Ось як визначає місце Туреччини

у світовому порядку Ахмет Давутоглу, якого називають «архітектором турецької зовнішньої політики» останніх років (А. Давутоглу довгий час був головним радником прем'єр-міністра Р.Т. Ердогана, з травня 2009 року – міністр закордонних справ): «... накреслити карту складної мережі глобальних відносин у період «холодної війни», Туреччина була б прикордонною країною. Будучи частиною західного блоку, вона слугувала південним форпостом західних сил і найбільш східною країною Заходу. Інституційно Туреччина була на Заході і вважалася найважливішим членом НАТО. Після закінчення «холодної війни» на початку 90-х з'явилося нове визначення Туреччини, як країни-моста»².

Сьогоднішнє турецьке керівництво позиціонує свою країну як невід'ємну частину відразу декількох регіонів: Близького Сходу, Балкан, Кавказу, Центральної Азії, Каспійського, Середземного і Чорного морів, Перської затоки. Виходячи з цього, змінилася і її поведінка на міжнародній арені.

«Нуль проблем із сусідами» і нові зовнішньополітичні підходи

Зовсім нещодавно відносини Туреччини практично з усіма сусідніми країнами можна було охарактеризувати як конфліктні, якщо не конфронтаційні. Це створювало постійні проблеми з безпекою на кордонах, негативно впливало на імідж турецької держави у світі, перешкоджало розвитку торговельно-економічних зв'язків.

¹Чубрикова О.А. Турция, которую мы не знаем. Харьков: Фолио, 2011. 255 с.

²Bozdağlıoğlu, Y. Turkey's foreign policy vision: An assessment of 2007. Insight Turkey. 2008. Vol. 10, No. 1. P. 77-96.

Протягом останніх років у турецькій зовнішній політиці відбулося переосмислення місця і ролі Туреччини у світі, а також зміна підходів до реалізації зовнішньополітичних цілей. Цей період уже почали називати «періодом Давутоглу». Він приніс до турецької зовнішньополітичної доктрини поняття багатовекторності замість односторонньої орієнтації на США та ЄС. Головною метою Давутоглу визначив набуття Туреччиною статусу впливового гравця регіонального та світового масштабу, а також створення вздовж державних кордонів поясу стабільності та безпеки – так звана політика «нуль проблем з сусідами». Прем'єр-міністр Ердоган, кажучи про основу зовнішньої політики Туреччини, часто вживає вислів «здобувай друзів, а не ворогів».

На думку Давутоглу, місце держави у світовій політиці визначається його геополітичним розташуванням та історичною спадщиною. Саме ці дві категорії й складають «стратегічну глибину». Для посилення цієї глибини держава повинна спиратися на геополітичні, історичні, релігійні та культурні зв'язки із сусідніми регіонами, створюючи навколо своїх кордонів мережу союзників.

Реалізуючи такий підхід, Туреччина добилася безпрецедентного налагодження добросусідських відносин з раніше вороже налаштованими до неї країнами: Сирією, Іраком, Грецією, Вірменією, РФ.

Голос Туреччини змінюється

А. Давутоглу переконаний, що держава може досягти регіонального та світового лідерства лише шляхом забезпечення своєї зовнішньополітичної присутності у максимальній кількості країн і регіонів, а також активного залучення до усіх світових процесів: вирішення головних міжнародних проблем, врегулювання криз і конфліктів.

Важко назвати регіон або напрямок, де сьогодні Туреччина не виявляє активності. На тлі налагодження контактів із сусідами тривають стратегічні відносини з США. Одночасно розвиваються зв'язки з колишніми радянськими країнами. Експерти турецької зовнішньої політики, а також дипломати часто згадують про розпад СРСР як про шанс, можливості виходу на нові ринки, здобуття нових політичних партнерів, реалізацію транспортних проєктів і проєктів поставок енергоносіїв до Європи. Туреччина цей шанс всебічно використовує.

Варто наголосити на якісній зміні у відносинах Туреччини з мусульманськими країнами. Якщо раніше Турецька Республіка, будучи єдиною країною Організації Ісламської Конференції, що одночасно є членом НАТО, сприймалася насторожено, то зараз вона розглядається як захисниця цінностей ісламу. Чи то йдеться про карикатури на пророка Мухаммеда, опубліковані у Данії, чи то проблеми палестинців або мусульманських громад Балкан, турецькі лідери активно озвучують свою позицію, беручи на себе роль «голосу мусульманського світу в європейських структурах». Особливо яскраво

останнім часом проглядається використання турецькою дипломатією унікального геополітичного розташування своєї країни. Турки стверджують, що здатні розуміти Схід і бути посередником у діалозі між Сходом і Заходом – вони впевнені, що можуть допомогти християнській та ісламській цивілізаціям порозумітися.

«Найважливіша особливість Туреччини – факт, що вона є демократичною, світською, соціальною, правовою державою, 99 % населення якої – мусульмани. Туреччина – міст між Заходом і півтора мільярдним мусульманським світом... Туреччина, яка традиційно має важливе геостратегічне значення, робить важливий внесок до вирішення глобальних і регіональних проблем на значній території»¹.

Сьогоднішня Турецька Республіка позиціонує себе як країну, що користується довірою практично всіх регіональних суб'єктів – одночасно підтримує стратегічні відносини із Заходом і залишається частиною західних механізмів безпеки. Протягом останніх років одним з головних напрямів турецької зовнішньої політики стало врегулювання регіональних конфліктів, створення зони миру, стабільності та безпеки навколо своїх кордонів. Виступаючи на засіданні Групи високого рівня в ООН 14 листопада 2008 року, прем'єр-міністр Р.Т. Ердоган так сказав про роль своєї держави у формуванні майбутнього: «Туреччина відчуває відповідальність унаслідок свого особливого географічного положення, багатой історії та культурної спадщини... Туреччина – це країна, яка покликана бути чинником миру».

Посередницькі зусилля з урегулювання конфліктів здійснюються турецькою дипломатією на кількох напрямках: між Ізраїлем і Сирією, Афганістаном і Пакистаном, Ізраїлем і Палестинською автономією, Іраном і країнами Заходу. Хотілося окремо зупинитися на діях турецького керівництва під час кавказької кризи серпня 2008 року, дискусії щодо якої не залишили байдужим жоден український дім.

У тій ситуації Туреччина справді опинилася між двох вогнів. З одного боку, США – стратегічний партнер і багаторічний союзник по НАТО, а також Грузія з важливими енергетичними і транспортними проєктами. З іншого – Росія з усіма перерахованими вище економічними перевагами і сильним «газовим важелем». Непроста ситуація... Ось які були дії турків. Міністерство закордонних справ виголосило заяву, в якій підтримало територіальну цілісність Грузії. Однак відразу після цього, у розпал бойових дій, прем'єр-міністр Р.Т. Ердоган виступив з ініціативою створення Платформи стабільності та співпраці на Кавказі, яка була покликана стати основою для діалогу між усіма країнами кавказького регіону. З метою обговорення цієї ініціативи 13 серпня він відвідує з робочим візитом Москву, 14-го – Тбілісі, 20-го – Баку. Наприкінці місяця міністри закордонних справ згаданих країн з'їхалися до Стамбула. Тобто, Туреччина уникла необхідності прийняти чийсь сторону в конфлікті, перетворившись

¹Turkey offers to mediate between US and Iran. URL: <https://www.nytimes.com/2008/11/12/world/europe/12iht-turkey.1.17746429.html> (accessed date: 10.09.2021).

на регіонального миротворця. Ердоган в інтерв'ю газети «Міллієт» тоді сказав: «Було б неправильно штовхати Туреччину тільки в одну сторону. Після грузинської кризи деякі хочуть штовхнути Туреччину або до США, або до Росії. Одна сторона – США: наш найближчий союзник. Інша – Росія: найважливіший торговельний партнер. Ми будемо діяти відповідно до національних інтересів Туреччини»¹.

Консультації з приводу Платформи велися ще якийсь час. Нелегко об'єднати країни, які переступили межу військового конфлікту. На даний момент є підстави вважати, що і ця ініціатива спіткає доля інших кавказьких пактів, жоден з яких не увінчався успіхом. Важливо ось що – з кризи майже на своєму кордоні Туреччина вийшла, зберігши відносини з усіма своїми партнерами, та ще й набравши бонуси на міжнародній арені – миротворчий крок був позитивно оцінений і ЄС, і США, і РФ.

Перейшовши до нової зовнішньополітичної концепції, в основу якої покладено принцип активності на всіх напрямках, голос Туреччини на міжнародній арені набув абсолютно іншого звучання. Якось я обговорювала з колегою, турецьким дипломатом, міжнародні події останніх років, і він зауважив: «Раніше перед тим, як зробити якусь заяву, ми чекали, що скаже Вашингтон, потім Лондон, потім Брюссель, і тільки після цього озивався турецький МЗС». Зараз ситуація докорінно змінилася. Багатовекторність дає свої плоди.

На завершення зазначу, що на прикладі Туреччини політична, як і людська, психологія придбання друзів замість ворогів вчергове підтвердила свою дієвість і результативність, а метод діалогу на протидію конфліктності та конфронтаційності довів свою ефективність і здатність «відкривати безліч дверей».

Основи зовнішньої політики Фінляндії

Фінляндія – маленька країна з населенням 5,3 млн на півночі Європи. Вочевидь вона не належить до переліку великих держав (*great powers*), і тим не менше помітна на зовнішньополітичній арені. Українцям Фінляндія відома передусім політикою нейтралітету за часів «холодної війни», роллю традиційного майданчика для діалогу між Заходом (США) і РФ та Гельсінкським ключовим актом. Одночасно Фінляндія є успішною, можливою, глибоко інтегрованою до світової економіки й експортно орієнтованою країною з ВВП на душу населення 49 041 дол. США (2020 рік, 22-ге місце у світі), високим рівнем внутрішньополітичної стабільності та соціального захисту громадян.

Фінські експерти визнають, що Фінляндія завжди мала унікальну зовнішню політику через свою близькість до Росії: протяжність спільного кордону – 1 340 км.

Геополітичне розташування Фінляндії змушувало її обирати свій шлях для забезпечення безпеки, захисту власного добробуту та зміцнення міжнародних позицій. Так, політика нейтралітету часів «холодної війни», яка уможливила економічну інтеграцію з Заходом, з одного боку, та дотримання балансу сил з Радянським Союзом, з іншого, згодом була замінена відсутністю членства у будь-яких військових альянсах та максимальною європейською інтеграцією.

За класичним визначенням, суть зовнішньої політики Фінляндії – «зберегти те, що має (йдеться про республіку та її політичні інститути), й обережно просути зміни таким способом, щоб мати власні можливості та надати іншим маленьким країнам можливості для маневрування»². У підсумку йдеться про захист світового порядку, заснованого на міжнародних нормах та верховенстві права, де влада сильних стримується ефективними багатосторонніми інституціями: «...урок, який можна взяти з історії Фінляндії: коли влада сильних стримана спільними нормами та інституціями, можливість для маневрування маленьких країн є найбільшою».

Незважаючи на західний крен сучасної фінської зовнішньої політики, Росія не втрачає свого значення. Навіть у складні часи Фінляндія підтримує, хоч і непростий, діалог з РФ. Лише протягом першої половини 2021 року, незважаючи на пандемію, міністри закордонних справ П. Хаавісто та С. Лавров мали дві фізичні зустрічі, Міністр з питань розвитку та зовнішньої торгівлі В. Скіннарі відвідав Петербурзький економічний форум, президенти С. Ніїністо та В. Путін мали телефонну розмову. Країни пов'язані міцними економічними зв'язками. РФ є шостим експортним партнером Фінляндії, на російському ринку налічується близько 600 фінських компаній зі значним обсягом інвестицій.

Очевидним пріоритетом для Фінляндії є захист національної безпеки. На думку фінських дослідників Т. Ваахторанта та Т. Форсберга³, Фінляндія має три основні стратегії безпеки щодо РФ. Перша – балансування, а саме балансування російській військовій присутності у регіоні Північної Європи, передусім шляхом розвитку власного військового потенціалу, а також заохочення присутності ЄС та США. Друга – непророкування РФ, зокрема уникнення конфронтації з сусідом. Прикладом є відмова від внесення до двостороннього порядку денного питання території Карелії, яка була анексована Радянським Союзом відповідно до Паризького мирного договору 1947 року. Третя – стратегія посилення норм та інституцій. Практично – «стримування російського ведмеда». Фінляндія підтримує демократизацію РФ з тим, щоб зв'язати її численними багатосторонніми зв'язками із Заходом. Слід зауважити, що події у світі останнього десятиліття суттєво зменшили оптимізм

¹Uras G. 2008 dependent on Mr. R.T. Erdogan. URL: <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/2008-sayin-r-t-erdogana-bagli-231426> (accessed date: 10.09.2021).

²Haukkala H. Finish foreign policy: A brief intro. URL: <https://finland.fi/life-society/finnish-foreign-policy-a-brief-intro/> (accessed date: 10.09.2021).

³Vaahtoranta T., Forsberg T. Finland's three security strategies. The European Union and the Baltic States: Visions, interests and strategies for the Baltic Sea region / Eds. by M. Jopp, S. Arnswald. Helsinki: Finish Institute of International Affairs, 1998. P. 191–211.

фінської сторони щодо останньої стратегії. Сучасна зовнішня політика Фінляндії має цілком консервативне підґрунтя. У Доповіді Уряду Фінляндії щодо зовнішньої та безпекової політики, оприлюдненої у жовтні 2020 р.¹, головною метою визначено зміцнення позицій на міжнародній арені, захист незалежності та територіальної цілісності, зміцнення безпеки та добробуту населення. Привертає увагу взаємопов'язаність питань безпеки та глобальної відповідальності. Виходячи з цього, одним з головних завдань визначено «залучення до міжнародної співпраці з метою попередження виникнення збройних конфліктів та ситуацій, які б ставили під загрозу безпеку Фінляндії та функціонування фінського суспільства». Необхідно підкреслити, що у цьому контексті йдеться й, зокрема, про безперешкодний доступ фінських компаній до міжнародних ринків. Також чітко визначені цінності, що застосовуються у реалізації зовнішньої політики: права людини, верховенство права, демократія, мир, свобода, рівність. Головний акцент у Доповіді зроблено на важливості спільної відповідальності за протидію глобальним викликам (зміни клімату, пандемії тощо) та захисті світового порядку на основі верховенства права.

З огляду на зазначене виокремлено чотири пріоритети діяльності Фінляндії на міжнародній арені задля забезпечення національних інтересів: розвиток зовнішньополітичної та безпекової співпраці; зміцнення багатосторонньої співпраці; поширення спільної відповідальності (за протидію глобальним викликам), відстоювання прав людини «як основи для зовнішньої та безпекової політики»; миротворча діяльність.

Маневреність до сьогодні є однією з основних характеристик дій Фінляндії у міжнародному середовищі. Так, одне з головних завдань – попередження втягнення Фінляндії до збройного конфлікту – здійснюється кількома шляхами. З одного боку, зміцнюється обороноздатність країни – видатки на оборону збільшені на 50 % 2021-го (4,87 млрд євро проти 3,17 млрд євро 2019 року) – 1,4 % ВВП. Поглиблюється співпраця з країнами Північної Європи – насамперед зі Швецією. Розбудовується співпраця з США, зокрема й безпекова у світлі агресії РФ проти України, до якої належить постачання до Фінляндії нових багатоцільових винищувачів. Фінляндія рішуче підтримує територіальну цілісність України як на двосторонньому рівні, так і у рамках міжнародних організацій, виступаючи, як правило, співавтором відповідних резолюцій. Розширюється партнерство з НАТО, зокрема з метою підвищення рівня бойової готовності, бойових спроможностей і взаємосумісності ЗС Фінляндії з країнами-партнерами та країнами НАТО. Фінляндія виступила визначальним контрибутором до розвитку спроможностей ЄС та НАТО з протидії гібридним загрозам. Зі штаб-квартирою у Гельсінкі створено Європейський центр протидії гібридним загрозам.

Здійснюється протидія експансії КНР, зокрема в рамках діяльності Арктичної Ради.

З іншого боку, підтримується діалог з Російською Федерацією. Докладаються зусилля для підтримання традиційної ролі Фінляндії як переговорного майданчика між США та РФ. Так, саме Гельсінкі було обрано місцем зустрічі президентів США та РФ Д. Трампа і В. Путіна у липні 2018 року. Нерідко Фінляндія бере на себе роль й «голосу Заходу», виходячи зі свого геополітичного становища та унікального історичного досвіду. «Ми є частиною Заходу, але ми також є сусідом Сходу», – каже Президент Фінляндії С. Ніїністьо². Фінляндія стурбована станом режиму контролю над озброєннями, який зазнає суттєвої трансформації через протистояння США, КНР та РФ, що створює значні виклики для безпеки Фінляндії. Невипадково, саме у Гельсінкі 5 жовтня 2020 р. відбулися переговори США – РФ щодо Договору про стратегічні наступальні озброєння.

Фінляндія також докладає зусиль для підтримання свого іміджу як батьківщини Гельсінкського заключного акту. Так, нещодавно Президент Фінляндії С. Ніїністьо висунув ініціативу щодо проведення 2025 р. саміту глав держав, за участю США, РФ, КНР та інших країн, з метою підтвердження відданості засадничим принципам Гельсінкських домовленостей: суверенна рівність, незастосування сили, непорушність кордонів, територіальна цілісність, мирне врегулювання суперечок, невтручання до внутрішніх справ, повага до прав людини та основних свобод, сумлінне виконання міжнародного права, рівноправність та право народів розпоряджатися своєю долею.

Протягом десятиліть зусилля фінської дипломатії були спрямовані на збільшення свого міжнародного впливу та авторитету. Вочевидь, їй вдалося знайти свої «зовнішньополітичні бренди», які зробили Фінляндію впізнаваною, а її голос – вагомим у світі: миротворча сфера; попередження та ефективне врегулювання конфліктів; надання міжнародної допомоги з акцентом на подолання бідності, забезпеченні рівності й покращенні якості освіти; просування міжнародної співпраці у питаннях протидії змінам клімату.

Слід відзначити значні ресурси, що виділяються на згадані напрями, зокрема на надання міжнародної допомоги (гуманітарної, технічної та консультативної) у сфері розвитку – 66 % бюджету МЗС Фінляндії на 2021 р. (711 млн євро + 671 млн євро бюджету програм, які адмініструються МЗС), на миротворчу діяльність Фінляндії – 6 % бюджету МЗС Фінляндії на 2021 рік (53 млн євро), близько 500 фінських військовослужбовців беруть участь у 10 військових операціях з кризового управління під егідою ООН, ЄС, НАТО та Глобальної коаліції по боротьбі з ІДІЛ.

Як зазначив Президент С. Ніїністьо, «Фінляндія завжди готова запропонувати добрі послуги для

¹Government report on Finnish foreign and security policy. URL: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162515/VN_2020_32.pdf?sequence=1&isAllowed=y (accessed date: 10.09.2021).

²Sander G.F. Finland's President can hold his own with both Putin and Trump. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/09/10/finlands-president-niinisto-can-hold-his-own-putin-trump/> (accessed date: 10.09.2021).

підтримки переговорів зі стратегічної стабільності»¹. Хоча Фінляндія і Туреччина, безумовно, різні й історично, і політично, тим цікавіше бачити подібні кроки, які здійснювали ці країни у зовнішній політиці: сприяння встановленню миру, посередництво у врегулюванні конфліктів, налагодження контактів між Сходом і Заходом. Цим країнам вдається використовувати особливості власної географії та історії і перетворювати їх на внутрішні переваги та міжнародні бонуси.

Сподіваюся, Україна знайде свою «стратегічну

глибину» на основі свого геополітичного розташування та історичної спадщини, а найважливіше – цінностей, які визначали розвиток нашого суспільства протягом століть. Безцінний заповіт залишив нам взірцевий державотворець, святий князь Ярослав Мудрий: «...Якщо будете ви в любові межі собою, то й Бог буде у вас, і покорить Він вам противників під вас, і будете ви мирно жити. Якщо ж будете ви в ненависті жити, у роздорах сварячись, то й самі загинете, і землю отців своїх і дідів погубите, що її надбали вони трудом великим».

¹Speech by President of the Republic of Finland Sauli Niinistö at the opening of Parliament on 3 February 2021. URL: <https://www.presidentti.fi/en/speeches/speech-by-president-of-the-republic-of-finland-sauli-niinisto-at-the-opening-of-parliament-on-3-february-2021/> (accessed date: 10.09.2021).

УДК 7.07-05
DOI: 10.46493/2663-2675.31(5).2021.97-102

Олеся Костюк*

викладач німецької мови,
художник

Olesya Kostyuk

German language teacher,
artist

Найважливіше в житті – це краса The Most Important Thing in Life is Beauty

Довідково

Олеся Костюк народилася 26.06.1972 у Києві:

- 01.09.1993–17.06.1998: навчання в Київському державному лінгвістичному університеті, факультет німецької мови;
- з 31.08.2020 разом з чоловіком перебуває у довгостроковому відрядженні у ФРН. Чоловік – Вадим Валентинович Костюк, Генеральний консул України у Франкфурті-на-Майні;
- 01.09.2017–31.08.2020: викладач німецької мови у Дипломатичній академії України при МЗС України імені Геннадія Удовенка;
- 25.05.2012–12.08.2017: разом з чоловіком перебувала у довгостроковому відрядженні у ФРН. Чоловік – Костюк Вадим Валентинович, Генеральний консул України у Мюнхені;
- 01.05.2014–11.08.2017: викладач німецької мови у Вільному Українському Університеті у Мюнхені, Німеччина;
- 06.02.2012–25.05.2012: викладач німецької мови Вищих курсів іноземних мов у Дипломатичній академії України при МЗС України;
- 01.09.2009–31.05.2011: викладач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Інституту філології, КНУ імені Тараса Шевченка;
- 15.03.2004–05.07.2009: разом з чоловіком перебувала у довгостроковому відрядженні у Посольстві України в Австрії;
- 30.08.2002–06.02.2004: викладач німецької мови Вищих курсів іноземних мов у Дипломатичній академії України при МЗС України;
- 08.06.1998–01.05.2000: перебувала у Берліні, Німеччина. Працювала за трудовою угодою у Посольстві України у ФРН.

Творчість. Виставки. Проєкти

Моя живописна творчість розпочалася за кордоном України – у Відні. Мене завжди надзвичайно вражало все красиве: красиві міста – великі та малі, природа, краєвиди. До краси хочеться доторкнутися – хочеться, щоб вона була завжди зі мною. А образотворче мистецтво якраз і може виконати це бажання! Я любила малювати у дитинстві: не навчалась у художній школі, але мала поклик серця до цього – очевидно, отримала його від моїх дідів-прадідів, які займалися малюванням...

Закінчивши навчання на факультеті німецької мови Київського лінгвістичного університету, одружилася з дипломатом – з 1998 року ми почали працювати у Посольстві України в Берліні. Моє життя за кордоном було сповнене прекрасними враженнями від подорожей Німеччиною, Францією, Італією. Але також я дуже сумувала за рідним Києвом, і тому творчість почалась із ностальгії. Картини Києва, що в моєму серці, я хотіла

бачити перед очима завжди – це і спонукало до живопису (рис. 1).

Я народилася в Києві, і все там люблю: вулиці, краєвиди, сходи, людей, повітря. Старокиївська гора – це магніт для моєї душі, це камінь, з якого почалася вся українська земля. Там все почалось – це також і мій початок. Також місце, де ми проживаємо, навпроти Києво-Печерської Лаври: краєвид на широкий Дніпро, на безмежність і простір, це ціль і водночас щось неосяжне – це є мій улюблений український пейзаж. Київ є і залишиться моїм улюбленим містом, але все ж тут стає інколи тісно, тому завжди хотілося подорожувати до незнаних країв та пізнавати щось нове. Я дякую долі, що завдяки роботі мого чоловіка я змогла жити у Берліні, Відні, Мюнхені, Франкфурті-на-Майні. Це прекрасні міста, які не можна порівняти і сказати, яке з них найбільш улюблене.

Стаття надійшла: 25.08.2021, Доопрацьовано: 20.09.2021, Схвалено до друку: 18.10.2021

Рекомендоване цитування:

Костюк О. Найважливіше в житті – це краса. Зовнішні справи. 2021. Т. 31, № 5. С. 97–102.

*Відповідальний автор

Рисунок 1. Полотно української художниці Олесі Костюк під назвою «Видубицький монастир. Київ»

Найважливіше в житті – це краса, тому моя душа завжди прагне бачення прекрасного. Було невимовним щастям знаходитись у Відні, жити і блукати між палацями та галереями. Відень – це особливої краси місто, а також його передмістя і, безперечно ж, сама країна Австрія. Культурне життя Відня крутиться навколо творчості Густава Клімта. Це було дуже важливим моментом на початку моєї творчості, який надихав. Милуючись галереями та творами митців Старого світу,

згадувалися краєвиди України, київські пагорби та кримське літо (рис. 2). Пишучи картини суто для себе, пізніше зрозуміла, що вони – це не тільки моя історія особиста, але і діалог з глядачами, які ніколи не були в Україні: це можливість розповісти про Україну всьому світові. Моє бажання – щоб українські пейзажі були такими ж упізнаними та улюбленими, як і ландшафти Італії, Франції чи інших країн.

Рисунок 2. Картина Олесі Костюк під назвою «Крим. Україна»

Благодійний проєкт «Європейська підтримка – юним митцям України»

Трагічні події в Україні 2014 року – Революція гідності, окупація Криму, війна на Сході – об'єднали українців Німеччини, Мюнхена зокрема, де я тоді перебувала,

задля допомоги фронту, військовим, їхнім сім'ям. За підтримки багатьох небайдужих, вдалося реалізувати свій власний проєкт для дітей України, який розпочався 17 листопада 2016 року у Мюнхені у приміщенні готелю «Баєрішер Гоф» з благодійної виставки моїх творів «Міста, що завжди зі мною» (рис. 3).

Рисунок 3. Вадим Костюк, Луїтпольд Принц Баварський та Олеся Костюк під час благодійної виставки

Головною метою заходу стали презентація проєкту «Європейська підтримка – юним митцям України» та збір благодійних коштів для організації двотижневого навчання в українсько-німецькому мистецькому таборі «АртЕмоція» у липні 2017 року в Баварії, у якому взяли участь 20 творчо обдарованих дітей України – переможців Всеукраїнського мистецького конкурсу «Моє майбутнє з рідною землею». На виставці були виставлені власні картини, кошти від продажу яких спрямовуватимуться на зазначений проєкт. Протягом вечора були показані відеоролики про інвестиційний та туристичний потенціал України. У благодійній виставці взяли участь понад 100 представників баварського та українського політикуму, консульського корпусу та бізнесу, релігійних та національних меншин, культури та преси.

Наступні заходи у межах проєкту «Європейська підтримка – юним митцям України» відбулися у приміщенні Генерального консульства України в Мюнхені 25 листопада 2016 р. У квітні 2017 виставка і презентація

проєкту з успіхом пройшли в у Генеральному консульстві України у Франкфурті. У червні того року виставка переїхала до Дюссельдорфу. Мою ідею фінансово підтримав Уряд Баварії, я легко знайшла однодумців у Німеччині та Україні, які допомагали в організації та проведенні конкурсу в Україні, прибутті та розташуванні дітей в наймальовничішому куточку Баварії у місті Еттал, оточеному Альпами та казковими палацами баварського короля Людвіга.

Конкурс проводився в Україні благодійним фондом «Зміцнення громад», в ньому взяли участь 350 дітей. Дуже символічно, що в Києві відбувався на той час державний візит Уряду Баварії. Десять переможців конкурсу «Моє майбутнє з рідною землею», які поїдуть до Баварії на відпочинок до мистецького табору, зустрілися з Президентом України Петром Порошенком та Прем'єр-міністром Баварії Хорстом Зеєхофером, які отримали від дітей у подарунок картини та побажали дітям гарного перебування в Німеччині (рис. 4)!

Рисунок 4. Зустріч переможців конкурсу «Мое майбутнє з рідною землею» з експрезидентом України Петром Порошенком, прем'єр-міністром Баварії Хорстом Зеєххофером та Президентом Баварського Ландтагу Барбарою Штамм у Києві

Мистецький табір Арт-Емоція, монастир Етталь, Баварія

20 дітей з восьми областей України, переможці конкурсу «Мое майбутнє з рідною землею», серед яких діти учасників АТО, діти – вимушені переселенці, прибули до Баварії. Усі вони вперше за кордоном: щодня

на юних учасників чекали захоплюючі екскурсії до аеропорту Мюнхен, до всесвітньо відомих замків Нойшванштайн, Ліндерхоф. У монастирі під час свята Клостерфест діти насолоджувалися баварськими стравами, грою національного оркестру, бачили і навіть спілкувались з гостями, які були вбрані у баварський традиційний одяг (рис. 5).

Рисунок 5. Екскурсія для переможців конкурсу «Мое майбутнє з рідною землею» до монастиря Етталь під час подорожі Баварією

Також діти представили свої картини на шкільному святі, велика кількість глядачів побачили Україну на малюнках наших юних талантів. Я проводила з дітьми художні майстер-класи – ми малювали на природі, діти вже додому в Україну привезли картини із зображенням баварських ландшафтів. З дітьми працювала арт-терапевт і психолог. Діти розповідали свої історії, про те, як чекали батьків з війни: усі історії були дуже щирими та зворушливими – діти і дорослі не могли стримувати сліз...

Особливе запрошення діти отримали на екскурсію до Баварського ландтагу (рис. 6). Урочисто, у вишиванках, ми прибули до Мюнхена, щоб подивитися, де твориться баварська політика, уявити себе урядовцем,

виголосити промову, мати спільну вечерю з представниками парламенту та Генеральним консулом України у Мюнхені Вадимом Костюком. Діти не приховували свого захоплення! Нас зустрічала Президент Баварського ландтагу Барбара Штамм, яка підкреслила важливість культурних проєктів та готовність підтримувати (рис. 7). На згадку про візит діти подарували картину із зображенням дружньої української родини.

Наступного 2018 року також 20 дітей зі Сходу України побували в художньому таборі Арт-Емоція. Це були незабутні враження та досвід на все життя як для дітей, так і для дорослих! Маю надію, що після пандемії буде можливим продовжити свій мистецький проєкт уже на території землі Гессен, де я наразі перебуваю.

Рисунок 6. Екскурсія для переможців конкурсу «Моє майбутнє з рідною землею» до Баварського Ландтагу

Рисунок 7. Зустріч переможців конкурсу з Президентом Баварського Ландтагу пані Барбарою Штамм і Генеральним Консулом України Вадимом Костюком

«З Україною в серці. КОРІННЯ, ШЛЯХИ, МАЙБУТНЄ»

Особливою подією у своєму творчому житті стала для мене участь у Художній виставці у проєкті «З Україною в серці. КОРІННЯ, ШЛЯХИ, МАЙБУТНЄ», який відбувся у Парижі в Українському культурному центрі за сприяння його директорки пані Наталії Кочубей та Посольства України у Парижі в березні 2019 року. Виставка поєднала в собі роботи трьох чудових майстринь, життя та творчість яких так чи інакше пов'язані з Україною.

Ола Рондьяк – американка українського походження, що живе в Україні, життя якої було поділене на «до» і «після» Революції гідності. На створення картин її надихнув досвід предків, їхня еміграція до США та власний досвід життя в Україні, і особливо – Помаранчева революція та Революція гідності. В її роботах сімейна історія, її КОРІННЯ переплітаються з українською історією та традиціями. Іконографічний портрет українських жінок у виконанні Оли зображує їхній «рішучий та неприборканий дух».

Роботи Олесі Костюк – це зізнання в любові до рідного краю, презентація величної країни, свого дому, своєї національної гордості. Об'єднані назвою «Міста, що завжди зі мною», її картини доносять до кожного, що, навіть знаходячись далеко від Батьківщини, долаючи нові й нові життєві ШЛЯХИ, людина проносить любов до неї у своїй пам'яті, у своїй уяві, у своєму серці. Художниця започаткувала благодійний проєкт

«Європейська підтримка – юним митцям України», мета якого – проведення мистецького табору «Арт-Емоція» в Баварії для творчо обдарованих дітей України, які постраждали від російської агресії.

Монік Ролінз, американка з українським корінням, навчалася у кращих художніх закладах Старого та Нового світу – вона вважається одним з найперспективніших молодих художників у галузі сучасного мистецтва. Величезні панно Монік прикрашають багато офіційних установ у США, зокрема, наприклад, кабінет экс-держсекретаря Америки Джо Байдена та экс-президента Джорджа Буша. Драматична та водночас щаслива емігрантська історія її родини червоною ниткою проходить через усю її творчість. Її роботи – це мистецтво МАЙБУТНЬОГО: складне, яскраве, безкомпромисне.

Особлива учасниця виставки – юна художниця 14-річна Наталка Лафазан. Її творчість почалася з трагічних подій. У ніч з 16 на 17 серпня 2015 року під час обстрілу селища Сартана дівчина втратила маму, яка загинула, закривши дочку своїм тілом. Наталка вижила, але зазнала поранень, внаслідок чого втратила ногу. Тоді їй було 10 років: попереду були лікарні, важка реабілітація, протезування. Забути хоч на мить про фізичний та душевний біль допомагала творчість: нове захоплення давало дівчині заспокоєння, розраду та миті щастя. В її роботах відчувається драматизм, глибина та іскра надії на успішне майбутнє, що відображають не тільки долю Наталки, а і долю всієї України.

**Журнал
«ЗОВНІШНІ СПРАВИ»**

**Том 31, № 5
2021**

Випусковий редактор:
О. Таукач

Редагування англomовних текстів:
К. Касьянов

Комп'ютерна верстка:
К. Соседко

Підписано до друку з оригінал-макета 25.10.2021
Ум. друк. арк. 12
Наклад 300 примірників

Видавництво: Громадська спілка «Редакція журналу «Зовнішні справи»,
ТОВ «Наукові журнали»
01001, пров. Рильський, 6, Київ, Україна
E-mail: officeua.foreign.affairs@gmail.com
www: <https://uaforeignaffairs.com/uk>

**Journal
“FOREIGN AFFAIRS”**

**Volume 31, No. 5
2021**

Managing Editor:
O. Taukach

Editing English-language texts:
K. Kasianov

Desktop publishing:
K. Sosiedko

Signed to the print with the original layout 25.10.2021.
Mind. print. ark. 12
Circulation 300 copies

Publisher: Public Union Editorial Board of the Journal “Foreign Affairs”,
LLC “Scientific Journals”
01001, 6 Rylskyi Ln, Kyiv, Ukraine
E-mail: officeua.foreign.affairs@gmail.com
www: <https://uaforeignaffairs.com/en>